

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM•TUDOMÁNY•KULTÚRA

XL. évfolyam, 2010. 4. szám

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET

Angol tartalommutató és rezümék:
McConnell-Duff Márta

Szerb tartalommutató:
Andrić Edit

Orosz tartalommutató:
Twerefouné Csajbók Ildikó

Szuahéli tartalommutató és összefoglaló:
Josephine Dzahene-Quarshie

Angol lektor:
Rakić-Ódri Kornélia

A politika és a jog összefüggései az alkotmánybíróági gyakorlatban – A politikai doktrínától az igazságszolgáltatási politikáig, a Milorad Pavić puskini fleurje, Az angol nyelv az óvodában és az Együttműködés a szülő és az iskola között: az integráció gordiuszi csomója című tanulmányok összefoglalóit a szerzők írták.

Baranyi Anna *Újabb adatok Erkel Ferenc* Brankovics György című operájának budapesti ősbemutatójáról (*Stevan Todorović vázlattervei*) című tanulmányának képanyaga az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára, illetve a Magyar Állami Operaház Emlékgyűjteményének tulajdonát képezi. A *Farkasok és angyalok* című könyvismertetőhöz kapcsolt színes mellékletek a méltatott könyvből származnak, illetve Ninkov K. Olga bocsátotta rendelkezésünkre.

ETO-besorolás:
Csáky S. Piroska

A folyóiratban megjelent tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai, illetve felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal *Létünk* are refereed by members of the Publishing Board and/or by external professionals from the relevant field.

TARTALOM

	■ ■ <i>Elmélet – történet – kísérlet</i> A politika és a jog összefüggései az alkotmánybírószági gyakorlatban – A politikai doktrínától az igazságszolgáltatási politikáig 13 ■ ■ <i>Emlékezet: Széchenyi István (1791–1860)</i> Széchenyi Istvánnak, a „legnagyobb magyar”-nak a helye a szerb történelmi tudatban. 26 ■ ■ <i>Emlékezet: Erkel Ferenc (1810–1893)</i> Újabb adatok Erkel Ferenc <i>Brankovics György</i> című operájának budapesti ősbemutatójáról (Stevan Todorović vázlatrtervei) 35 ■ ■ <i>Perspektíva: Nyelv- és kultúráközvetítés – Oktatási modellek</i>
Bosa Nenadić – Kartag-Ódri Ágnes	
Ózer Ágnes	
Baranyi Anna	
Draginja Ramadanski	Milorad Pavić puskinsi <i>fleurje</i> (Roginer Oszkár fordítása) 49
Josephine Dzahene- Quarshie	English in Contact with Swahili: Enrichment or Threat? 55
Josephine Dzahene- Quarshie	Az angol nyelv hatása a szuahélire: gazdagít vagy veszélyeztet? (Bene Annamária fordítása) . . . 70
Koloszár Ibolya	Az angol nyelv az óvodában 75
Slavica Pavlović	Együttműködés a szülő és az iskola között: az integráció gordiuszi csomója (Roginer Oszkár fordítása) 85
Almádi Kathrin – László Zita	Nordic walking az egészség megőrzésében 99
	■ ■ <i>Műhely</i> „A pesszimizmus bátorság.” A <i>Sorstalanság</i> értelmezései Szirák Péter és Vári György monográfiáiban (I.) 118 Nacsa Xénia Balassa Péter Nádas-monográfiájáról 126 Bata Mária Mitikus fantázia Balázs Attila szövegvilágában (I.) 133 Novák Anikó Fiktív többszerzőjűség Tolnai Ottó újabb prózájában 141 ■ ■ <i>Szemle</i> Martonosi Mirella Széchenyi Szerbiában (<i>Széchenyi Szerbiában – 1830</i>) 148

Baranyi Anna	Farkasok és angyalok (Ninkov K. Olga: <i>Farkasok és angyalok</i>)	153
Cini Zoltán	Istenfélésre vannak utalva (Szőke Anna: „ <i>Istenfélésre vagyunk utalva</i> ”) . . .	156
	*	
Belovári Anita	A felnőttképzés perspektívái – nemzetközi konferencia	164
Novák Anikó	Alakmások – Hamismások – Alteregók – Heteronímák	167
	■ ■ <i>Dokumentum</i>	
	Kozma József emlékei az első világháborúból (III.) (Ökrész Károly és Csorba Béla jegyzeteivel)	171
	Szerkesztőségi közlemény	182
	E számunk szerzői	183

SADRŽAJ

	■ ■ <i>Teorija – istorija – eksperiment</i>	
Bosa Nenadić – Agneš Kartag-Odri	Veza politike i prava u praksi ustavnog pravosuđa – od političke doktrine do pravosudne politike	13
	■ ■ <i>Sećanje: Istvan Sečenji (1791–1860)</i>	
Agneš Ozer	Mesto Istvana Sečenjija, “najvećeg Mađara” u istorijskoj svesti Srba	26
	■ ■ <i>Sećanje: Ferenc Erkel (1810–1893)</i>	
Ana Baranji	Novi podaci o premijeri opere <i>Đurađ Branković</i> Ferenca Erkela u Budimpešti (skice Stevana Todorovića)	35
	■ ■ <i>Perspektiva: Posredovanje jezika i kulture – Obrazovni modeli</i>	
Draginja Ramadanski	Puškinovski <i>fleur</i> Milorada Pavića (prevod Oskar Roginer)	49
Josephine Dzahene- Quarshie	English in Contact with Swahili: Enrichment or Threat?	55
Džosfin Džahane Kisarsi	Uticaj engleskog na svahili jezik: obogaćuje ili ugrožava? (prevod Anamarija Bene)	70
Ibolja Kolosar	Engleski jezik u vrtićima	75
Slavica Pavlović	Saradnja roditelja i škole: Gordijev čvor (prevod Oskar Roginer)	85
Katrin Almadi – Zita Laslo	Nordic walking u očuvanju zdravlja	99
	■ ■ <i>Radionica</i>	
Emeke Berenji	„A pesszimizmus bátorság./Pesimizam je hrabrost” – Tumačenje <i>Bezsudbinstva</i> u monografiji Petera Sirakija i Đerđa Varija (I) . . .	118
Ksenija Nača	O monografiji Nadaš Petera Balaše	126
Marija Bata	Mitske fantazije u tekstualnom svetu Atile Balaža (I)	133
Aniko Novak	Fiktivno višestruko autorstvo u novijoj prozi Ota Tolnaija	141
	■ ■ <i>Prikazi</i>	
Mirela Martonoši	Sečenji u Srbiji (<i>Széchenyi Szerbiában – 1830</i>) . . .	148
Ana Baranji	Vukovi i anđeli (Olga Ninkov K.: <i>Farkasok és angyalok</i>)	153

Zoltan Cini	Osuđeni su na strah od Boga (Ana Seke: „ <i>Istenfélésre vagyunk utalva</i> ”) 156
	*
Anita Belovari	Perspektive obrazovanja odraslih – međunarodna konferencija 164
Aniko Novak	Alterega – Heteronimi – Maske 167
	■ ■ <i>Dokument</i>
	Sećanja Janoša Kozme na prvi svetski rat (III) (sa beleškama Karolja Ekresa i Bele Čorbe) 171
	Saopštenje redakcije 182
	Autori ovog broja 183

CONTENTS

	■ ■ <i>Theory – History – Experiment</i> Connections between Politics and Rights in Constitutional Court Practice – From Political Doctrine to Jurisdictional Politics 13 ■ ■ <i>In Remembrance:</i> <i>István Széchenyi (1791–1860)</i> Ózer, Ágnes The Place of István Széchenyi, the “Greatest Hungarian”, in Serbian Historical Consciousness . . . 26 ■ ■ <i>In Remembrance:</i> <i>Ferenc Erkel (1810–1893)</i> Baranyi, Anna New Data on the World Premiere of the Opera <i>Brankovics György</i> by Ferenc Erkel, in Budapest (Concept designs by Stevan Todorović) 35 ■ ■ <i>Perspectives: Transmitting Language and Culture – Educational Models</i> Draginja Ramadanski Milorad Pavić’s <i>Fleur</i> of Pushkin (translated by Oszkár Roginer) 49 Josephine Dzahene- Quarshie English in Contact with Swahili: Enrichment or Threat? 55 Josephine Dzahene- Quarshie Az angol nyelv hatása a szuahélire: gazdagít vagy veszélyeztet? (translated from English by Annamária Bene) 70 Koloszár, Ibolya English in Nursery School 75 Slavica Pavlović Cooperation Between Parents and School: The Gordian Knot of Integration (translated by Oszkár Roginer) 85 Almádi, Kathrin – László, Zita Nordic walking for Health 99 ■ ■ <i>Workshop</i> Berényi, Emőke “Pessimism is Courage”. An Interpretation of <i>Fateless</i> in the Monograph by Péter Szirák and György Vári (I) 118 Nacsa, Xénia On the Nádas Monograph by Péter Balassa . . . 126 Bata, Mária Mythical Fantasy in Attila Balázs’s Textual World (I) 133 Novák, Anikó Fictitious Multi-authorship in Ottó Tolnai’s Latest Prose 141
--	---

	■ ■ <i>Review</i>	
Martonosi, Mirella	Széchenyi in Serbia (<i>Széchenyi Szerbiában – 1830</i>)	148
Baranyi, Anna	Wolves and Angels (Olga Ninkov K.: <i>Farkasok és angyalok</i>)	153
Cini, Zoltán	Left to Rely on the Fear of God (Anna Szőke: „ <i>Istenfélésre vagyunk utalva</i> ”)	156
	*	
Belovári, Anita	Perspectives of Adult Education – International Conference	164
Novák, Anikó	Counterparts – Masks – Alter-egos – Heteronyms	167
	■ ■ <i>Documents</i>	
	Recollections of József Kozma from the First World War (III) (with notes from Károly Ökrész and Béla Csorba)	171
	Editorial note	182
	Authors in this issue	183

СОДЕРЖАНИЕ

	■ ■ <i>Теория – история – эксперимент</i> Связь между политикой и правом в практике Конституционного суда. От политических доктрин до политики правосудия 13 ■ ■ <i>Память: Иштван Сечени (1791–1860)</i>
Боса Ненадич – Картаг-Одри, Агнеш	Иштван Сечени – место «величайшего венгра» в сербском историческом сознании . . . 26
Озер, Агнеш	■ ■ <i>Память: Ференц Эркел (1810–1893)</i> Новые данные о будапештской премьер-оперы «Бранкович Дьёрдь» Ференца Эркела (Схематические эскизы Штефана Тодоровича) 35 ■ ■ <i>Перспективы: Посредник языков и культур – Учебные модели</i>
Барани, Анна	Пушкинский « <i>fleur</i> » Милорада Павича (Перевод Оскара Рогинера) 49
Драгиня Рамадански	English in Contact with Swahili: Enrichment or Threat? 55
Josephine Dzahene- Quarshie	Влияние английского языка на суахильский: обогащение или угроза? (Перевод Анна-Марии Бене) 70
Джосфин Джахене- Кваши	Английский язык в дестком саду 75
Колосар, Ибоя	Соотрудничество между родителями и школой: Гордиев узел в интеграции (Перевод Оскара Рогинера) 85
Славица Павлович	Скандинавская ходьба в здравоохранении . . . 99
Альмади, Катрин – Ласло, Зита	■ ■ <i>Мастерская</i> «Пессимизм – это мужество» Толкование <i>Без судьбы</i> в монографиях Петера Сираки и Дьёрдя Вари (I) 118 О монографии «Надаш» Петера Балаши . . . 126 Мифическая фантазия в мире текста Аттилы Балажа (I) 133 Фактическое многоавторство в новой прозе Отто Толнаи 141
Берени, Эмоке	
Нача, Ксения	
Бата, Мария	
Новак, Анико	

	■ ■ <i>Обозрение</i>	
Мартоноши, Мирелла	Сечени в Сербии (<i>Сечени в Сербии – 1830</i>) . . .	148
Барани, Анна	Волки и ангелы (Ольга Нинков К.: <i>Волки и ангелы</i>)	153
Цини, Золтан	Они принужденные религиозные (Анна Сёке: <i>Мы принужденные религиозные</i>)	156
	*	
Беловари, Анита	Перспективы образования взрослых – международная конференция	164
Новак, Анико	Двойники, Альтерего, Гетеронимии	167
	■ ■ <i>Документ</i>	
	Воспоминания Йозефа Козмы о Первой мировой войне III (С заметками Каройа Ёкреса и Белы Чорбой)	171
	Сообщение редакции	182
	Авторы данного номера	183

YALIYOMO

	■ ■ <i>Nadharia – Historia – Jaribio</i>	
Bosa Nenadić – Kartag-Ódri, Ágnes	Mahusiano kati ya Siasa na haki katika Desturi za Koti za Katiba – Kutoka Kanuni za Kisiasa hadi Siasa za Mamlaka ya Kisheria	13
	■ ■ <i>Kumbukumbu: István Széchenyi (1791–1860)</i>	
Ózer, Ágnes	Nafasi ya István Széchenyi, “Mhungaria wa Sifa Zaidi”, katika Utambuzi wa Kihistoria Nchini Serbia	26
	■ ■ <i>Kumbukumbu: Ferenc Erkel (1810–1893)</i>	
Baranyi, Anna	Data Mpya kuhusu Onyesho la Kwanza Duniani la Opera ya <i>Brankovics György</i> Duniani na Ferenc Erkel mjini Budapest (Usanifu na Stevan Todorović)	35
	■ ■ <i>Taswira: Kupitisha Lugha na Utamaduni – Modeli za Elimu</i>	
Draginja Ramadanski	Kitabu cha Minorad Pavic, <i>Fleur</i> ya Pushkin (kilichotafsiriwa na Oszkár Roginer)	49
Josephine Dzahene- Quarshie	English in Contact with Swahili: Enrichment or Threat?	55
Josephine Dzahene- Quarshie	Ushirikiano baina ya Kingereza na Kiswahili: Ustawishaji au Madhara? (kilichotafsiriwa na Annamária Bene)	70
Koloszár, Ibolya	Kingereza katika Shule za Chekechea	75
Slavica Pavlović	Ushirikiano kati ya Wazazi na Shule: Ushirikiano wa Aina ya Fundo la Gordius (kilichotafsiriwa na Oszkár Roginer)	85
Almádi, Kathrin – László, Zita	Nchi za Nordic zatembea kwa ajili ya Afya	99
	■ ■ <i>Semina</i>	
Berényi, Emőke	“Usorajua ni Ujasiri” Tafsiri ya <i>Kutojaliwa</i> katika Makala ya Péter Szirák na György Vári (I)	118
Nacsa, Xénia	Maandishi kuhusu Makala ya Nádas ya Péter Balassa	126
Bata, Mária	Ndoto buni katika Ulimwengu wa Maandishi ya Attila Balázs (I)	133
Novák, Anikó	Tunzi Mbalimbali za Uongo katika Nathari za Ottó Tolnai za Karibuni	141

	■ ■ <i>Mapitio</i>	
Martonosi, Mirella	Széchenyi Nchini Serbia (<i>Széchenyi Szerbiában – 1830</i>)	148
Baranyi, Anna	Mbwa Mwitw na Malaika (Olga Ninkov K.: <i>Farkasok és angyalok</i>)	153
Cini, Zoltán	Wanaachiwa Kutegemea Hofu ya Mwenyezi Mungu (Anna Szőke: „ <i>Istenfélésre vagyunk utalva</i> ”)	156
	*	
Belovári, Anita	Taswira za Elimu ya Watu Wazima – Mkutano wa Kimataifa	164
Novák, Anikó	Nakili – Vinyago – Watu Wandani – Maneno Sawa, Matamshi na Maana Tofauti	167
	■ ■ <i>Nyaraka</i>	
	Kumbukumbu za József Kozma kutoka Vita Vikuu vya Kwanza (III) (na maelezo kutoka kwa Károly Ökrész na Béla Csorba)	171
	Uhariri	182
	Waandishi katika toleo hili	183

Bosa Nenadić

· a Szerb Köztársaság Alkotmánybírósága, Belgrád
· predsednik@ustavni.sud.rs

Kartag-Ódri Ágnes

· a Szerb Köztársaság Alkotmánybírósága, Belgrád – Jogtudományi Kar, Újvidék
· aodri@ustavni.sud.rs

A POLITIKA ÉS A JOG ÖSSZEFÜGGÉSEI AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI GYAKORLATBAN – A POLITIKAI DOKTRÍNÁTÓL AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSI POLITIKÁIG*

*Connections between Politics and Rights in Constitutional Court
Practice – From Political Doctrine to Jurisdictional Politics*

A szerzők ismertetik, hogy a 45 éve fennálló és működő Alkotmánybíróság milyen helyet foglal el a Szerb Köztársaság jogrendjében, milyen szerepet tölt be és milyen jelentősége van Szerbia jelenkori alkotmányjogi rendszerében, elsősorban az állampolgárok jogainak és szabadságának megvalósításában, a jogállamba vetett hitük megerősítésében – általában véve a jog hatályosulásában.

Az Alkotmánybíróság egyéb jogköreinek jelentőségét sem kisebbítvén, referátumukban csupán kettővel foglalkoznak részletesebben, amelyek szerintük sajtóságosak: a becikkelyezett nemzetközi szerződéseknek az alkotmánnyal való összhangját ellenőrző felügyelet, valamint a törvények előzetes (*a priori*) alkotmányossági kontrollja. Ezeknek a példáin kísérlik meg bemutatni: milyen helyet foglal el az Alkotmánybíróság, illetve mi a szerepe azokban az esetekben, amikor hatásköreinek gyakorlásával döntéseket kell hoznia. Az Alkotmánybíróság egyfelől az alkotmánynak, azaz a jogállam legfelsőbb jogszabályának a mindenki által való tiszteletben tartását felügyeli, másfelől pedig a politika által megalkotott törvények, vagy nemzetközi szerződések érvényesülését is biztosítani hivatott. Vajon mi és hogyan vezérli az Alkotmánybíróságot annak értékelésekor, hogy a végrehajtó, illetve a törvényhozó testületek a társadalmi viszonyok szabályozásában, illetőleg a külpolitika irányításában az Alkotmány keretei között végzik-e a feladataikat?

Kulcsszavak: Szerb Köztársaság Alkotmánybírósága, alkotmány, jogrend, politika, nemzetközi szerződések

I.

Előzetesként röviden szólnunk arról, hogy a 45 éve fennálló és működő Alkotmánybíróság milyen helyet foglal el a Szerb Köztársaság jogrendjében, milyen szerepet tölt be, és milyen jelentősége van Szerbia jelenkori alkotmányjogi rendszerében, elsősorban az állampolgárok jogainak és szabadságának megvalósításában, a jogállamba vetett hitük megerősítésében – általában véve a jog hatályosulásában.

A Szerb Köztársaság a 2006. évi Alkotmány¹ meghozatalával jelentős fordulatot tett, és az alkotmányos berendezkedés tekintetében elfogadta a fejlett európai országok alkotmányos szerveződésének tapasztalatait, értékálló alapelveit, amelyek mindenekelőtt a hatalommegosztást, a jog uralmát, az állampolgárok egyenjogúságát helyezik előtérbe. Az alapvető emberi jogok és szabadságok a nemzeti és a nemzetközi jog intézményi védelme alatt állnak, az Alkotmánybíróság pedig örökdik megvalósításuk felett. Hatáskörét az Alkotmány határozza meg, különös jelentőséget tulajdonítva ezen jogosítványoknak. Egy önálló és független állami szervről van szó, mely az „alkotmányosságot és törvényességet”, valamint „az emberi és kisebbségi jogokat és szabadságokat” védi, határozatai pedig „véglegesek, végrehajtandóak és általánosan kötelező érvényűek”. Az Alkotmány ezenfelül meghatározza még, milyen alkotmányjogi viták tartoznak az Alkotmánybíróság hatáskörébe, ezeknek mi lehet a tárgya, továbbá milyen eljárások lebonyolítása tartozik az Alkotmánybíróság feladatkörébe, és kik fordulhatnak az Alkotmánybírósághoz. Az is az alkotmányos szabályozás tárgykörébe tartozik, hogy milyen mértékben áll az Alkotmánybíróság közvetlenül az állampolgárok rendelkezésére.

A Szerb Köztársaság Alkotmánybírósága ma az egyik legkiterjedtebb és legkülönfélébb hatáskörökkel felruházott bírósági instanciának tekinthető az európai alkotmánybíróságok családjával való összevetés alapján is. Ez a bíróság több mint húsz különböző ügyfajtát/eljárást kezel a jelen pillanatban is. Az Alkotmánybíróság egyéb jogköreinek jelentőségét sem kisebbítvén, referátumunkban csupán kettővel kívánunk részletesebben foglalkozni, amelyek szerintünk sajtóságosak: a becikkelyezett nemzetközi szerződéseknek az alkotmánnyal való összhangját ellenőrző felügyelet, valamint a törvények előzetes (*a priori*) alkotmányossági kontrollja. Ezeknek a példáin kíséreljük meg bemutatni: milyen helyet foglal el az Alkotmánybíróság, illetve mi a szerepe azokban

¹ A Szerb Köztársaság Alkotmánya (a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye 98/2006.) 2006. november 8-án lépett hatályba, ezáltal hatályát veszítette a Szerb Köztársaság 1990. évi Alkotmánya.

az esetekben, amikor hatásköreinek gyakorlásával döntéseket kell hoznia. Az Alkotmánybíróság egyfelől az alkotmánynak, azaz a jogállam legfelsőbb jogszabályának a mindenki által való tiszteletben tartását felügyeli, másfelől pedig a politika által megalkotott törvények, vagy nemzetközi szerződések érvényesülését is biztosítani hivatott. Vajon mi és hogyan vezérli az Alkotmánybíróságot annak értékelésekor, hogy a végrehajtó, illetve a törvényhozó testületek a társadalmi viszonyok szabályozásában, illetőleg a külpolitika irányításában az Alkotmány keretei között végzik-e a feladataikat? Első pillantásra a válasz nem tűnik túl bonyolultnak, a gyakorlatban azonban ténylegesen igen nehezen eldönthető dolgokról van szó.

Elméletileg és gyakorlatilag is felmerül a kérdés: vajon az Alkotmánybíróság a felsorolt hatáskörök gyakorlása során tisztán „bíróági szerv”-e, amely az Alkotmány alapján „bíráskodik”, vagy pedig az alkotmányos (állami) felügyeleti szerv feladatát is betölti a törvényhozói és a végrehajtói hatalom ellenőrzésében? A politikai hatalom gyakorlójának minőségében megállapítja (értékeli), hogy a nevezett szervek és testületek aktusaik meghozatala és politikájuk gyakorlása során az Alkotmány, azaz a jog szabta keretek között tevékenykedtek-e.

II.

1. A BECIKKELYEZETT NEMZETKÖZI SZERZŐDÉSEK ALKOTMÁNYOSSÁGÁNAK ELLENŐRZÉSE

A korszerű alkotmányos állam az alaptörvénye központi feladatául a jogrend egységének és harmóniájának megteremtését és fenntartását tűzte ki. Egyfelől e cél a – magát az Alkotmányt kútfőként alkalmazó – hazai jogi normák pontosan megállapított hierarchiájával éri el, melynek csúcán az Alkotmány áll, s vele minden jogszabálynak összhangban kell lennie. Ezenfelül a hazai és a külföldi jog összhangoltságának is világosan meghatározott viszonyrendszere van, a gyakorlatban a becikkelyezett nemzetközi szerződéseknek kiemelt a helyük a Szerb Köztársaság jogrendjében, hiszen a 2006 óta hatályos szerb Alkotmány szerves részévé lettek, azaz *materia constitutionis* jelleget öltöttek². Másfelől a fent vázolt alapvető célt az intézményesített felügyeleti és ellenőrzési rendszer felállításával lehet elérni, illetve a jogi aktusok így kialakított egymás közötti vi-

² E változás nemcsak a Szerb Köztársaság újonnan keletkezett államjogi státusának a következménye – az állam 2006-ban a különféle szövetségi államalakulatok tagállami jogállását elhagyva 88 esztendő után újfent önálló és szuverén állammá vált –, hanem mindenekelőtt a szerb alkotmányozó jogalkotónak a nemzetközi jog iránti viszonyát is tükrözi, azaz a nemzetközi jognak a Szerb Köztársaság jogrendjében elfoglalt helyét is szemlélteti.

szonyának hatékony ellenőrzése által. A Szerb Köztársaság alkotmányozó jogalkotói mindkét megfogalmazott feladatnak igyekeztek eleget tenni: *elsősorban* az Alkotmány 16. szakaszának rendelkezései (ezekben fogalmazódnak meg az alkotmányos alapelvek) leszögeznek, hogy „a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályai, valamint a becikkelyezett nemzetközi szerződések a Szerb Köztársaság jogrendjének szerves részét képezik”. *Másodsorban*, az Alkotmány 194. és 195. szakaszainak rendelkezései a szerb állam egységes jogrendjét alkotó összes jogi aktus hierarchiáját állapítják meg, ennek értelmében az Alkotmány e jogrend legfelsőbb jogi aktusa, míg a becikkelyezett nemzetközi szerződések joghatásuk, erejük tekintetében azonnal az Alkotmány után következnek, ennél fogva a törvénynél magasabb rendű aktusoknak tekintendők. *Harmadsorban* az Alkotmány közvetlen alkalmazhatósága elvének lefektetésével, továbbá a nemzetközi jog és a becikkelyezett nemzetközi szerződések általános elfogadásának meghirdetésével tesz eleget feladatának, *negyedsorban* pedig az Alkotmány 167. szakaszának rendelkezései meghatározzák az Alkotmánybíróságnak mint az alkotmányosság és a törvényesség oltalmát biztosító független és önálló szervnek a hatáskörét.

A 2006. évi szerbiai Alkotmány a végső határokig kiterjesztette az Alkotmánybíróság klasszikus, immanens funkcióját, a normakontrollt. E hatáskör gyakorlásával az Alkotmánybíróság jelentős szerepet tölt be a hazai és a nemzetközi jog harmonizációjában. A jog jellegzetessége azonban, hogy nem elégséges a kitűzött cél megvalósításához csupán jogosítványokat adni. A kívánt eredmény elsősorban a jogosítvány megvalósítását célzó, rendelkezésre álló eszközrendszer hatékonyságán, valamint a feladatkörök ellátásának módján múlik. Amikor a nemzetközi szerződések „alkotmányosságának” megítéléséről van szó, úgy tűnik, hogy az alkotmányozó az Alkotmánybíróság ezen hatáskörét többszörösen is vitathatóvá tette.

A nemzetközi szerződések alkotmányossági kontrolljának gyakorlása közben az Alkotmánybíróság számára felmerülő kulcskérdést annak megválaszolása jelentette, vajon az Alkotmánybíróság mikor ellenőrizheti, illetve mikor kell ellenőriznie, hogy a nemzetközi szerződések összhangban állnak-e az Alkotmánnyal. Vajon ez az ellenőrzés csupán *a posteriori* végzendő-e, ami az Alkotmány 167. szakasza 1. bekezdése 2. pontja rendelkezésének nyelvi jelentéséből eredne, vagy ez az ellenőrzés *a priori* jellegű lehet-e, illetve kell, hogy legyen? Ezt követően a legfontosabb kérdésként merült fel, milyen jellegűek és hatályúak az effajta jogvitában hozott alkotmánybírósági határozatok, tekintettel arra, hogy az Alkotmány általános rendelkezésének értelmében az Alkotmánybíróság határozatai általánosságban kötelező érvényűek, végrehajtandók és véglegesek, továbbá, hogy semmítő joghatást keletkeztetnek.

Ha a becikkelyezett nemzetközi szerződések és az Alkotmány összhangját utólagos ellenőrzéssel elemeznénk, ez azon ellenőrzési mód lenne, amely az Al-

kormányban kiinduló tételként kap helyet a törvények alkotmányossági vizsgálata tekintetében (ilyenkor a határozatok semmítő joghatást váltanak ki). Ekkor előzetes kérdésként merül fel, vajon egy állam a nemzetközi kötelezettségek teljesítésének elmulasztása esetén hivatkozhat-e saját alkotmánybíróságának a határozataira, amelyek kimondták, hogy a vállalt nemzetközi kötelezettségek nincsenek összhangban a nemzeti alkotmánnyal. Konkrétabb alkotmányos megoldások hiányában e kérdés megválaszolásakor a Bécsi Egyezmény 27. szakaszából kell kiindulni, amely félreérthetetlenül rávilágít arra, hogy a nemzetközi jogszabályok a nemzetközi szerződések megkötésének eljárása során az adott államokra kötelező erejűek, „nem hivatkozhatnak a hazai jog rendelkezéseire annak érdekében, hogy igazolják nemzetközi kötelezettségeik tiszteletben tartásának, illetőleg végrehajtásának az elmulasztását”. A Bécsi Egyezmény 11. szakasza számos eszközt állapít meg és sorol fel, melyek segítségével az államok a szerződések megkötése alkalmával jóváhagyják és felvállalják a nemzetközi kötelezettségeket, illetve megerősítik e szerződéseket, mégpedig becikkelyezés, államközi szerződések okmányainak cseréje, aláírás, elfogadás, jóváhagyás, csatlakozás stb. formájában. Ezeket az instrumentumokat a mi törvényhozásunk is ismeri, és a nemzetközi szerződések megkötésének joganyagában³ foglalja össze. A felsorolt eszközök létrehozására azért került sor, hogy minden ország illetékes állami szervei egyfelől előzetesen, teljes körűen és szerteágazóan megvizsgálják a szerződéskötés eljárásának és rendtartásának belső jogi körülményeit, másfelől alaposan áttekintsék a szerződés lényegét képező megoldásokat, figyelembe véve a belső jogrendszerben kialakult álláspontok viszonylatát. A fenti követelményeknek azért kell eleget tenni, hogy növekedjen a nemzetközi szerződéskötés és kötelezettségvállalás, majd a végrehajtás bizonyossága és biztonsága. A Népképviselőház tehát, mint az ország legfelsőbb képviseleti szerve, a nemzetközi szerződések megerősítése során nyugtázza az elfogadást. Ez voltaképpen kifejezi a szerb állam azon akaratát, hogy teljes mértékben vállalja és végrehajtja a becikkelyezett nemzetközi szerződésekből eredő kötelezettségeket. Amikor az állam erre irányuló szabad akaratát fejezi ki, már csak a *pacta sunt servanda* szerződésbeli alapelvnek kell megfelelnie, azaz a szerződési kötelezettségek jóhiszemű teljesítését kell kötelességszerűen magára vállalnia.

A kifejtettekre való tekintettel, illetve a nemzetközi szerződések alkotmánybírósági ellenőrzésének alkotmányos rendelkezéseiből kiindulva arra a következtetésre juthatunk, hogy ha a becikkelyezett nemzetközi szerződések *a posteriori* kontrollját szigorúan a hazai törvények alkotmányossági ellenőrzési modellje szerint végeznénk, ez sajátságos ellentmondásba juttatná a szerb államot, mert

³ A nemzetközi szerződések megkötéséről és végrehajtásáról szóló törvény (a JSZSZK Hivatalos Lapja 55/78. sz.).

a nemzetközi szintén megbízhatatlan partner képe alakulhatna ki róla. Természetesen nem ez volt a 2006. évi szerb Alkotmány íróinak szándéka, függetlenül attól, hogy egyéb – nagy hagyományokkal rendelkező – európai országok alkotmányaihoz hasonlóan a nemzetközi szerződésekhez képest nagyobb súlyt fektetett az Alkotmány erejére, mert az alkotmányos berendezkedést szabályozó alapelvek között sorolta fel a nemzetközi jognak a belső jogrend összetevőjeként felfogott szerepét, hangsúlyozva a nemzetközi szerződések „törvényfeletti” joghatását és közvetlen alkalmazhatóságát.

A nemzetközi szerződések utólagos alkotmányossági kontrollja a nemzetközi jogszabályok alkalmazása során jogi bizonytalansághoz és instabilitáshoz vezet. Ha ugyanis az Alkotmánybíróságnak engedjük át, hogy a felhatalmazott indítványozók előterjesztései, az állampolgárok kezdeményezései vagy a hivatalból tett kezdeményezések során az absztrakt kontroll utólagos alkotmányosságvizsgálati eljárásában nemzetközi szerződéseket értékeljen, nem kizárva azt a lehetőséget, hogy „alkotmányellenesként megsemmisítse” őket, ezen utólagos jelleg „kettős jogi bizonytalanságot” okozna: a) a belső jogrend jogalányaival szemben, b) a nemzetközi jogrend jogalanyainak viszonylatában⁴.

Tekintetbe véve a vázolt nehézségeket, amelyek a becikkelyezett nemzetközi szerződések utólagos ellenőrzése következményeképpen léphetnek fel, elsősorban az állam nemzetközi szintén tett felelősségvállalásai, de az adott nemzetközi szerződéssel felőlt alanyok jogbiztonságának tekintetében is, sokkal célszerűbbnek látszik, hogy az ellenőrzés azaz a szóban forgó vizsgálat a becikkelyezés aktusa előtt, tehát *a priori* végeztessék el. E felügyeleti forma jelentős előnye szemmel látható és vitathatatlan, általa „megakadályozható az esetlegesen alkotmányértő nemzetközi szerződés becikkelyezése”. Elhárul tehát a nemzetközi szerződések hazai jogi alkalmazásának jogbizonytalanságot kiváltó hatása, egyidejűleg így biztosítható a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályainak tiszteletben tartása, összhangban a *pacta sunt servanda* elvével.

Ha az Alkotmánybíróság azon határozatának a joghatásait vizsgáljuk, amikor a becikkelyezett nemzetközi szerződések egyes rendelkezéseinek, vagy az adott egész szerződésnek az Alkotmánnyal való szembenállását mondjuk ki, az Alkotmányból az következik, hogy ebben az esetben egy alacsonyabb rendű aktusnak a Szerb Köztársaság jogrendjével ellentétes mivoltát állapítottuk meg.

⁴ A Velencei Bizottság a Szerb Köztársaság Alkotmányáról 2007. március 17–18-án kialakított Véleményében rámutatott, hogy az Alkotmány a becikkelyezett nemzetközi szerződések szabályozása terén sok fontos kérdést nyit meg. Lásd a Szerb Alkotmányról szóló Vélemény 15–17. pontját (Strasbourg, CDL-AD 2007., 004.), a Vélemény letölthető: http://www.venice.coe.int/site/dynamics/N_Option_ef.asp_L=E&OID=405.

Ebben az esetben a becikkelyezett nemzetközi szerződésnek a magasabb rendű jogi aktussal, az Alkotmánnyal szembeni összehangolatlanságát mondtuk ki⁵. Véleményünk szerint azonban ennek nem kell feltétlenül azt jelentenie (és nem is jelentheti), hogy az Alkotmánybíróságnak jogában állna a nemzetközi szerződések egyes jogi előírásait, illetve rendelkezéseit hatályon kívül helyezni, s az Alkotmánybíróság határozata nem is módosíthatja a Szerb Köztársaság által vállalt nemzetközi kötelezettségeket. Annak az általános alkotmányos szabálynak az alkalmazása, miszerint a normakontroll végzése során hozott alkotmánybíróági határozatok *erga omnes* hatást váltanak ki, és hatályon kívül helyezik, illetőleg megsemmisítik az Alkotmánybíróság által alkotmányellenesnek kimondott normatív aktust, azt jelentené, hogy a már becikkelyezett nemzetközi szerződések a megerősítést, illetve a hatályba lépést követő több év elmúltával is megsemmisíthetők lennének. Ezen alkotmányos jogszabály alkalmazása azonban kérdésessé tenné egyrészt az Alkotmány azon kifejezett rendelkezéseit, melyek meghatározzák a nemzetközi jog helyét és szerepét a Szerb Köztársaság jogrendjében, másrészt a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályait, amelyeknek a tiszteletben tartására a Szerb Köztársaság többszörösen is kötelezettséget vállalt.

Minthogy az Alkotmány nem szabályozza az alkotmánybíróági határozat hatályát, illetve jogkövetkezményeit arra az esetre, hogyha az ellenőrzési eljárás során a becikkelyezett nemzetközi szerződésnek az Alkotmánnyal való szembenállása állapíthatnák meg, a nemzetközi szerződés alkotmányos összehangolásának elérése céljából jogilag két helyzet állhatna elő: a) vagy módosítani kellene az Alkotmányt, és ily módon összehangolni az alkotmányos szabályozást a nemzetközi szerződésekkel, b) vagy a nemzetközi szerződés módosítását, illetve felmondását kellene megcélozni, ha és amennyiben ez a lehetőség magában a szerződésben elő van irányozva, illetve ez összhangban áll a Bécsi Egyezmény 56. szakaszában megfogalmazott szerződésfelbontási feltételekkel.

Arra az esetre, ha az alkotmánybíróági határozat úgy ítéli meg, hogy a nemzetközi szerződés nem áll összhangban az Alkotmánnyal, a döntés joghatályát szabályozva *A Szerb Alkotmánybíróságról szóló törvény*⁶ némiképpen enyhíti az alkotmánybíróági határozatnak az Alkotmány 168. szakasza szerinti semmisítő hatása általános következményeit. A nemzetközi szerződés alkotmányellenes rendelkezései a törvény értelmében nem veszítik érvényüket az alkotmánybíróági határozat közzétételének napjával, hanem azok „a szóban forgó nemzetköz-

⁵ B. Nenadić: Prethodna kontrola ustavnosti zakona (A törvény alkotmányosságának előzetes kontrollja) Banja Luka, Pravna Riječ, 14/08. szám, 80. oldal és az azt követő szövegrészek.

⁶ Az Alkotmánybíróságról szóló, 2007. évi törvény 58. szakaszának 2. bekezdése.

zi szerződéssel és a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályaival előírt módon” vesztik érvényüket. Ez a megoldás jelentheti azt, hogy a becikkelyezett nemzetközi szerződés a hazai jogban nem veszti hatályát az Alkotmánybíróságnak az aktus alkotmányellenességét kötelező módon kimondó határozata meghozatalával mindaddig, amíg a törvényhozó a Bécsi Egyezmény rendelkezéseinek szellemében eljárva nem állapítja meg, hogy a nemzetközi szerződés hatályának megszűnésére a szóban forgó szerződés, vagy az általánosan elfogadott nemzetközi jogszabályok által előírányzott módon került sor.

Tehát amikor a becikkelyezett nemzetközi szerződések alkotmányossági kontrolljának kérdése merül fel, az Alkotmánybíróságnak első látásra igen széles körű, mondhatnánk majdnem korlátlan cselekvési tere nyílik. Éppen emiatt ezen hatáskörének gyakorlása közben az Alkotmánybíróság könnyen lecsúszhat a jog területéről, és áttevezhet a politika vizeire. Az Alkotmánybíróság e tárgykörben kifejtett aktivitása kevésbé hidalhatja át az alkotmányos megoldások hiányosságait, mert Szerbiának a más államokkal és a nemzetközi szervezetekkel szemben kialakított és fenntartott nemzetközi viszonyai, nemkülönben az ország külpolitikájának vitele a kérdés természeténél fogva a politikai szervek és testületek cselekvési körébe tartoznak. Általánosságban megfogalmazva, véleményünk szerint a fentebb vázolt alkotmányos megoldások vonatkozásában az lenne a kívánatos, hogy az Alkotmánybíróság ezen funkciójának végzése során „bölcsen tartózkodó legyen, és tartsa tiszteletben a szabad politikai cselekvés lehetőségeit”, illetve a hatásköri szervek által kifejtett „szabad rendszabályozás” elvét, és „a nemzetközi szerződés eshetőleges alkotmányellenességéért vállalt felelősséget” hagyja meg ugyanezeknek az államhatalmi testületeknek, illetőleg a politikának. Ebben az esetben e szervek – és nem az Alkotmánybíróság – lesznek kötelesek biztosítani a hazai és a nemzetközi jog harmonizációját, ezt pedig – mint már mondtuk – kétféleképpen tehetik meg: a nemzetközi szerződések módosítását kezdeményező eljárással, vagy pedig az Alkotmány módosításának eljárásával. Egyik is, másik is jogilag lehetséges, de hogy melyiket kell választani olyankor, amikor az Alkotmánybíróság megállapítja a nemzetközi szerződéseknek az Alkotmánnyal való eshetőleges ellentétét, minden konkrét esetben az a Parlament és a Kormány politikai döntésétől függ.

Ezen eljárás lebonyolítása során, legalábbis eddigi gyakorlatában az Alkotmánybíróság nem foglalkozott a politikai kérdésekkel, azaz a nemzetközi szerződések tartalmának célszerűségét és indokoltságát nem vizsgálta, a bíróság csupán azt vette szemügyre, milyen magatartást tanúsítottak az állami szervek, ebben az esetben a Kormány és a Parlament, azaz a nemzetközi ügyek tárgykörében birtokolt hatáskörei gyakorlása során vajon megtartották-e az Alkotmányt. Az Alkotmánybíróság – maga is kötve az alkotmányi szabályozáshoz – ezen vizsgálat és értékelés elvégzésében nem rendelkezik korlátlan szabadsággal.

Csupán azt vizsgálhatja és állapíthatja meg, vajon az illetékes szervek a jogi és alkotmányi keretek között mozogtak, maradtak-e, illetve magatartásuk összhangban állt-e a jog (az Alkotmány) által előírt feltételekkel, azon normákkal, melyeket eme legfelsőbb előírások a „szabályozó politikától”, azaz a törvényhozótól és a végrehajtó hatalomtól megkövetelnek a nemzetközi szerződések megkötése, avagy a szerb jogrendbe való beépítésük, bevezetésük alkalmával.

Más szavakkal, amikor a nemzetközi szerződések alkotmányosságának ellenőrzése vetődik fel – az eddigi bírósági gyakorlat szellemében – az Alkotmánybíróság e tárgykörben még mindig önnön lehetőségei vizsgálatának és kutatásának stádiumában van. A nemzetközi szerződések alkotmányossága utólagos ellenőrzésének két befejezett eljárásában az Alkotmány nem azonosította az Alkotmány megsértését.⁷ A nemzetközi szerződések alkotmányosságának ilyen vizsgálata közben az Alkotmánybíróságot a politikai kérdések tiszteletben tartása doktrínájának elve vezérelte, tartózkodó magatartást tanúsított tehát. A vitatott nemzetközi szerződések és az Alkotmány összhangjának vizsgálata során a bíróság sajátos módon „létrehozta a nemzetközi szerződések és az Alkotmány zavartalan koegzisztenciájának (egymás mellett élésének) állapotát”, és az Alkotmányt nemzeti normaként értelmezvén abból a tényből indult ki, hogy a külpolitika vitele, valamint a nemzetközi viszonyok szabályozása a törvényhozói és végrehajtó hatalom önálló cselekvésének széles kiterjedésű területe, továbbá „politikai állásfoglalásukat a legteljesebb mértékben tiszteletben tartani szükséges”, ám kizárólag „az egyértelmű alkotmányellenesség határáig”.

2. A TÖRVÉNYEK ALKOTMÁNYOSSÁGÁNAK ELŐZETES ELLENŐRZÉSE – *A PRIORI* ELLENŐRZÉS

Szerbia alkotmányos rendszerében manapság a törvények alkotmányossága ellenőrzésének vegyes rendszere áll fenn, melyben egyidejűleg két jogilag lehetséges módszer létezik: a szabályként egzsztáló *a posteriori* ellenőrzés, valamint az *a priori* ellenőrzés, ez utóbbi azonban csupán a törvény alkotmányosságának

⁷ Lásd az Alkotmánybíróság IUm-159/08-as ügyszámú határozatát, melyben visszautasította a Szerb Köztársaság és az Orosz Föderáció Kormánya közötti, a kölajjal és a gázzal való gazdálkodásról szóló egyezmény (megjelent a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönyének 82/09 számában) alkotmányosságának felülvizsgálata iránti kezdeményezést, valamint az IUm-40/08 számú határozatot, mellyel visszautasította a 2009. szeptember 24-ei Bécsi Egyezménynek a szerződési jogot szabályozó 7. szak. 2. bek. 2. pontjában foglalt rendelkezése alkotmányossági vizsgálatát célzó indítványt. E bírósági hatáskör-ről lásd részletesebben a B. Nenadić: Prethodna kontrola ustavnosti zakona (A törvény alkotmányosságának előzetes kontrollja), Banja Luka, Pravna Riječ, 18/09. szám, 74–94. oldalain található fejtegetéseket.

mérlegelésére korlátozódik. Ezen előzetes ellenőrzést a bíróság alapján véve az adott törvény képviselőházi elfogadása után, azonban a promulgáció (a kihirdetés), illetve a hatályba lépés előtt végzi. Egy törvény alkotmányosságának előzetes ellenőrzése kizárja az utólagos ellenőrzés lehetőségét.

Szerbia Alkotmányának ezen ellenőrzési formát taglaló rendelkezéseinek elemzéséből következik, hogy állam- és jogrendszerünkben az alkotmányosság előzetes ellenőrzése nem kötelező felülvizsgálati módszer, ellenkezőleg, kizárólag fakultatív lehetőségként tartjuk számon. Az Alkotmány nem ismeri a törvények alkotmányossága kötelező *a priori* ellenőrzésének egyetlen esetét sem. Ez a preventív ellenőrzésnek azon neme, melyet elvben csupán „a törvények”⁸ vonatkozásában alkalmazunk, és kizárólag a népképviselők egyharmadának követelésére⁹.

Mivel a törvények alkotmányossága vizsgálatának eljárását nem egyéni képviselő, hanem kizárólag képviselői csoport kezdeményezheti, nem képezi vita tárgyát, hogy az Alkotmánybíróság ezen ellenőrzési nem gyakorlásával egy sajátos döntőbírója lenne a parlamenti többség és a képviselőházi kisebbség (az ellenzék) küzdelmének. Ezen eszköz alkalmazásával a parlamenti kisebbség, javaslatának az Alkotmánybíróság által történő elfogadtatásával (ez a pozitív döntés a törvénynek vagy valamely rendelkezéseinek alkotmányellenessé való minősítése formájában öltene testet) viszonylag könnyedén és egyértelműen meghazudtolhatná, lejárathatná a Kormányt, illetve a parlamenti többséget, s saját politikai programját hirdethetné meg, avathatná fel. Éppenséggel ebben a lehetőségben látják az előzetes ellenőrzés szószólói a preventív kontroll jelentős előnyét, mert ez az eszköz a parlamentarizmus ésszerűsítését eredményezhetné, és „a parlamenti többséget, ugyanígy a törvényhozást sakkban tarthatná, hiszen a hatalom mindig az Alkotmány szabta keretek között mozogván hozza meg törvényeit”. Ám amikor az *a priori* kontroll esete forog szóban, az Alkotmányból az következik, hogy az Alkotmánybíróságnak két, csupán első látásra különböző alkotmányos értéket kell oltalmaznia – *elsősorban* a megszavazott törvényszövegnek az Alkotmánnyal megvalósuló összhangját elbírálván a Bíróság védelmezi az alkotmányosság elvét, ezáltal hozzájárul a jog uralmának megszilárdításához és a jogállam működéséhez, melynek fő jellemvonása a jogbiztonság s a törvényeknek az Alkotmánnyal való összhangja. *Másodsorban*, az ellenzék, azaz a parlamenti kisebbség követelésére reagálva és eljárva a bíróság

⁸ E tekintetben, az Alkotmány 186. szakaszával összhangban előírányzott különös jellegzetességeikkel csak az általános aktusok, illetve „az autonóm tartomány határozatait” képeznek kivételt, melyek az adott feltételek fennállása esetén szintén előzetes alkotmányossági (és törvényességi) ellenőrzésnek vethetők alá.

⁹ A Szerb Köztársaság Alkotmányának értelmében a Népképviselőház 250 népképviselőből tevődik össze.

hozzájárul a parlamenti döntéshozatali folyamat ésszerűsítéséhez, és „megkönnyíti a parlamenti kisebbség számára, hogy a hatalmi többséget az alkotmányos keretek között tartsa”. Feltétlenül hangsúlyozni kell, hogy a bíróság egyik és másik eljárásával is kizárólag az Alkotmány (és a jog) szempontjából vizsgálja a parlamenti többség által alkotott határozatok (meghozott törvények) alkotmányosságát, és sohasem téveszthető szem elől az a tény, hogy az Alkotmánybíróságot is „köti, kötelezi az Alkotmány”, amely világosan megrajzolja és kijelöli „a parlamenti politikai cselekvés határait”, illetve „a jogban megtestesülő törvényalkotási politika kereteit”.

Az Alkotmányunk által létrehozott előzetes ellenőrzési rendszer hatékonyságát jelentős mértékben kétségessé tette az a körülmény, hogy az Alkotmány megengedi: az alkotmányossági vizsgálat tárgyává tett törvény az Alkotmánybíróság határozatának meghozatala előtt is kihirdethető. Ez esetben a bíróság „rendes eljárás keretei között” folytatja munkáját. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a bíróság ekkor már a törvény alkotmányosságának nem előzetes, hanem utólagos vizsgálatát végzi. Amennyiben az Alkotmánybíróság a törvény kihirdetése előtt hozza meg az alkotmányellenességről szóló határozatát, ez a döntés az Alkotmány szellemében „a törvény kihirdetésének napjával lép hatályba”. E megoldásokkal, véleményünk szerint, elfogadhatatlanul rövid határidő áll rendelkezésre az alkotmányosság mérlegeléséhez (mindössze hét nap), ezáltal az Alkotmány szerzői maguk is kétségbe vonták a bevezetett előzetes ellenőrzés értelmét és lényegét, azaz *raison d'être*-ét. A Népképviselőházban elfogadott törvény szövegét, melynek alkotmányossági vizsgálatát az Alkotmánybíróság végzi, nem is kellene kihirdetni mindaddig, amíg az alkotmánybírósági eljárás folyamatban van, még kevésbé kéne olyankor kihirdetni, amikor az Alkotmánybíróság – az előzetes ellenőrzés fogantatásával – megállapítja, hogy a törvény ellentétes az Alkotmánnyal. Az előzetes ellenőrzés értelme abban rejlik, hogy lehetetlenné válik a Parlament által elfogadott törvény kihirdetése, olyan szöveg jogerőre emelkedése, melynek alkotmányossága felől alapos gyanú merül fel, mindaddig, amíg az Alkotmánybíróság a jogszabály alkotmányossága felől nem hoz döntést. Az Alkotmánybíróság szerepe éppen abban nyilvánul meg, hogy eme eljárásban hozott határozatával „meghiúsítja a lehetségesen alkotmányellenes jogi normák alkalmazását”, ezáltal az Alkotmányba ütköző aktusok és cselekmények létrejövetelét. Az alkotmányos megoldások, melyek lehetővé teszik, hogy a vitatott törvények jogerőre emelkedhessenek, és alkalmazhatóvá váljanak annak ellenére, hogy az Alkotmánybíróság általi alkotmányossági vizsgálat befejezése előtt a népképviselők egyharmadának alkotmányossági „gyanúja merült fel”, teljes biztonsággal állítható: a fent vázolt helyzet nem járul hozzá az Alkotmány uralmára alapított jogbiztonság megszilárdulásához, de a parlamentarizmus fejlődéséhez sem.

A fent kifejtettek tehát arra mutatnak rá, hogy a Szerb Köztársaság Alkotmánya által bevezetett *a priori* ellenőrzési rendszer nem a legszerencsésebb szabályozás, normatív kivitelezése sem túl sikeres, ezért a joggyakorlat nem is él az intézmény által felkínált előnyökkel, mi több, nem is alkalmazza. A 2006. évi Alkotmány által történt bevezetése óta eltelt idő után sem terjesztett elő senki egyetlen előzetes alkotmányossági ellenőrzést kezdeményező indítványt sem. A preventív kontroll természetesen más szempontok miatt sem ágyazódhatott be gyakorlatunkba.

III.

ZÁRÓ GONDOLATOK

Beszámolónkat azzal a megállapítással zárjuk, hogy a Szerb Köztársaság Alkotmánybírósága *sui generis* alkotmányos szervként funkcionál, a jogrendszerben különleges szerepet tölt be, alkotmányos (jogi) testületként tevékenykedik, határozatai pedig kifejezett politikai jelentőséggel bírnak. „Az alkotmánybírósági döntéshozatalnak mindig vannak politikai elemei. Ám ezen eljárásnak mindig depolitizáló hatást kell kiváltania.”¹⁰ „Határozataiban jogi szempontok vezérlik, ami nem jelenti azt, hogy e határozatok jelentőségük tekintetében nem politikai súlyúak.”¹¹

Egyértelmű tehát, hogy magát az Alkotmánybíróságot is kötelezi, köti az Alkotmány, tehát nem olyan hatóságról van szó, mely önálló politikát folytathat, vagy jogforrásokat alkothat. Az „állami-jogi-alkotmányos ellenőrzés” hatóságként fellépve dönt azokról a jogi-alkotmányos keretekről és feltételekről, melyek között/mellett a politika (a törvényalkotó és a Kormány egyaránt) a törvényhozási eljárásban és a nemzetközi szerződések megkötése során megjelenhet. Ebből következik, hogy az alkotmánybírósági feladatkör ellátása és gyakorlása során valóságos művészet fellelni és megrajzolni a „szabályozó politika” és az „állami-jogi-alkotmányos ellenőrzés” közötti határvonalat.

A Szerb Köztársaság Alkotmánybíróságának fentebb vázolt két hatáskörét elemezvén és megvizsgálván azt a választ fogalmazhatjuk meg, azt az általános ítéletet szögezhetjük le, hogy az alkotmányos megoldások félreérthetetlenül és jelentős mértékben összekuszálták a szabályozást és gátolják az Alkotmánybíróságot a szóban forgó funkció ellátásában, mind a kidolgozatlan szabályozás, mind pedig az egyes nem megfelelő – különösképpen az *a priori* kontroll tárgykörében született – alkotmányos megoldások miatt. Amikor az Alkotmánybíróságnak a

¹⁰ Ivo Krbeć: Ustavno sudovanje (Alkotmánybírósági törvénykezés), Zágráb 1960. 7. old.

¹¹ Jovan Đorđević: Politički sistem (A politikai rendszer), Belgrád, 1977.

becikkelyezett nemzetközi szerződések alkotmányossági ellenőrzésében betöltött szerepe merül fel kérdésként, a válasz: az Alkotmánybíróság az eddigi gyakorlat tanúsága szerint sem a külpolitikában, sem a törvényhozói feladatkörök gyakorlása terén nem riválisa a törvényhozóknak, de a végrehajtó hatalomnak sem. Az Alkotmánybíróság nem küzd a Parlament vagy a Kormány feletti törvényhozói és politikai befolyás megszerzéséért, még kevésbé kívánja magához vonni az említett hatalmi ágak feladatkörét, csupán éberem őröködik az Alkotmány megtartása felett, s azt vizsgálja, vajon az állami szervek a jog- és törvényalkotási politikájuk életre hívása során az Alkotmány adta keretek között mozogtak-e. Egy szóval tehát, ilyenképpen is világosan körülhatárolható a Szerb Köztársaság Alkotmánybíróságának szerepe: kezességet vállal a politika Alkotmány-determinálta és az Alkotmány által korlátok között tartott mivoltáért.

** A Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága fennállásának 20. évfordulója alkalmából 2009. november 23-án és 24-én, Budapesten megtartott tanácskozáson előterjesztett beszámoló.*

Connections between Politics and Rights in Constitutional Court Practice – From Political Doctrine to Jurisdictional Politics

The authors of this paper present what position is held by the Constitutional Court, founded in and functioning since 1963, what role it fulfils, and what its significance is in the present-time legal system of the Republic of Serbia, primarily in the practice of citizens' rights and freedoms, and in strengthening their trust in the rule of law – generally in pursuing the law.

Not undervaluing other competences of the Constitutional Court, the paper deals in detail with only two of the competences, which in the opinion of the authors, are specific: performing control of constitutionality of ratified international treaties, and the domain of *a priori* control of constitutional provisions. Based on examples of these, the authors attempt to show what position the Constitutional Court holds, and what its role is in cases when it should decide upon its competences. On the one hand, the Constitutional Court watches over whether the state bodies act within the boundaries of the supreme legal act in pursuing politics and creating the law(s), while on the other, it performs the control of the constitutionality of ratified international treaties. What is it that governs the Constitutional Court in judging whether the legislative and executive bodies practice their home and international affairs within the competences and boundaries of the Constitution?

Keywords: Constitutional Court of the Republic of Serbia, Constitution, rule of law, politics, international treaties

Ózer Ágnes

... Városi Múzeum, Újvidék
... agnesozer@gmail.com

SZÉCHENYI ISTVÁNNAK, A „LEGNAGYOBB MAGYAR”-NAK A HELYE A SZERB TÖRTÉNELMI TUDATBAN

*The Place of István Széchenyi, the “Greatest Hungarian”,
in Serbian Historical Consciousness*

A szerb történelmi irodalom ritkán és akkor is általában negatív értékeléssel viszonyul a magyar történelmi egyéniségekhez. A ritka kivételek között is kivétel a Széchenyi István-ról alkotott pozitív történelmi összkép. Ebben a tanulmányban a Széchenyiek a szerb, a magyarországi szerbek és a szerbiai történelmi irodalom Széchenyi-képével foglalkozik a szerző, különös tekintettel a „legnagyobb magyar” elhalálozásának körülményeire és visszhangjára.

Kulcsszavak: szerbek, nyelvhasználat, reformátor, történelmi kép, halál, temetés, történelmi egyéniség

Széchenyi István azon kevés magyar történelmi személyiségek közé sorolható, akiknek több évszázadra visszamenőleg meghatározott helyük van a szerb történelmi tudatban. Széchenyinek nemcsak hogy helye van, hanem a szerb történelmi irodalom reformatori nagyságát és liberális politikai szereplését pozitívan ítélte meg, és értékeli ma is.

A napjainkban kialakult Széchenyi-képhez nagymértékben hozzájárul a tény, hogy a szerb tanulók már az általános iskolai tankönyvekben találkoznak Széchenyi István nevével, majd ismereteiket a középiskolában bővíthetik. Széchenyi István tehát egyike annak a 29 magyar történelmi személyiségnek, akik már az alapfokú képzés folyamán bekerülnek a szerb tanulók történelmi tudatába.¹ A

¹ Erről bővebben: Nebojša Jovanović: *Leksikon ličnosti udžbenicima istorije*. Novi Sad, 2001. Ebben a lexikonban Széchenyi István mellett, kisebb vagy nagyobb terjedelemben, a szerző a következőkről emlékezik meg: Andrássy Gyula, Árpád fejedelem, Bartók Béla, II. Béla király, III. Béla király, IV. Béla király, Deák Ferenc, Dózsa György (hibásan Dož Đerd), Horthy Miklós, Hunyadi János, Hunyadi Mátyás király, I. (Szent) István király, Kállay Benjamin, Károlyi Mihály, Károly Róbert király, Kossuth Lajos, Könyves Kálmán király, IV. Kún László király, Luxemburgi Zsigmond király, Mária királynő, Ná-

Nebojša Jovanović szerkesztette *A történelemtankönyvekben szereplő személyek lexikona* a Széchenyiről szóló címszóhoz az adatokat a Magyarország történelmével foglalkozó orosz nyelvű könyvből merítette. Ezt a tényt azzal magyarázhatjuk, hogy nyelvtudás híján a szerző csak ily módon juthatott bizonyos verifikált információkhoz. A címszóban nagy vonalakban ismertette Széchenyi reformkezdeményezéseit, műveit, majd ezt írta: „*Széchenyi István személye kapcsán a magyar történetírásban nagy ellentétek állnak fenn. A nemesi-burzsóá történetírás az uralkodóházhoz való kapcsolatát emelte ki, és a szinte ellenséges állásfoglalását az 1848-as forradalommal szemben, s így 1867-től Széchenyi-kultuszt teremtett. Az ország nem magyar lakossága iránt tanúsított toleráns viszonyulásáért korának szerbsége becsülte és nagyra tartotta.*” (JOVANOVIĆ N. 2001:311)

A szerbség és a Széchenyi családi ismeretsége nem Széchenyi István szerbiai utazásával vette kezdetét, hanem édesapjának, Széchényi Ferencnek ezt megelőző szerteágazó kapcsolatai folytán. S itt elsősorban Stefan Stratimirović karlócai ortodox érsekkel való találkozásaira és beszélgetéseire gondolunk. Stratimirović magánlevelezésében nemegyszer fordul elő a Széchenyi vezetéknév az apa, vagy pedig fia, István vonatkozásában. A Széchényiek a szerbségről Széchényi Ferenc és Stratimirović kapcsolata révén szereztek információt, még ha ez esetenként a híres szerémségi–karlócai bor ajándékozásáról szólt is.² Ennek a kapcsolatnak pozitív irányba való fejlődését nagyban befolyásolta mindkettőjüknek a szabadkőműves mozgalomhoz való tartozása.

Széchenyi István 1830-ban a Duna-szabályozás során került szorosabb kapcsolatba Szerbiával, s ismerte meg közelebről. Szerbiai tapasztalatairól és ismeretségeiről *Naplójának* erre vonatkozó feljegyzéseiből értesülhetünk. (SZÉCHENYI I. 1978) A személyes kontaktusok és kötődések nem mondhatók egyirányúaknak. A Széchenyi István egyéniségéről és közéleti szerepléséről szóló híreket egyaránt figyelemmel kísérték mind a magyarországi szerbek, mind a szerbiai közvélemény. Az előbbieket elsősorban korának politikai csatározásaiban játszott szerepét, szerepvállalását értékelték, míg a szerbiai közvéleményt azon tevékenysége bővülte el, amely a „haza fölemelkedését” és előrehaladását szolgálta.

Életművének értékelői szerint (Petar Krestić) Széchenyi tevékenysége hatást gyakorolt a „magyarországi szerbségre is”, különösen a 19. század harmincas, negyvenes és ötvenes éveiben. Ezek az évek jelentették „Széchenyi munkálkodásának” aranykorát. (KRESTIĆ P. 2003) Állítása szerint Széchenyinek a haza fölemelkedésén való munkálkodása ritkaságszámba ment, és egyaránt „hatással

polyi László, II. Rákóczi Ferenc, Szapolyai (Zápolya) János király, Tahy Ferenc, Tomori Pál, Zrínyiek.

² Erről bővebbet a karlócai Arhiv SANU-ban levő Stratimirović-levelezésből lehet megtudni.

volt mind a magyar népre, mind Magyarország »széles néprétegeire«, függetlenül azok nemzeti hovatartozásától”. Ez a magyarországi szerbség körében kiváltképpen érezhető volt. Így Petar Krestić külön foglalkozik Széchenyinek Teodor Pavlović, a *Serbske narodne novine* szerkesztőjére gyakorolt hatásával. „Tény, hogy Pavlović, akit a szerb nemzeti megújulás egyik kiemelkedő egyéniségéként tartanak számon, sokat tanult Széchenytől, és gyakran a gyakorlatban is alkalmazta Széchenyi módszerét, pillanatokra szinte el volt bűvölve Széchenyi egyéniségétől.” A (magyarországi) szerbség a reformkor politikai csatározásaiban nyíltan Széchenyi mögé sorakozott fel, és annak a véleményének adott hangot, hogy „az ellenzék vezérei, Batthyány gróf, Teleki és Kossuth még nem nőttek fel Széchenyi nagyságához”. (KRESTIĆ P. 2003:104)

Ami a magyarországi szerbséget végérvényesen a Széchenyivel való rokonszenvezésre készítette, az Széchenyinek az erőszakos magyarosítás ügyében vallott álláspontja volt. Széchenyinek a Magyar Tudományos Akadémián 1842. november 27-én megtartott beszédében a magyar nyelv hivatalossá tétele kapcsán meggyőződéssel állította: „... *ha egyenlő körülményileg a nagyobb számban a nagyobb erő, mit senki sem tagad, ugyanazt hisszük: nemzetiséget csak úgy rákenhetni bárkire is, ki éppen kezeink közé jut, mint például meszet a falra, vagy mázat fazékra? És azt hisszük: parancs már elégséges, hogy valaki nemzeti sajátosságából kivetkőzzék?*”. „*A más vérű, a más ajkú, sőt nem egy magasztos lelkületű, nemzet-főnnállási ábrándaiban bona fide még bámul is: egyenesen kegyelemnek miért nem veszi mindazt, például a szláv, érette és vele tenni szándoklanak, és a kelletnél hevesebben védi vérét, miben annyi magyar szintűgy kíván, sokszor vajmi erős példával jár elől, mert mindennek meg van saját határa...*” „*Ámde Isten előtt mindazon kísérletekben, melyekkel a túlhév vérünket terjeszteni, és eképp nemzeti létünket biztosítani buzog, nem kénytelen-e látni Magyarországon minden más ajkú – s kérdezzük meg őket, hadd szóljanak ők – sokkal többet, mint a magyar nyelv törvényesítését? Legyünk végtére igazságosak.*”³ (SZÉCHENYI I. 1903) Ebben a beszédében Széchenyi a magyar nyelv terjesztésének liberális felfogása mellett foglalt állást, de nem vesztette reményét, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek beilleszkednek a „történelmi magyar nemzetbe”, amit a későbbiekben Wesselényi, majd a reális politikai színtéren Eötvös is meghirdetett. Eötvös Széchenyi beszédét azért tartotta fontosnak, mert szerinte ő volt az első, aki „a nyelvbéli és történelmi nemzetiség között létező ellentétet belátta”, s rámutatott azokra a veszélyekre, „melyeket a nemzetiségnek hibás értelmezése hazánkba hozhat”. (GALÁNTAI J.-: 9)

Széchenyi beszédét a magyarországi szerb sajtó és közvélemény tüzetes elemzésnek vetette alá. Széchenyihez leveleket intéztek, közöttük egy olyat is,

³ Széchenyi István 1842. november 27-én mondta el akadémiai beszédét.

melyet 250 szerb egyházi személy írt alá. S talán bátran állíthatjuk, hogy Széchenynek ez volt az a gesztusa, amellyel rendíthetetlenül megalapozta helyét és pozitív elbírálását a szerb történelmi tudatban. Ezzel a pozitív elbírálással és Széchenyi-képpel a Kossuth Lajosról alkotott negatív képet állíthatjuk szembe, Kossuthot ugyanis a szerb történelmi tudat a negatív konnotációk halmazával fogadott és tart számon ma is.

A két világháború közti időszak történeti irodalmában az Újvidéken működő Istoriosko društvo (Történelmi Társulat) *Hiradó* (*Glasnik istorioskog društva u Novom Sadu*) című folyóiratának 1934. évi számában Dimitrije Kirilović⁴ publicista az erőszakos magyarosítás kérdésével foglalkozva – a revizionizmustól tartó szellemben – a „*Magyarosítás az egykori Magyarországon*” (*Pomađarivanje u bivšoj Ugarskoj*) címmel írt tanulmányt. Ebben a tanulmányában Kirilović abból az alaptézisből indul ki, hogy a trianoni békeszerződés megkötése óta „a magyarok állandóan azon munkálkodnak, hogy ezt revíziónak vessék alá”. Nézete szerint ily módon a magyarok arra törekednek, hogy bebizonyítsák, a legnagyobb igazságtalanságot élték meg azáltal, hogy bizonyos területeiket elvettek, miközben azt állítják: „... az egykori Magyarország területén élő kisebbségeikhez ők mindenkor végtelenül igazságosan és humánusan viszonyultak”. Szerinte a hajdani Magyarország területén működő oktatási és kulturális intézmények létjogosultságát is megkérdőjelezték a mindenkori hatalomtartók, még ha megalakulásuk más történelmi feltételek között játszódott is le, és „mint a nemzetiségi jog artikulációjára a magyarok nem hivatkozhatnak rájuk azzal az érvel, hogy létrehozataluk toleranciájuk és liberalizmusuk bizonyítéka”.

„... A magyar államfők abban a hitben éltek, hogy hibátlanok, ezért senkire sem hallgattak. Még akkor sem, ha akadt közöttük olyan, aki arra figyelmeztette őket, hogy asszimilációs törekvéseikben fogják vissza magukat.” Még mielőtt minden téren kialakult volna a nemzetiségi harc, Széchenyi István gróf arra figyelmeztette a magyarokat, hogy ne törekedjenek az erőszakos asszimilációra, mert az olyan összetűzéseket fog előidézni, amelyekben a magyarok alulmaradnak. „Aki másokat akar beolvasztani – mondta 1842-ben Széchenyi az Akadémia ünnepi ülésén –, annak egyedül kell asszimilációs erővel rendelkeznie... Ez az erő pedig egyedül a civilizáció ereje, amelyet kard nem szabdal, és amely előtt a legnagyobb hősiesség is főt hajt.” „Széchenynek igaza volt. A magyar erőszakosság ásta meg a maga sírját. A nemzetiségek megszabadultak ettől az erőszakosságtól, és ma, mint az egykori Magyarország nemzetiségei, a szerbek, a románok és a szlovákok saját nemzeti államaiknak elégedett polgárai.” (KIRILOVIĆ D. 1934)

⁴ Dimitrije Kirilović (1894–1956) író, könyvtáros, az Állami Levéltár igazgatója. Az Újvidéki Történelmi Társulat (Istorijsko društvo u Novom Sadu) megalakulásától, 1928-tól a *Glasnik*ban számos munkát jelentetett meg.

A modern szerb történeti irodalom nem sokban lépett tovább a Kirilović-féle érvelésnél, így a szerb történelem modern szintézisének számító *Istorija srpskog naroda* (GAVRILOVIĆ S. 1981) című több kötetes alpműben sem, melynek ötödik kötete az első szerb felkeléstől a berlini kongresszusig terjedő időszakot taglalja (1804–1878). Széchenyiről Slavko Gavrilović akadémikus írt.⁵ A magyarországi szerbség történetének ismertetésekor a szerbeknek az erőszakos magyarosítás elleni mozgalmáról írva fejti ki, hogy a szerbek természetesen visszautasították, mert „az ok nélküli bizalmatlanság jelét vélték benne felfedezni, annál inkább, mert nekik érdemeik voltak Magyarország és a Monarchia előrehaladásában. Azt bizonygatták, hogy ezzel a több évszázados magyar–szerb szövetség felbomlását szeretnék elérni. Ezért ők egytől egyig az elnemzetlenítést és magyarosítást megtestesítő Kossuth ellen voltak. Ellenében a »nagy grófot«, Széchenyi Istvánt állították, az európai liberalizmusra támaszkodó széles nemzeti látókörűségével”. A szerbek visszautasították a magyarságnak „politikai nemzetként való kossuthi meghatározását, viszont elfogadhatónak tartották a magyar nyelv bevezetését az állami adminisztrációba a latin helyett...” (GAVRILOVIĆ S. 1981:41)

Széchenyinek a nyelvhasználatról kifejtett nézetei a szerbek előtt – így a szerb történészek előtt is – mintegy kőbe vésték a róla alkotott pozitív történelmi véleményt.

Az adott körülmények közepette a magyarországi szerbség megkülönböztetett figyelmét igazolja az a tény, hogy már közvetlenül Széchenyi halála után figyelemmel kísérte a történéseket, és már szinte halálának pillanatában meghatározta Széchenyi István történelmi helyét nemcsak a szerbség, hanem a magyarság szempontjából is. A *Srbski dnevnik*⁶ Széchenyi halálhírére a következőket írta: „Múlt vasárnap, a római húsvét első napján, egész Magyarországot, de különösen a magyar népet pótolhatatlan veszteség érte, amelyet sohasem fognak elgyászolni. Ezen a napon, március 27-én, a Bécs melletti Döblingben megtért őseihez Széchenyi István gróf.

Nincs Magyarországon olyan ember, aki ne hallott volna gróf Széchenyi Istvánról. Senki sem törekedett nála jobban arra, hogy Magyarország anyagiak-

⁵ Slavko Gavrilović (1924–2008) történész, akadémikus, egyetemi tanár. 1953 és 1955 között a Vajdasági Múzeum munkatársa. Több évtizedes tanári munkája során a jugoszláv népek történetét adta elő. A Vajdasági Történeti Intézet egyik alapító tagja volt (1968). Tudományos érdeklődésének középpontjában a magyarországi szerbség, a határörvidék, az első szerb felkelés és az 1848/49-es forradalom története állt. A budapesti és bécsi levéltárakban végzett széles körű kutatásainak eredményeként több önálló művet és tudományos értekezést írt és szerkesztett.

⁶ *Srbski dnevnik* – Újvidéken 1852-től hetente kétszer megjelenő lap. Liberális nézetei miatt 1864-ben, a császári és a szerbiai cenzúra hatására megszüntették megjelenését.

*ban fölemelkedjen. A magyar népnek nem lesz többé ilyen nagy fia, aki ilyen sokat tesz nemzete szellemi és anyagi fejlődéséért, mint ő. Mindenét, amije volt, szívét, lelkét és gazdagságát a magyar népnek szentelte, ezért még az ellenségei is, mert másképpen nem is titulálhatták, a »legnagyobb magyarnak« nevezték. – Széchenyi halálhírét minden pesti újság gyászkeretben az első oldalon közölte.*⁷ Majd a nekrológ írója arról is tudósít, hogy Széchenyi temetését szerdára tervezték, de már kedden eltemették. Temetésén kevesen voltak, 50–60 nemes azonban összegyűlt, s a lelki üdvéért szolgáltatott gyászmise után földi maradványait cenki birtokára szállították. „Széchenyi halálhíre nagyon megrázta a magyarokat, gyászolja a Magyar Akadémia is, tagjai pedig a híradás szerint egy hónapig gyászruhában fognak járni.”

Széchenyi István haláláról és egyéniségének nagyságáról a Matica srpska közlönye, a Budán megjelenő *Srbski Letopis* 1860-ban jelentet első kötetében valószínűleg Antonije Hadžić írt búcsúztatót. Ő Széchenyi halálának napját, 1860. április 8-át, a magyar történelem „legsomorúbb” napjának tartotta, mert „ezen a napon fejeződött be a magyar nemzet legnagyobb fiának”, Széchenyi Istvánnak az élete. „Kevés olyan példát találunk a történelemben – írta a méltató –, hogy valaki nemzetében úgy lett közkedvelt, hogy azt állandóan bírálta, hibáit és tévedéseit állandóan felrótta, és szinte arra kényszerítette, hogy anyagiakban és erkölcsileg fölemelkedjen. Széchenyi mindezt megtette, és azon kevesek közé tartozott, akiknek sikerült közkedvelté válniuk a különben igen hiú nemzet szemében.” „A haza és haladás fogalma egyet jelentett Széchenyi nevével.” (HADŽIĆ, A. 1860)

„Volt azonban egy időszak, amikor [a magyarság] saját tüzes véréből vezérelve elhagyta legnagyobb jótevőjét, nem hallgatta meg tanácsait, sem pedig látnoki szavait, de most, halála után ismét fellobbant a nemzetben ez a szeretet... Fiai tőle tanulhatták meg, hogyan kell a hazáért dolgozni, és érte mindent feláldozni.”

A *Srbski dnevnik* május 12-i számában már arról tudósított a *Pester Lloyd*-ra hivatkozva, hogy a Széchenyi lelki üdvéért tartott gyászmiséket betiltották. Majd pár nappal később arról, hogy Döblingben Széchenyi István gróf volt titkára, Kiss Márton is „hirtelen megőrült”. Ezekből a hírekből arra is lehet következtetni, hogy a szerb közvélemény is kételkedett a Széchenyi István elhalálzásának körülményeiről terjesztett hivatalos hírekben.

Széchenyi Istvánnak a szerbek előtti tekintélyéről szólnak azok a hivatkozások, amelyekről Jakov Ignjatović írt Sima Milutinović Sarajlija⁸ kapcsán, „Simo [Milutinović Sarajlija] Széchenyi István grófot igen tisztelte, mert minden te-

⁷ *Srbske narodne novine*. Br. 14. Pešta, 10. február 1860.

⁸ Sima Milutinović Sarajlija (1791–1847) szerb író P. P. Njegoš tanítója, korának haladó szellemű egyéniségeivel, így J. W. Goethével is kapcsolatban állt.

vékenységét arra összpontosította, hogy »a magyar nemzet számára szükséges változásokat« elérje.” (IGNJATOVIĆ 1861)

Halálának huszadik évfordulóján Jovan Jovanović Zmaj *Starmali* c. folyóirata közöl „verses megemlékezést Széchenyiről:

Se nem ama bronzba öntött szoborhoz – hanem a hús-vér emberhez

Ünneplik ma emlékedet,
Bronzba öntött hú képedet,
Koszorúkkal ünnepelnek –
S ki is érdemelted.
[...]
Így az egyik, úgy a másik,
Ki hogy látott, most úgy szólott,
Dicsérik a gondolkodót,
A népbarát, nemes grófot.
Mi meg szerbek, a nagy csendből,
Az egykori Vajdaságból,
Mostohái a hazának,
Kiket senki már nem pártol,
Árván itt künn álldogálunk,
S csak bekandikálunk.
Pedig ma is csupasz fővel
Ünneplünk az ünneplőkkel,
Hisz elsőnek törekedtél,
Ne legyen itt más, csak testvér,
És hogy „Ázsiát kiirtsad!”
Hej, ha Isten adta volna,
És megtartják jó tanácsod,
Koszorúd ma több fonódna,
S szobrodon még szebb virágok,
A hazát nagy koszorúként
Ölelné át a szivárvány,
S mostohaként most alatta
Egy lélek sem állna árván.⁹ (ZMAJ J. J.:1880)

A mai szerb közvélemény Széchenyi István grófról a gimnáziumok 3. osztályainak szánt történelem-munkafüzetből szerezhet tudomást. Az ismertető sokatmondó, szuggesztív címmel jelent meg: *Identitet srba* (A szerbek identitása)

⁹ J. J. Zmaj versét Csuka Zoltán fordította.

– *Radna sveska iz istorije za III razred gimnazija*, szerzője pedig Radoš Ljušić belgrádi történész. (LJUŠIĆ R.:2002) *A magyarok a szerbek északi szomszédai* cím alatt foglalkozik a harmadikos tanterv alapján a magyarországi nemességgel a szerző, majd a magyarok étkezési szokásai, legismertebb táncuk, a csárdás ismertetése után kerül a munkafüzetben bemutatásra Széchenyi István, a „19. század három kiemelkedő politikai vezéregyéniségének egyike”. Széchenyit Ljušić Sava Babićnak *A magyar civilizáció* című könyvére hivatkozva mutatja be. Liberális reformerként és érdeklődő utazóként jellemzi, aki nyugati utazásait követően megjárta Szerbiát, valamint a dunai hajózás és úthálózat kiépítésén munkálkodott. A Duna szabályozásán való ténykedésére is felhívja a figyelmet, valamint arra, hogyan jött rá Széchenyi, mi minden okozta, hogy Magyarország a többi nyugati államhoz viszonyítva lemaradt. „Művelt és távolba látó kultúremberként Magyarország szakmai és műszaki fejlődését szorgalmazta. Taktikus és óvatos reformer volt, állandóan szem előtt tartotta, hogy az udvarral való összetűzése ne idézzon elő katasztrófát...” „... Egyszóval nagy formátumú egyéniség volt, hatalmas munkabírási, nagy ötletek és praktikus megoldások embere.” Majd Hamvas Bélát idézve arra is kitér, hogy Széchenyi nézetei szerint az egységes nemzetet azok alkotják, akik magyarul beszélnek, de Magyarországot abban a korban különböző területek és „különböző magyarok” összessége alkotta, hogy „azokat, akik nem magyarok, most ne is említsük”. A magyarok pedig ezért nem lettek Nyugat-Európa része – fejezte be a gimnazistáknak szánt méltatást a szerző. Érdekesnek tűnik a tény, hogy a szerb identitástudat megalapozásához Széchenyi életművének és történelmi egyéniségének példájára is szüksége volt a tankönyvírónak.

Majd a diákoknak szánt kérdések közül Széchenyivel kapcsolatban a következőkre várták a választ: Miben jeleskedett Széchenyi gróf? Miért volt fontos a Vaskapu szabályozása a 19. század első felében? Milyen munkálatokat végzett Széchenyi a Vaskapunál, és ezek milyen hatással voltak a közlekedésre, és ennek melyik ágára? Miért tulajdonít Széchenyi ekkora jelentőséget a nyelvnek a nemzetté válás folyamatában? Kísérelj meg bővebb információkat szerezni arról, mikor kezdte meg munkáját a Magyar Tudományos Akadémia? Mikor és miért tűztek össze a magyarok és a szerbek Széchenyi korában? (LJUŠIĆ 2002)

A munkafüzet Széchenyi-képe természetesen már mást mutat, mint az idézett művek többsége. Mindent magában foglal – a kitüntető véleményről a kiemelt reformatori szerepig –, csak azt nem, amiért Széchenyi István a magyarországi szerbség osztatlan megbecsülését élvezte, tehát az Akadémián elhangzott beszédét. Ezt a megítélésben mutatkozó eltérést a magyarországi és „szerbiai” szerbség Széchenyi-képe közötti különbözőségnek is tulajdoníthatjuk. Meglátásunk szerint a szerbeknek a „legnagyobb magyar”-ról alkotott változatlanul pozitív történelmi arculatát távolilag éppen az Akadémián elhangzott beszéde alapozta meg.

IRODALOM

- JOVANOVIĆ, Nebojša 2002. *Leksikon ličnosti u udžbenicima istorije*. Novi Sad.
- SZÉCHENYI István 1978. *Napló*. Budapest.
- SZÉCHENYI István 1903. *Válogatott munkái II*. Budapest.
- KRESTIĆ, Petar 2003. *Mađarsko-srpska prožimanja tokom prve polovine XIX veka: Primer Stefana Sečenjija*. Kovaček Božidar–Petar Lastić (szerk.) *Iz istorije srpsko-mađarskih kulturnih veza*. Novi Sad–Budimpešta, 101–106.
- KIRILOVIĆ, Dimitrije 1934. Pomadarivanje u bivšoj Ugarskoj. *Glasnik istorioskog društva u Novom Sadu*. Sveska 17, 18, 19. Knjiga VII. Sv. 1–3. Novi Sad, 284.
- GALÁNTAI József. *Nemzet és kisebbség Eötvös József életművében*. Budapest, 9.
- GAVRILOVIĆ, Slavko 1981. *Kulturno-politički razvitak Srba u Habsburškoj monarhiji*. Slavko Gavrilović et al. (szerk.) *Istorija srpskog naroda*. Peta knjiga, drugi tom, Beograd, 1981, 41.
- HADŽIĆ, Antonije 1860. Stefan Sečenji. *Srbski letopis I*. Budim.
- IGNJATOVIĆ, Jakov 1865: Tri srbska pisatelja. *Danica*. Novi Sad.
- JOVANOVIĆ, Jovan Zmaj 1880. Sečenjiju. *Starmali*. Br. 105. Novi Sad. *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Válogatás hét évszázad írásaiból. Kemény G. Gábor (szerk.) 1962. Budapest, 222.
- RADOŠ, Ljušić 2002. *Identitet Srba*. Radna sveska iz istorije za III razred gimnazije. Novi Sad, 42–44.

*The Place of István Széchenyi, the “Greatest Hungarian”,
in Serbian Historical Consciousness*

Serbian historical literature seldom adopts an attitude towards Hungarian historical personalities, and when it does, it usually tends to be negatively inclined. István Széchenyi is among these rare exceptions. The author of this study deals with Széchenyi's Serbian connections and the images of Széchenyi in the Serbian historical literature of Serbs, both in Hungary and Serbia, with special regard to the circumstances and reactions to the death of the “great Hungarian”.

Keywords: Serbs, language use, reformer, historical image, death, burial, historical personality

Baranyi Anna

MTA Zenetudományi Intézet
annab@zti.hu

ÚJABB ADATOK ERKEL FERENC
BRANKOVICS GYÖRGY CÍMŰ OPERÁJÁNAK
BUDAPESTI ÖSBEMUTATÓJÁRÓL
(Stevan Todorović vázlattervei)

*New Data on the World Premiere of the Opera Brankovics György by
Ferenc Erkel, in Budapest (Concept designs by Stevan Todorović)*

Erkel Ferenc a *Brankovics György* című opera ősbemutatójának (1874) rendezését Molnár Györgyre bízta, aki a látványos színpadi produkció első meggyőződéses képviselője volt Magyarországon. Molnár a díszletek és jelmezek autentikus kivitelezéséhez a szerb fővárosból kért vázlatokat, amelyeket a színházi területen is jártas belgrádi festőművész, Stevan Todorović készített el. Todorović vázlatai töredékesen maradtak fenn, de az eddig felkutatott anyag alapján is Molnár rendezését és Stevan Todorović díszlet- és jelmezterveit a magyar és az európai szcenikatörténet szempontjából is rendkívül jelentősnek tartjuk.

Kulcsszavak: Erkel Ferenc, Molnár György, Stevan Todorović, Molnár Árpád, opera, jelmeztervek, díszlettervek, Belgrád, Budapest

Az Erkel Ferenc *Brankovics György* című operájának ősbemutatójához készült díszlet- és jelmeztervekkel 2008-ban kezdtem foglalkozni, amikor Gyulán, az Erkel Társaság szervezésében évente megrendezésre kerülő Erkel-konferencián tartottam előadást. A téma idén, Erkel Ferenc születésének 200. évfordulóján nagyobb aktualitást kapott. A Brankovicsról szóló opera 19. századi jelmezterveinek egy része az MTA Zenetudományi Intézet Zenetörténeti Múzeumában, másik részük pedig a Magyar Állami Operaházban megrendezett Erkel- emlékkiállításán volt látható. A kutatás eredményeként felszínre került új adatok tükrében egészen új jelentőséget kapott az opera és a hozzá kapcsolódó kiállítási anyag. Az ősbemutatóra készült díszlet- és jelmeztervekkel korábban nem foglalkoztak a szakemberek, szerencsére a szerb szakirodalom (KUŠOVAC, VRBAŠKI, GRUJIĆ, KRAUT 2002) és a 19. századi szerb festészet ismeretében számomra ismerős volt Stevan Todorović¹ festőművész neve és munkássága, így kézen-

¹ Stevan Todorović (1832–1925): festőművész. Újvidéken született, az elemi iskolát és a gimnáziumot Szegeden végezte. 1850–1857 között a bécsi Akadémián és Ferdinand

fekvő volt, hogy tanulmányozzam a Magyar Állami Operaház Archívumának gyűjteményében található Todorović-munkákat. Az újabb kutatási eredményekről 2010 októberében Belgrádban a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Muzikológiai Intézetében tartottam előadást. Jelen tanulmány az előadás írott összefoglalásának tekinthető.

A kutatás kiindulópontját az opera 1874. május 20-i bemutatójának színlapja jelentette². A színlapon többek között az is szerepel, hogy a díszletek és a jelmezek Theodorovics István (azaz Stevan Todorović) vázlatai alapján készültek. Tudni lehetett, hogy a Magyar Állami Operaház Archívumának gyűjteményében 24 Molnár Árpád festette jelmezterv maradt fenn. Molnár munkái közül a Brankovicshoz készített terve, a *Mara díszöltönye* ismeretes volt a nagyközönség számára is, mert 1993-ban szerepelt az Erkel halálának centenáriumi évfordulójára rendezett kiállításon az Országos Széchényi Könyvtárban.

Az eddig ismert anyaghoz képest újdonságnak számított a négy jelzet nélküli akvarell, a két rajz és a metszetek kivágatai, amelyek a Magyar Állami Opera gyűjteményébe a Magyar Nemzeti Színházból kerültek át 1884 után.

A *Brankovics György* opera kapcsán nem lehet említés nélkül hagyni a történelmi háttérrel, a korabeli hangulatot tükröző műveket, amelyek közül legfontosabb Obernyik Károly³ azonos című színdarabja. A mű bemutató előadása 1856. június 3-án volt a Nemzeti Színházban. A főszerepet a hírneves magyar színész, Egressy Gábor⁴ játszotta, aki a dráma társszerzője is, sőt befejezője volt, miután Obernyik 1855. augusztus 17-én meghalt. Ugyanekkor, 1855-től Jakov Ignjatović⁵ szentendrei író *Djuradj Branković* című történelmi regénye folytatásokban jelent meg a *Srbski Letopis*ban, majd 1859-ben könyv formában is. Brankovics György szerb despota és magyar báró 1856-ban azért került annyira az érdeklődés középpontjába, mert halálának 400. évfordulójáról emlékeztek meg. A Brankovics-téma aktualitásában, népszerűségében, kedvező fogadtatásában egy figyelemreméltó történelmi–politikai–közéleti esemény is

Georg Waldmüller magániskolájában festészetet tanult. Ott Kornelije Stankovićyal és a Vuk Karadžić köré gyűlt szerb fiatalokkal barátkozott. 1860-ban Belgrádban telepedett le. Rendkívül aktív volt a kulturális élet különböző területein. Festőiskolát nyitott, ahol a diákok a festés mellett éneklést és gimnasztikát tanultak. Amatőrszínházat szervezett. 1865-ben gimnáziumi tanár lett; a belgrádi dalárda (Beogradsko pevačko društvo) elnökének választotta. 1867-ben a Szerb Tudós Társaság megbízásából etnográfiai anyagot gyűjtött a moszkvai etnográfiai kiállításra. Aktív részt vállalt a belgrádi Narodno pozorište létrehozásában.

² A színlapból egy-egy példányt őriz az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára és az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet

³ Obernyik Károly (1815–1855): író, a magyar társadalmi dráma egyik megteremtője.

⁴ Egressy Gábor (1808–1866): színész, rendező, szakíró, lapszerkesztő, színészpedagógus.

⁵ Jakov Ignjatović (1822–1889): magyarországi szerb író.

NEMZETI SZÍNHÁZ.

Általános
Buda-Pest, szerdán, május 20-án, 1874.
bérletszűnet

I-ső rendkívüli előadásul, egészen új kiállítással, először:

BRANKOVICS.

Szerbia despotája.

Előadói egy dalmás 4 félóránban. Írta Erkel Ferenc. A szöveget Olaszky igazgatási válla szerkesztették: Ödri Lehel és Ormai Ferenc.

SZERMÉLYEK:

Brankovics György, Szerbia despotája, magyar főúr és a magyar koronához Gusi fiai — Isztván — László, Brankovics vezérleánya és tisztelet Egy tisztelet — Egy szolgája — Székely György, a magyar koronához hű katonája — Huszár László —	Ödri L. — Illinger József — Tallós — Kaszinsky — Gonda — Késmegi — Szabó —	Magyar király — Magyar főúr — II. Miksa, török szultán Kizáró-apa, katonája 1-40) szerb szolgák 2-80) szerb szolgák Három főúr — Apród — Mészáros, Brankovics házaja Prutina, szolgája —	Malacki Trancsa István Illinger Ormai Szalay Székelygyörgy Vitézkirály J. Vitézkirály Ernő Tancsics Bona László.
---	--	---	---

Férfiak, tisztelet, fegyverek, ajándékok, apródok, magyar koronához hűek, egy és a magyar főúr. Török szultán: Szerbia és az a magyar főúr. 1433—1436.

Az első félóránban: **SZERB NEMZETI NÉPES KÖLŐ** Előadja az összes társulat.

A 4-ik félóránban előadja

„Eszményi táncjátékot“

szereplője és balladista Campelli Frigyes, balladisták. Előadja: Sztett Irina, az összes társulat.

5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-48-49-50-51-52-53-54-55-56-57-58-59-60-61-62-63-64-65-66-67-68-69-70-71-72-73-74-75-76-77-78-79-80-81-82-83-84-85-86-87-88-89-90-91-92-93-94-95-96-97-98-99-100-101-102-103-104-105-106-107-108-109-110-111-112-113-114-115-116-117-118-119-120-121-122-123-124-125-126-127-128-129-130-131-132-133-134-135-136-137-138-139-140-141-142-143-144-145-146-147-148-149-150-151-152-153-154-155-156-157-158-159-160-161-162-163-164-165-166-167-168-169-170-171-172-173-174-175-176-177-178-179-180-181-182-183-184-185-186-187-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211-212-213-214-215-216-217-218-219-220-221-222-223-224-225-226-227-228-229-230-231-232-233-234-235-236-237-238-239-240-241-242-243-244-245-246-247-248-249-250-251-252-253-254-255-256-257-258-259-260-261-262-263-264-265-266-267-268-269-270-271-272-273-274-275-276-277-278-279-280-281-282-283-284-285-286-287-288-289-290-291-292-293-294-295-296-297-298-299-300-301-302-303-304-305-306-307-308-309-310-311-312-313-314-315-316-317-318-319-320-321-322-323-324-325-326-327-328-329-330-331-332-333-334-335-336-337-338-339-340-341-342-343-344-345-346-347-348-349-350-351-352-353-354-355-356-357-358-359-360-361-362-363-364-365-366-367-368-369-370-371-372-373-374-375-376-377-378-379-380-381-382-383-384-385-386-387-388-389-390-391-392-393-394-395-396-397-398-399-400-401-402-403-404-405-406-407-408-409-410-411-412-413-414-415-416-417-418-419-420-421-422-423-424-425-426-427-428-429-430-431-432-433-434-435-436-437-438-439-440-441-442-443-444-445-446-447-448-449-450-451-452-453-454-455-456-457-458-459-460-461-462-463-464-465-466-467-468-469-470-471-472-473-474-475-476-477-478-479-480-481-482-483-484-485-486-487-488-489-490-491-492-493-494-495-496-497-498-499-500-501-502-503-504-505-506-507-508-509-510-511-512-513-514-515-516-517-518-519-520-521-522-523-524-525-526-527-528-529-530-531-532-533-534-535-536-537-538-539-540-541-542-543-544-545-546-547-548-549-550-551-552-553-554-555-556-557-558-559-560-561-562-563-564-565-566-567-568-569-570-571-572-573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-583-584-585-586-587-588-589-590-591-592-593-594-595-596-597-598-599-600-601-602-603-604-605-606-607-608-609-610-611-612-613-614-615-616-617-618-619-620-621-622-623-624-625-626-627-628-629-630-631-632-633-634-635-636-637-638-639-640-641-642-643-644-645-646-647-648-649-650-651-652-653-654-655-656-657-658-659-660-661-662-663-664-665-666-667-668-669-670-671-672-673-674-675-676-677-678-679-680-681-682-683-684-685-686-687-688-689-690-691-692-693-694-695-696-697-698-699-700-701-702-703-704-705-706-707-708-709-710-711-712-713-714-715-716-717-718-719-720-721-722-723-724-725-726-727-728-729-730-731-732-733-734-735-736-737-738-739-740-741-742-743-744-745-746-747-748-749-750-751-752-753-754-755-756-757-758-759-760-761-762-763-764-765-766-767-768-769-770-771-772-7

A Brankovics György opera ősbemutatójának színlapja, 1874
Országos Széchényi Könyvtár, Színháztörténeti Tár

t á n c z j á t é k o t

Előadják: Rotter Irma, az összes tánczarszemélyzet és a balletiskola növendékei.

ló szerb nemzeti népies **KÖLŐ** alatt egy külön színpadi zenekar is működik.

allékek **Pantoffel Jakab** készítményei. A diszjelvényeket és faragott diszmvéket **Ling-
lek J.** kárpitos mester készítette. A jelmezeket **Gábor Gerő**, főruhátárnok és **Árva J.**
nő-szabó és **Vörzsimmer B.**, férfi-szabó készítette. A kiállításához **Theodorovics István**
i real-tanoda rajz-tanárának korhú rajzai használtak.

*Részlet a Brankovics György opera
ősbemutatójának színlapjáról*

közrejátszott, nevezetesen Mihajlo Obrenović házasságkötése a magyar nemesi családból származó Hunyadi Júliával 1853. augusztus 1-jén. A darabot a magyar és a szerb közönség is lelkesedéssel fogadta. Az 1860. január 16-i előadásról, amely a magyar–szerb barátság jegyében zajlott, a *Magyar Sajtó* így számolt be: „Tegnap előadáskor (a Brankovics Györgyben) [Egressy Gábor] saját szerű és becses megtiszteltetésben részesült. A Pesten lévő nagyszámú szerb ifjúság ugyanis, élve az alkalommal, midőn a jeles színész éppen egy nagy történeti névvel bíró szerb hőst ábrázolt, aki Magyarország történetében is fontos szerepet játszott, tömegesen megjelent a színházban, s az ünnepezt művészt szerb és magyar szalagú koszorúkkal és virágbokréttákkal halmozta el. A művészt megjelenésekor hosszas és viharos üdvözlés fogadta. A »zsivió!« és »éljen« a legtestvériesebb egyesülésben majdnem öt percig tartott. Hallani lehetett »zsivió magyar« és »éljen szerb« kiáltásokat is, miket még viharosabb tetszésnyilvánítások követtek a közönség minden osztálya részéről. A tetszésnyilatkozatok mindannyiszor ismétlődtek, valahányszor a darab folyamán a szerb és magyar nép testvéries egyesülésére történt célzás.” A szerb ifjúság Laza Kostić versével ajándékozta meg Egressyt, melyet az előadás után a koszorúkkal együtt adtak át neki. A *Magyar Sajtó* közölte a vers magyar fordítását is, melynek idézzük első versszakát (PÓTH 1981:131–132):

Híres álcás, hazád dísze,
Aki nagy művészetteddel
Elődidnek alakjait
Hamvaiból úgy kelted fel.

A színmű vidéken, több városban is műsoron volt, így Debrecenben, Nagyváradon, Újvidéken (KÁICH 1983: 184), Zentán (KÁICH 1987: 146), Zomborban (KÁICH 1975: 78), Nagybecskerekén és Szabadkán. Ez utóbbi városban többnyire Egressy főszereplésével tolmácsolták (GEROLD 1990: 189), ez a darab és *II. Rákóczi Ferenc fogsága* „hihetetlenül hosszú kort ért meg a szabadkai (s nyilván általában a vidéki) színpadon, noha minden színházba járó ember látta legalább kétszer”. (GEROLD 1990: 247) Belgrádban 1862-ben a Horvát Színház társulata (KOVIJANIĆ 1971: 95), majd 1868. június 10-én belgrádi színészek adták elő (SREJOVIĆ 1993: 60). Az újvidéki Szerb Nemzeti Színház előadásaihoz kapcsolódóan fennmaradt az 1863. október 16-án Nagybecskerekén tartott előadás színlapja,⁶ amely három nyelven – szerbül, magyarul és németül – hirdette az előadást. Azt is megemlítjük, hogy főként a kiegyezés (1867) utáni években előfordult, hogy a szerb sajtóban negatív kritika érte a darabot (PÓTH 1981: 133–134).

⁶ A színlapot a Pozorišni muzej Vojvodine gyűjteményében őrzik.

Erkel Ferenc 1868 májusában kezdett dolgozni a *Brankovics György* c. operán, melynek librettóját Obernyik drámája nyomán Ormai Ferenc⁷ és Odry Lehel⁸ operaénekesek írták. A zeneszerző a címszerepet kezdetől fogva Odrynak szánta, és az ő hangjához igazodva írta. A négyfelvonásos opera története röviden a következő:

Brankovics György a törökök elleni harcban Hunyadi János szövetségese. Közben a törökök békekötést ajánlanak neki, de ő nem fogadja el, hanem harcot indít ellenük. Brankovics lánya, a szépséges Mara ezalatt titokban az ifjú Murat nagyvezírral találkozik. Később Brankovics fogadja a török küldöttséget, akinek vezetője ugyanaz az ifjú vitéz, akivel Mara találkozgatott. A fejedelem végül mégis elfogadja a törökök ajánlatát, és békét köt velük. A törökök azonban biztosítékként két fiát, Istvánt és Gergőt magukkal viszik. Ezután a Hunyadi vezette csapatok Brankovics segítségével nélkül is diadalt arattak a törökök fölött. Brankovics most már nem változtathat döntésén, nem állhat át Hunyadi oldalára, mert fiai életébe került volna. Eközben Mara arra kéri Muratot, hogy engedje vissza öccseit apja várába. A nagyvezír hajlik a kérésre, Cselebi aga azonban – akinek a két fiút vissza kell kísérnie a fejedelemhez – útközben megvakíttatta őket. Ezért a fejedelem bosszút esküszik. Brankovics áttért a Hunyadiakhoz, s megtámadta a törököket. Közben meghalt I Mehmed, s a török szultán utódja II. Murát néven a nagyvezír lett, aki harcba indult Brankovics ellen, hogy megtorolja árulását. A szerb csapatok legyőzik a törököket, de a harcban Brankovics halálosan megsebesül, így hozzák Murát sátrába. A fejedelem megbánja árulását, gyermekeit Hunyadi Lászlóra bízta, majd Mara és megvakított fiai karjai között hunyja le szemét.

Erkel az ősbemutató rendezésére a Nemzeti Színház drámai tagozatáról Molnár Györgyöt⁹ kérte fel. A nagy és szokatlan előkészületekre a sajtó is felfigyelt, így az *Atheneum* 1874. március 12-én arról írt, hogy Molnár Belgrádból fegyverábrázolásokat és jelmezrajzokat kért (LEGÁNY 1975: 99) Továbbá közli, hogy a mű „előadására nagy művészi és gépészeti intézkedések folynak; az utóbbiak közé tartozik a padlásfüggönyök föllebb emelése. A díszítést Lehmann úr eszközli; a jelmezek Nándorfehérvárról hozatandó minták és rajzok után készülnek.” (ATHENEUM 1874: 697)

⁷ Ormai Ferenc (1835–1876): énekes (bariton), műfordító. 1866-tól számos operát az ő fordításában mutattak be.

⁸ Odry Lehel (1837–1920): énekes (bariton), operarendező. Erkel valamennyi operájának bariton szerepét énekelte.

⁹ Molnár György (1830–1891): színész, rendező, színházszervező, színházigazgató, színháztudományi és szépirod. A látványos színpadi produkció első meggyőződéses képviselője volt Magyarországon. Egyenrangúan kezelte a szöveget, a zenét, a tömegmozgató, az illúziókeltő színpadi környezetet, a világítást, a hanghatást. 1870 és 1875 között a Nemzeti Színház tagja volt.

A gondosan és körültekintően előkészített (1874. május 20-i) bemutató színlapján fel is van tüntetve, hogy „1-ső rendkívüli előadásul, egészen új kiállítással”. A színlapon a díszletek és a jelmezek tervezésén és kivitelezésén dolgozó személyek neve is szerepel: így a díszletfestő Lehmann Mór neve, a kasírozó, a díszjelvények és faragott díszművek készítőjének neve, a kárpitosmester, a női és férfiszabó neve. Végül kitűnik, hogy: „Theodorovics István akadémiai festőnek és a belgrádi reáltanoda rajztanárának korhű rajzai használtattak.” Az is fel van tüntetve, hogy: „A nagy hadmenet – és az 1-ső felvonásban előforduló szerb népies KÓLÓ alatt egy külön színpadi zenekar is működik.” Valóban szokatlannul nagy előkészületekkel és gonddal vitték színre a *Brankovicsot*. Különösen szembetűnő a nagy igyekezet, ha figyelembe vesszük, hogy abban az időben „nem volt követelmény, hogy minden darabhoz új díszlet készüljön. A rendező felvázolta a játékhoz szükséges teret, majd kiválasztotta a szerzői utasításnak megfelelő díszletfajtát: rokokó szalont, lugast, erdőt és így tovább. Ezért a színházak nem készítettek új meg új díszleteket, csak egy-egy megkopott darabot kellett lecserélniük. Az új bemutatóhoz általában a raktárból vették elő a megfelelő típusképzetet. Ha a premierre mégis új díszletek és jelmezek készültek, azt még a század végén is reklámozták [...] Csak a legnagyobb társulatok, a párizsi, bécsi operaházak készítettek új bemutatóhoz szinte mindig új színpadképeket, de akkor is csak a szokásos típusokat, nem törekedve a darab egyéni hangulatának kifejezésére, legfeljebb arra, hogy milyen korszakban játszódik a történet”. (SZÉKELY II.: 373)

Ezeknek a tényeknek az ismeretében még nagyobb jelentősége van annak, hogy a rendező a díszletekhez Belgrádból kért vázlatokat, amelyek így nemcsak hogy újak voltak, hanem autentikusak is. Molnár György jól tudta, hogy erre a feladatra színházi területen is jártas, szerb művészt kell felkérni.¹⁰ A díszleteket Todorović vázlatai alapján Lehmann Mór¹¹ díszletfestő festette, aki 1866-tól dolgozott a Nemzeti Színház számára. A Magyar Állami Operaház gyűjteményében a Todorović-vázlatoknak sajnos csak kis töredéke lelhető fel. Mindössze a Belgrád várát ábrázoló két kis méretű akvarell maradt fenn, melyeket háttérfüggöny festéséhez küldött a művész. A vázlatok jelzetlenek, azonban a *Belgrád vára a jelenben* (I. kép) címűn fent középen piros ceruzával a 13. szám szere-

¹⁰ Stevan Todorović felkérésével kapcsolatban eddig írásos dokumentumot nem találtunk.

¹¹ Lehmann Mór (1818–1877): díszletfestő. Drezdában született, és ott kezdte díszletfestői munkásságát. 1843-tól Bécsben működött, először a Carltheaterhez szerződött, 1850-ben pedig a Burgtheaternél udvari festőnek nevezték ki. 1865-ben költözött Pestre, itt megnyitotta az első díszletfestő műhelyt, és hamarosan kiérdemelte az „állami színházak díszletfestője” kinevezést. Rendkívül látványos, de drága díszleteit a közönség nagy tetszéssel fogadta. A Nemzeti Színház 1866-tól dolgoztatott Lehmann-nal. Műterme a régi Nemzeti Színház melletti ház padlásterében volt.

pel, és az ELSŐ MAGYAR/SZÍNHÁZÜGYNÖKSÉG/PESTEN pecsét, amely a külföldről hozott anyagon szokott előfordulni. A vázlaton szerepel még a „M. KIR. OPERA-HÁZ” pecsét. A finom színvilágú, nagyon aprólékosan kivitelezett akvarell a város legjellegzetesebb részletét, a kalemegdáni várat ábrázolja.

A másik vázlat felirata: „Belgrád vára a 15-dik században” (II. kép), fent középen pedig piros ceruzával a 12. szám és ugyancsak a „M. KIR. OPERA-HÁZ” pecsétje látható. A 15. századi Belgrádot két hajó hatalmas vitorlái takarják el, így a város jellegzetes részletei nem ismerhetők fel.

Felmerül a kérdés, hogy ha az opera szövegeknyvében Brankovics székhelyeként Szendrő/Smederevo szerepel, az események itt játszódnak, a művész miért Belgrád látképét dolgozta ki. Feltételezzük, hogy senkit sem zavart ez a csere, mivel a 19. század színházi világában nem tartották magukat szigorúan a történelmi tényekhez, másrészt azért is, mert a 19. században Belgrád volt a szerb kultúra és politikai hatalom központja.

Todorović szerzőségével kapcsolatban első pillantásra megtévesztők lehetnek a magyar feliratok. Azonban tudjuk, hogy a művész 1837-től Szegeden élt, és ott végezte el a gimnáziumot, tehát számára természetes lehetett a magyar felirat. Továbbá azt is fontos megemlíteni, hogy gyakran járt Pesten, és ismerte a pesti és a budai színházi életet. 1869-ben egyik bécsi útja alkalmával, amikor többek között a belgrádi Narodno pozorište számára függönyterveket rendelt, Pesten is megállt, erről így ír önéletrajzában (magyarra fordította Baranyi Anna, eredeti szöveg: TODOROVIC 1951: 43–44):

„Pesten megálltam, és ott éjszakáztam. Az Angol Királynő kávéházban szerb ismerőseimmel találkoztam, amikor színházi témáról beszélgettünk, elmondták, hogy Budán a Molnár Színházban a tagok között van egy Várhídi nevű szerb is, akiről a kritika nagyon jól vélekedik, sőt a híres Egressy méltó utódjának tartják. Ezért másnap is Pesten maradtam, és tíz óra körül átmentem Budára, egyenesen a Molnár Színházba. Várhídi próbán volt. Megvártam a próba végét, és amikor kifelé jött, szerbül szólítottam meg, amire ő örömmel válaszolt: »Szerb vagyok, kedves uram, a nevem Bačvanski.« Amint ezt kimondta, eszembe jutott, hogy volt ilyen nevű iskolatársam Szegeden, és megkérdeztem tőle, hogy emlékszik-e Stevan Todorović nevű iskolatársára. Erre ő felém futott és átölelt. »Hát te vagy az, kedves Stevan! Nagy örömömre szolgál, hogy felkerestél.« Erre rögtön elmondtam, hogy Belgrádban most alakul a szerb Narodno pozorište (Nemzeti Színház), és szerb ismerőseimtől értesülve jöttem, hogy megkérdezzem, volna-e kedve szerb színész lenni szerb színpadon. Belgrádban van egy Bizottság, ennek én is tagja vagyok, és ha van kedve Szerbiába jönni szerb színésznek, én még ma elküldöm a telegramot a jelentkezéséről. Bačvanski könnyes szemmel mondta: »Kedves barátom, nagyon boldog leszek, ha a szerb Nemzeti Színház tagja leszek.« Aznap elküldtem a telegramot a Bizottságnak, amely rögtön vá-

laszolt, hogy Bačvanskít felveszik a Narodno pozorištebe (Nemzeti Színházba). Bačvanski rögtön otthagyta a magyar színházat, és Belgrádba sietett.”¹²

Az akvarellek kidolgozása is egyértelműen iskolázott és tehetséges művészre vall. A *Belgrád vára a jelenben* című munka színvilágában, szerkesztésében, finom, aprólékos kidolgozásban hasonlóságot mutat a belgrádi Narodni muzej gyűjteményében található *San Stefano gledan sa mora* (1888) és *Nikopolj pred zauzeće od rusa* (1877) című Todorović-munkákkal. Tehát mind a színlapon olvasható információ, mind az összehasonlításra szolgáló művek alapján a jelzetlen *Belgrád vára a jelenben* és a *Belgrád vára a 15. században* vázlatokat Stevan Todorović alkotásának tartjuk.

A *Brankovics György* bemutatójához készült jelmezekkel kapcsolatban elsősorban ki kell emelnünk, hogy a korszakra jellemzően a színész maga gondoskodott színpadi ruháiról. A vidéki színházaknál például az alkalmazás elengedhetetlen előfeltétele volt, hogy az előadóművésznek saját ruhatára legyen. Az is gyakran előfordult, hogy a város egyik jómódú hölgye ruházta föl a primadonnát. Ezt bizonyítandó, Blaha Lujza naplójából idézünk egy részletet. Szabadkán, 1864 októberében, a következőt jegyezte le: „Társaságba is gyakran járunk; engemet sokat invitálnak ebédre, ozsonnára; különösen Vojnits Gábrisné, aki már több selyemruhákkal is megprezentelt, és Markuliné tekintetes asszony, aki gyakorta kistaféroz, amikor új szerepre készülök.”¹³ Csak a század végére vált

¹² „U Pešti se zadržim da prenoćim. U kafani kod Engleske kraljice sastadoh se sa nekolicinom naših Srba, koji mi saopšte, kad je bila reč o pozorištu, da se u Budimu, u Molnarovom pozorištu, nalazi među članovima i jedan Srbin, pod imenom Varhidi, i da se kritika o njemu veoma povoljno izražava, šta-više da ga smatraju za dostojnog naslednika čuvenog glumca Egrišija. Ovoga radi ostanem u Pešti još sutra dan, te oko deset sati predjem u Budim i odem pravo u Molnarovo pozorište. Varhidi je bio na probi. Sačekam svršetak i pri izlazu sa probe oslovim ga srpski, na što mi on radosno odgovori: »Srbin sam, dragi gospodine, i zovem se Bačvanski«. Čim to čuh setih se da sam pod tim imenom imao školskog druga u Segedinu, pa ga zapitam da li se seća da je u Segedinu imao školskog sadruka Stevu Todorovića, na šta on pritrči k meni i zagrli me. »Pa ti si, dragi Stevane! Učinio si mi veliku radost što si me potražio.« Na to mu odmah saopštim da se u Beogradu sada podiže Narodno pozorište, i da sam zato i došao po obaveštenju nekih Srba da ga zapitam da li bi bio voljan da postane srpski glumac na srpskoj pozornici. U Beogradu sad postoji odbor za tu svrhu, u kome sam i ja član, pa ako je voljan preći u Srbiju i biti srpski glumac ja bih ga odmah još danas prijavio telegrafski. Bačvanski sa suzrim očima odgovori: »Dragi prijatelju, biću veoma srećan ako postanem član Srpskog narodnog pozorišta.« Istog dana otpravih telegram Odboru, koji mi istog dana odgovori da Bačvanskog prima za člana Narodnog pozorišta. Bačvanski je odmah zatim napustio Madjarsko pozorište i pohita u Beograd.”

¹³ *Blaha Lujza naplója*. Közreadja Csillag Ilona. Bp., 1987. 42.

lassan elfogadottá, hogy történeti és népi tárgyú színműveknél a színház készítesse a jelmezeket, esetleg hozzáértő tervező művész közreműködésével, azonban továbbra is a színész és a rendező ízlése volt a döntő. (SZÉKELY II.: 383)

A kor szokásait figyelembe véve még nagyobb jelentősége van annak, hogy a *Brankovics*-operához új jelmezek készültek, méghozzá Belgrádból érkezett vázlatok alapján. A jelmeztervek többsége elkallódott, akárcsak a díszlettervek. A Magyar Állami Operaház Archivumának gyűjteményében fennmaradt, az 1874-es ősbemutató jelmezeihez használt anyagból két akvarellt és két ceruzarajzot tulajdonítunk Todorovićnak. A rendkívül sok szereplővel előadott opera színlapján 18 szereplő van név szerint feltüntetve, rajtuk kívül még főurak, fegyveresek, ajtónállók, apródok, testőrök, magyar keresztes hadak, nép és gyermekek mindkét nemből, zenészek, törökök, janicsárok magyar, szerb, török sereg, szeráj-nők népesítették be a színpadot. Todorović, aki színházi területen is tevékenykedett,¹⁴ és ismerhette a *Brankovics*nak a színműváltozatát is a belgrádi előadás alapján, bizonyára egész sorozat jelmeztervet küldött.

A 4. számot viselő lapon két terv látható, egyik Maráé, a másik egy népi nőalaké (III. kép). Mindkét jelmez egy nagyobb méretű lapról van kivágva, majd egymás mellé ragasztva. Az „a) Mara” és a „b) népalak” felirat is a ragasztással egyszerre került a lapra. A „M. KIR. OPERA-HÁZ” bélyegző megegyezik a Belgrád várát ábrázoló akvarelleken láthatóval, ami szintén azt igazolja, hogy a két jelmezterv a díszlettervekkel egybetartozó anyag részét képezi. A szerző stílusa is azt támasztja alá, hogy egy kéz munkájáról van szó. Akárcsak a díszlettervek, a jelmeztervek is rendkívül finom színvilágúak, és különösen Mara vonja magára a tekintetet kecses alakjával és ruházatának nemes színvilágával. Mara jelmeze hosszú, hátul uszályos zöld színű ruha, továbbá térd alatt érő sárga színű himzett köntös, amelynek, a középkori öltözképhez hasonlóan, hasított ujjja van. Fején azonban nem középkori ékköves fejdísz, hanem főkötőt visel. A népi nőalak öltözeke bő ujjú, bokáig érő fehér ruha, kötény és térdet eltakaró díszes ujjatlan köntös. Fején kis sapka van. A két jelmez alapján arra következtethetünk, hogy a tervek a korabeli viselet alapján készültek. Todorović 1867-ben a Szerb Tudós Társaság megbízásából bejárta Szerbiát, hogy anyagot gyűjt-

¹⁴ Todorović színházi tevékenységével kapcsolatban lásd bővebben:

Vanja KRAUT: *Scenografi Narodnog pozorišta u Beogradu do 1914. godine*, Godišnjak grada Beograda, Knj. XIV, 1967, 317–328.

Mirjana SAVIĆ: *Slikar Stevan Todorović u Narodnom pozorištu*, Naučni skup povodom jubileja najstarijeg Beogradskog teatra, Srpska akademija nauka i umetnosti, Naučni skupovi, Knjiga LXXXVI, Odeljenje likovne i muzičke umetnosti, Knjiga 4., Beograd, 1997, 329–333.

Olga MILANOVIĆ: *Pozorišne vizije Steve Todorovića*, Teatron, Beograd, 1977, god. XXII. Br. 100, str. 37–44.

sön a Moszkvában megrendezésre kerülő etnográfiai kiállításra. (KUŠOVAC, VRBAŠKI, GRUJIĆ, KRAUT 2002, 36–37) Todorović tehát a korabeli szerb népi viseletet jól ismerte, és a török viselettel is találkozott.

A két szerb népviseletű férfit ábrázoló rajzok – *Szerb nemes* és *Szerb polgár*¹⁵ – elsősorban nagyobb méretük tekintetében különböznek az akvarellektől. Maga a ceruzarajz-technika is elgondolkodtató, hiszen a jelmeztervek esetében fontos kellene, hogy legyen a szín, főként a népviseletek esetében. Lehetséges, hogy az összes jelmezhez készült volna grafitváltozat is? Van még egy apróság is, amire felfigyeltünk: a rajzokon látható M. KIR. OPERAHÁZ KÖNYVTÁRA pecsét későbbi időből származik, mint az, amelyik az akvarelleken tűnik a szemünkbe: „M. KIR. OPERA-HÁZ”. Talán később vették őket leltárba? Analógiát keresve a két rajzot összehasonlítottuk a belgrádi Narodni muzej gyűjteményében található

Stevan Todorović: Szerb nemes, 1867 (?)

Stevan Todorović: Szerb polgár, 1867 (?)

¹⁵ A rajzokon cím nincsen feltüntetve, a Molnár Árpád másolatain szereplő címeket vettük át.

népviselőtöltő férfit ábrázoló Todorović-rajzzal¹⁶ –, a két munka között az alakok beállításában és a rajz technikájában is hasonlóság mutatkozik. Milena Vrbaški művészettörténész, a Matica Srpska Galéria 19. századi gyűjteményének vezetője szerint is egészen biztos, hogy Todorović-rajzokról van szó. Annak lehetőségét is felvetette, hogy a rajzok 1867-ben készültek, vidéki gyűjtőkörúton, a moszkvai kiállításra, és az e célra szánt anyagból maradtak vissza.¹⁷

Az emléktárgy másik részét képezik a kivágott fametszetek és színezett könyvnyomtatványok, amelyek szintén kettesével vannak egymás mellé ragasztva, mint a két akvarellal készült jelmezterv. A 3. számú Knez Lazar és Stefan Visoki despota mellképét ábrázoló színezett könyvnyomtatványok láthatók. A két uralkodó portréja Adam Stefanović (társ szerző Pavle Čortanović) 1871-ben kiadott *Szerb uralkodók tablója Nemanjától máig*¹⁸ című színezett litográfiai lapról származnak. Feltehetjük a kérdést: Todorović vajon miért küldte el az említett két uralkodó portréját, amikor ezek nem szerepelnek az operában? Minden bizonnyal azért, mert Jakov Ignjatović történelmi regényéből indult ki, amelynek története Car Lazar és Murat szultán háborújával kezdődik.

A 7. számú egy népi egészalakos ábrázolását láthatjuk, mellette pedig polgári öltözkű lány van derékig ábrázolva. Végül egy számozatlan lapon parasztnő egészalakos képe látható. A metszetek eredetének felkutatása folyamatban van. Az bizonyos, hogy az opera bemutatójának alkalmából kerülhettek a rendező kezébe, ugyanis sorszámozva vannak, és ezeken is ugyanaz a „M. KIR. OPERA-HÁZ” pecsét látható, mint a már említett akvarelleken. Egész biztos, hogy Stevan Todorović küldte a rendezőnek, mint a már említett Knez Lazar és Stefan Visoki despota mellképeit ábrázoló litográfiaikat is.

Ezzel bemutattuk az 1874-es ősbemutató fennmaradt díszlet- és jelmezterveit. A Stevan Todorović-vázlatoknak, a színlapon feltüntetett értékes információknak és a sajtóban megjelent híreknek köszönhetően betekintésünk van az ősbemutató szcenikai jellegzetességeibe. A nagyszabású, rendkívüli lehetőségeket tartogató opera színrevitelében Molnár György rendező teljesen új felfogást képviselt, többek között célja volt az autentikus díszletek és jelmezek megalkotása. Már az eddig felkutatott anyag alapján is Molnár rendezését és Stevan Todorović díszlet- és jelmezterveit a magyar és az európai szcenikatörténet szempontjából is rendkívül jelentősnek tartjuk.

¹⁶ Leltári szám 266/3

¹⁷ Az 1867-ben, a moszkvai etnográfiai kiállításra került anyag egy részét 2005-ben a belgrádi Etnográfiai Múzeum bemutatta. Bővebben lásd a kiállítás katalógusát: Kolekcija jesen/zima 1867, Srpska kolekcija iz Ruskog etnografskog muzeja u Sankt Peterburgu, Etnografski muzej u Beogradu, Ruski etnografski muzej Sankt Peterburg, 2005

¹⁸ Adam Stefanović (társ szerző Pavle Čortanović): Tablo srpskih vladatelja od Nemanje do danas, színezett könyvnyomtatvány, 1871

Ismeretlen művész: Férfi népalak és polgári lány

*Ismeretlen művész:
Női népalak*

A későbbiek során a felújított előadások rendezőinek Stevan Todorović vázlatai kiindulópontot jelentettek a jelmezek és talán a díszletek készítésekor is. Ezt bizonyítja a Molnár Árpád színházi díszletfestő szignójával ellátott jelmeztervsorozat, közöttük a négy fennmaradt Todorović-jelmezterv alapján készültekkel. Röviden bemutatjuk a Molnár-sorozatot, mert egészen biztos, hogy alkotója előképként felhasználta Todorovićnak az akkor még meglévő jelmezterveit is.

Molnár Árpád sorozata az 1889 februárjában Gustav Mahler művészeti igazgatósága alatt újra színpadra került *Brankovics György* operához készült.¹⁹ Amint már korábban említettük, a Magyar Állami Operaház Archivumának gyűjteményében 24 darab vegyes technikájú jelmezterv található, többségük Molnár Árpád-szignóval van ellátva. A kollekció tehát szinte az összes szereplő jelmezét tartalmazza. Elkészítésükhöz nagyrészt az 1874-es ősbemutató jelmeztervei szolgáltak előképként. Erre utal a *Mara* (IV. kép) és a *Szerb lány*²⁰

¹⁹ Molnár Árpád jelmezterveit Wellmann Nóra, a Magyar Állami Operaház Archivumának vezetője 1889-re datálta. Korábban, az 1993-as centenáriumi kiállításon a *Mara* díszlötönyben jelmezterv 1908-ra volt datálva.

²⁰ Molnár sorozatában a Todorović Népalakja nyomán festett jelmez a Szerb lány címet kapta.

(V. kép) jelmeze, ezek előképe a már tárgyalt két Todorović-akvarell. A *Szerb nemes* (VI. kép) és a *Szerb polgár* (VII. kép) elnevezésű jelmezek a ceruzarajzok alapján készültek. Újságból kivágott fametszetek felhasználásával pedig a női és a férfi *Szerb népalak* (VIII. és IX. kép) jelmezét festette. A színes előképek felhasználásakor Molnár a színezés szempontjából is gondos másolatokat készített. Megállapítjuk, hogy hat jelmeztervnek bizonyítottan megvan az előképe, feltételezzük, hogy a többinek is, vagy legalább a többségüknek úgyszintén megvolt. Az 1874-ből származó anyag számozása – 3., 4., 7., 12. és 13. – is arra utal, hogy több vázlat készült. Figyelembe kell venni, hogy a vázlatok a Magyar Királyi Operaházba a Nemzeti Színházból kerültek át – legkorábban 1884-ben, tíz évvel a *Brankovics* ősbemutatója után. Bizonyára akkor még nem a megőrzésre érdemes gyűjtemény részét alkották, hanem a díszletek és a jelmezek kivitelezéséhez felhasznált anyagként voltak számontartva.

Molnár Árpád nagyobb méretű vegyes technikával készült munkáinak gazdag színvilága figyelemreméltó, a figurákat azonban gyakran anatómiai aránytalanságok jellemzik és némelyiknek a beállítása is ügyetlen. Persze vannak közöttük nagy gonddal és odafigyeléssel megfestett darabok is, mint például a *Mara díszöltönyben* című jelmezterv, amely a magyar nézőben Szent Erzsébetnek historikus festményekről ismert alakját idézi fel, orientális elemekkel is ötvözve. Mara beállításában a jellemábrázolás szándéka is megnyilvánul, fenséges uralkodói alakja egyben szelíd és jóságos is.

A harcosok jelmeztervei – beleértve a szerb és a török uralkodó jelmezét is – népi öltözkedést mintáznak. Harci szerepükre inkább az oldalukon viselt tör, kard vagy szablya utal, páncél csak a török szultánon van. A török világot idézi az indiai háremhölgy és a háremőr is, aki az operában mellékszerepe ellenére gyakran szóhoz jut. A szerb és török jelmeztervek egyúttal az orientalizmus hatását, a Kelet iránt való érdeklődés megélénkülését dokumentálják a népviselet alapján készült rendkívül színes és részletekben gazdag jelmezek révén.

Mara és a szerb udvarhölgy jelmezei kivételt képeznek: nem a korabeli népi, hanem a polgári viselet jellegzetességeit mutatják – kivéve a Mara török jelmezét.

Erkel Ferenc *Brankovics György* c. operája az évszázadok óta tartó magyar–szerb kapcsolatok fontos dokumentuma; mindez nemcsak az opera zenéjében – például a szerb kóló elemeinek felhasználásában –, hanem az opera rendkívül körültekintő színrevitelében is kifejezésre jutott. Az 1874-es bemutató, valamint az 1889-es felújítás díszleteinek és jelmezeinek tervezésekor a szerb és török nemzeti jellegzetességek hangsúlyozása, a korhangulat érzékeltetése, a helyi színek, azaz a couleur locale visszaadása volt a fontos. Megállapíthatjuk tehát, hogy Molnár György rendezőnek és Stevan Todorović festőművésznek köszönhetően a *Brankovics György* c. opera ősbemutatója szcenikatörténeti szempontból kiemelkedő értéket képvisel.

IRODALOM

- ATHENEUM 1874. II. évfolyam, 11. szám, Budapest.
- GEROLD László 1990. *Száz év színház. Dráma és színjátszás Szabadkán a XIX. században (1816–1918)*. Újvidék.
- KÁICH Katalin 1975. *A zombori magyar színművészet története és repertórium 1825–1918*. Újvidék.
- KÁICH Katalin 1983. *Az újvidéki magyar nyelvű színjátszás története és repertórium 1836–1918*. Újvidék.
- KÁICH Katalin 1987. *A zentai magyar nyelvű színjátszás története és repertórium 1833–1918*. Újvidék.
- KERESZTURY Dezső 1975. *Az önálló magyar opera és balett-szcenika kialakulása* = Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, Budapest.
- KOVIJANIĆ, Gavril Dr. 1971. *Gradja Arhiva Srbije o Narodnom pozorištu u Beogradu 1835–1914*. Arhiv Srbije. Beograd.
- KUŠOVAC, Nikola, VRBAŠKI, Milena, GRUJIĆ, Vera, KRAUT, Vanja 2002. *Stevan Todorović 1832–1925*. Narodni muzej Beograd – Galerija Matice srpske, Novi Sad.
- LEGÁNY Dezső 1975. *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük*. Zeneműkiadó, Budapest.
- PÓTH István 1981. *A magyar népszínmű a szerb színpadokon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZÉKELY György (szerk.) 2001. *Magyar színháztörténet II. 1873–1920*, Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest.
- SREJOVIĆ, Dragoslav (szerk.) 1993. *125 godina Narodnog pozorišta u Beogradu*. Galerija Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd.
- TODOROVIĆ, Stevan 1951. *Autobiografija*. Matica srpska, Novi Sad.

*New Data on the World Premiere of the Opera Brankovics György
by Ferenc Erkel, in Budapest (Concept designs by Stevan Todorović)*

Ferenc Erkel entrusted György Molnár to stage the world premiere of his opera *György Brankovics* (1874); Molnár was the first strong supporter of spectacular stage performances in Hungary. He asked to be sent concept designs from Belgrade in order to create authentic stage scenery and costumes, and these were drafted by Stevan Todorović a Belgrade painter, who was at home in the theatre as well. Todorović's designs have been preserved only fragmentarily; nevertheless, on the basis of material so far found, we find that both Molnár's staging and Stevan Todorović's stage and costume designs are of great significance in both the Hungarian and the European history of scenic art.

Keywords: Ferenc Erkel, György Molnár, Stevan Todorović, Árpád Molnár, opera, costume designs, stage designs, Belgrade, Budapest

Draginja Ramadanski

Újvidéki Egyetem, BTK, Szlavisztika Tanszék
drama1@eunet.rs

MILORAD PAVIĆ PUSKINI *FLEURJE**Milorad Pavić's Fleur of Pushkin*

A tanulmány Puskin és Pavićot szellemi kortársakként, művészi ikerpárként mutatja be, rámutat továbbá hogy Pavić ugyanannyira volt fontos a XX. század végének európai irodalmában, mint Puskin az előző évszázadban. Az irodalmi alakok és a közvetítés összekapcsolásának segítségével igyekszünk bizonyítani, hogy a fordítói erőfeszítés sohasem nélkülözi az autopoétikus alapelemet.

Kulcsszavak: Alekszandr Puskin, Milorad Pavić, Anyegin, szerb fordítás, dandyzmus, Martin Zadek, álomtölmács, hasonmás, barokk.

„Čitalac čeka na slik ruže,
pa hajde, što pre sročimo ga.“¹

Amikor Szveta Litvak és Nyikolaj Bajtov, moszkvai avantgárd művészek (performanszaik helyenként nyilvános, kölcsönös, vérre menő korbácsolást is tartalmaznak) nemrég meglátogattak, könyvespolcomon észrevették az Anyegin szerb fordítását. Rárontottak, mint a csodára éhezők, és egy állólámpa alá ültettek: „Olvassa hangosan, elejétől végéig.” És így elolvastam, már ki tudja, hányadszor, azt a csodálatos fordítást, ezúttal a Másikért. Szemem nem tudott minden részletet megkülönböztetni, de lehet, hogy jobb is így.

„Jedna joj noga u krug plovi
A vrh se druge poda tak'o...
Najednom skok! I prhnu lako
K'o pero s usta Eolovi'
Sada se pogne, sad izvije
I hitrom nogom nogu bije.“

¹ Tekintettel arra, hogy a tanulmány oroszról való szerb fordításról szól, az *Anyegin*-idézeteket szerb nyelven közlöm (a ford. jegyz.)

A hullámozó jambusokkal és búskomor nőrímekkel hipnotizáltan, vendégeim előkelő barokk pantomimmesterekké alakultak át. Leginkább egy fandangó grimaszaival tarkított gáláns cotillonra hasonlítottak. Puskin és Pavić nyelvi forrásvidékének igazságát tanúsították.

Milorad Pavić ugyanis idejekorán, bölcsen és elkötelezetten, hozzáfogott az orosz modernség eme kultikus alkotásának fordítói meghódításához. Ezzel, egészen tudatosan, a kihívási és kihívói transzban való kitartás transzgressziójának szolgálatába állította magát („fordítói kötelesség”), ráébredvén így egy mélységi átváltozásra Puskin és önmagát illetően egyaránt.

„Prestaću i ja možda, eto
Da budem pesnik: voljom neba
U mene novi vrug će ući
U prozu ću se ja povući.“

Szabad kezét adván így, előzetesen búcsúzva, a benne rejlő filológusnak (belső visszhangjában egy új, puskinai kezdet hallatszott), Pavić megismételhetetlenül fiatalosan fogott a fordításhoz. (Vlagyimir Nabokov, hasonló feladat alkalmával, kételyekkel elárasztva, egy rímtelen angol fordításnál marad, amelyet áthatolhatatlan kommentárok kúszónövénye szőtt be. Csak diskurzusok szerelmi párbaja volt ez, elvileg halhatatlan.)

Ez itt viszont nem fordítástudományi kérdés. Itt az eleve adott helyzet különlegességéről van szó.

Pavić már az előszóban, hamisítatlan puskinianizmussal elárulja a Szóhoz való lelkesült hozzáállását. Már az elején felfüggeszti a mű és a test közötti különbséget, és fényt derít a „legnagyobb orosz költő legjobb művének” életútjára(!). Pavić, leírva a fordítás helyzetét saját „átköltésének” pillanatában, joggal és álszerénység nélkül állítja, hogy „teljesen átadta az *Anyegin* formáját nyelvünknek”.

Jusson eszünkbe, hogy a fordítás, már meghatározásában eleve ki van vonva a versbeszéd jelenéből, melyet csak szimulálni tud (ebben rejlenek talán Nabokov ihletett megtorpanásának gyökerei). A fordítás, bármennyire is hű, vigasztalanul az eredetinek a másik, szolgáló oldalán marad. Pavić esetében legalább megvalósul a mélységi, ontológiai (a metodológiai ne merészelnék kimondani) egyenrangúság. A szerb *Anyegin*t olvasván a lehetetlent kíséreljük meg: egy ősi, eredeti versnyelvi rendben találjuk magunkat, amely elméletileg nem ismételhető meg.

Pavić fordítása által kitűnik, hogy léteznek rokon szövegek, vérségi összeforradások, amelyek sziámiiker-jellegűek, nem engedik magukat könnyen szétválasztani. Szerzőien átlényegülő, barokkosan florális – hiszen minden szó az irodalom illatos kertjében serkent új jelentésből bimbózik – ez a fordítás; a puskinai verses regény (az orosz élet enciklopédiája) sérthetetlen szellemének áll őrt, megfogantatva mindenki s leginkább önmaga szeme előtt rejtve egy saját jövőbeli lexikon-regényt.

Az így és ennyire megihletett *status subjectivus*, amely jogosan lengeti az individuális és eredeti közötti érintkezés zászlaját, szerzőiséget eredményez a szó teljes értelmében. Mégis, akár szó szerinti vagy szabad a fordítás, hova soroljuk? Mert amellet, hogy maximálisan hű, maximálisan interpretatív is. A lehető legritkább belső szentély ajtaja előtt állunk, mely mögött a fordítónak a szerzővel kiegyenlített szelleme leledzik.

Ezek szerint Milorad Pavić puskinianus fleurjéről beszélünk, de Alekszandr Puskin pavići fleurjéről is...

A fleur itt az, ami a szerelmi súrlódás idején a két szövegtest érintkezése között van – nem nélkülözvén a russzicizmusok-szerbizmusok fröcskölését a defleurizáció szoros ölelésében. A könnyű és a vékony selyemlepel alatt, amelybe virágok – világok vannak beleszőve... A selyemhernyó szövetének ráncaiban, melyeket florifern törmelék mintáz... Emlékezvén az ingek parázsló gypjújára, melyet Andersen királykisasszonya fivérei, a vadludaknak szőtt...

Ezek nem csak főnikus elemek és ritmuseszközök – *minden* itt van! Az ontológiai háttér, amely a költői kép szándékának oly fontos; a belső rímek és a szemantikai szöttes alig hallható vibrációi a mikronarráció szintjén, a valódi intonáció ösztönző kihegyezése; végül az intim magánszótár kántálása és a mélységesen személyes hátrálások gyűjteménye, melyeknél az elhallgatott fontosabb, mint a kimondatott; két nyelvi hústömb gyónó öncsonkításának „csillagjaiban megháromszorozódó” tudatalatti pettingje.

Mert ne feledjük, hogy ugyanazon engedelmesség-tett felé igyekeztek a koraérett, még florid, virágzó Anyegin, Puskin és Pavić, mindhárman még harmincadik életévük ajtaja előtt. A puskin Anyegin és Pavić, az anyegini Puskin és Pavić, nemkülönben a pavići Anyegin és Puskin. Ifjúságuk ideáljainak eksztatikus ledöntésében, az öszülés igazságának elérésében. A boldini ősz szelleme egy eljövendő, teával festett táj barnás árnyalataiban kavarta fel a leveleket...

Ne feledjük azt sem, hogy Puskin személye saját szereplői és az olvasó közé helyezkedik, összekapcsolván a regény formáját és tartalmát. Pontosan ezt a lehetőséget fejlesztette tovább nagyszerűen Pavić, megalkotván az interaktív és nem-lineáris olvasmány alakját. A befejezetlen *Anyegin* lehetett volna az elvi befejezetlenség remekművének ihletője, a magábagyűjtő recepció sokfélesége, melyet Pavić is pártol.

Amikor Puskin az Anyeginhez fűzött egyik jegyzetét fordította, a szó egyszerű, népi felépítettségéről szólót, Pavić valójában a nyelvhez való saját viszonyát fogalmazta meg: „Nem kell útját állni gazdag és szép nyelvünk szabadságának.” Nem kell útját állni a szavaknak...

E barokk impulzus feltétlenül jelen van több egykori és kortárs író stílusának forrásában, akik nemritkán, író–szöveg–olvasó szinten, felkínálják az eredeti, gyógyító szintézis fellelésének lehetőségét.

Pavić hőse a szerencse hajszolója, aki a létezés fátylát széthúзва, időgéppel pásztázza át a teremtés minden napját (legfőképpen az elsőt, amikor a mélységek fölött lebegő szellem elválasztotta a lírát a prózától). A világban, mint ékkövek gyűjteményében gyönyörködve, a barokk Pavić túlnövi az irodalom határait. A barokk a legkülönbébb „médiumokat” találta fel Pavićnak (az életről mint színházról szóló kedvenc barokk posztulátum lehetővé tette a megannyi pavići szub-, szupra-, infra-, meta-, transz-, mi több, „kulturálatlan” misztifikációt).

Erről a trükről Puskin is tudott, Tatjana francia levelét „sikertelen orosz fordításban” adva. Amikor az orosz nyelv legszebb sorait rója, így szól:

„.....Al’ evo jednog
Prevoda slabog, nedoslednog;
Kopije blede život platna,
Il zvučnog mesta iz Frajšica
Kada ga svira učenica.“

Ahogy említettük, minden itt van. Főként pedig a nem elerőtlenedett lexémákra, árnyalt nyelvi eszközökre és alkímiai képletekre való érzékenység. A Fordító tudatában van, hogy fordítása olyan törekeny, mint a szíromtörmelék, mely bőségesen, de mégsem találomra rajzik az eredetinek a lángja körül...

Ebben a textuális florilegiumban csak az élvezet fenyeget minket: Puskin és Pavić rokon kultuszainak felszínre törése, alámerülés a belső, evokatív és lexikológiai tarkaságba, a rímeknek a neologizmusoktól nem idegenkedő gazdag kincstárába. Dialekticizmusok, provincializmusok, barbarizmusok vannak a színen, sőt familiarizmusnak nevezhető megoldások. A ritmus és a rímek sokszor megkövetelik az archaikus szótani, alaktani, mondattani megoldásokat. Az esztétizáció ezen eszközeivel párhuzamosan a kor zsargonja is jelen van (a pavići irónia magán és nyilvános diglossziájának kontextusában, ideértve az „illetlen túlzásokat” is, melyeket Puskinnek is főlemlegettek, „a kritikusok ezekben olyan udvariatlanságot láttak, melyet mi nem veszünk észre”).

Bármennyire hihetetlennek tűnik is, elvonásra és kihagyásra szinte nincs is példa. A kifejezések – egy jelentéktelen etikettszerű probléma kivételével – ragyogón át vannak ültetve. A „*Sve da i ne, ne kaže da-s/Raširio se takav glas*” sorokra gondolunk. Ez az „s” nem egy rímelést elősegítő pusztá ortoepikus elem, hanem a „sudar” (úr) rövidítése, amely az alárendeltéktől és a fiataloktól elvárt udvariasságot jelzi. De Pavić egy új, fogcsikorgató illetant fedez fel, fordítását az orron, ajkon, fogakon szűrve át...

A lány dalában szereplő számóca, magától értetődően málnaként kerül az átköltésbe (e növények az eredetiben bokorban nőnek, de valamilyen csoda s a fordítás nyomán ágyásba kerülnek). Az olvasó a tiltott gyümölcsre gyanakodhat.

Találkozhatunk tehát sporadikus, koravén zabolátlansággal, de az idült és mesterkélt dekorativitásnak a veszélyével már nem.

Pavić fordításbeli párbajpisztolyának a leírása (tus, töltőfa, serpenyő, kakas) a saját világát fellelő fordítóról árulkodik. Anyegin képében a hasonmásával találkozik, a Rorschach-foltok legeltitkoltabb fantomjával, imágójával, önnön puskiní énjének oltalmában, belekényszerítve az ősi sötétség boszorkánytáncába. „U snove si mi dolazio i neviđen si mi bio mio, nebo je mene dalo tebi.” Ezt úgy mormolja Pavić, ahogy Tatjana is. Pavić a *fordítás* célgömbje nyomán lel hőseire, a filológiai puttonyban levő káldeus jósokra és álomfejtőkre, akiket a kétlényegű univerzum felfortyanó magjában megóvott a nyelvi egyediség, amely majdan paranyelvi dördüléssel-csattanással kelt visszhangot. A világszerte szét-szórt ördögi könyvtár könyvei fölé emelkedve („grom božiji nek ih sažeže”) az író, hős és fordító tör magának utat, nem csupán lényükből fakadóan, dandysen szeretvén és ünnepevén az életet, hanem akárha áldozataiként is ugyanennek a létnek. Eközben nem nélkülözve Tatjana olvasmányáiból a mondvacsinált boszorkánymester, Martin Zadek segédkönyvét sem...

Pavić onirikus története, a *Ferdinánd herceg Puskint olvas*, vajon nem ugyanerről szól? A gyilkos angyali származásáról, álomlátó hiposztázisáról. Mindaz, ami az életben fontos és sorsdöntő, csak az átálmódott olvasmány következménye. A virrasztás állapota csak szükséges és elhamarkodott lélegzetvétele ennek az édesgető és borzasztó kaland-láncolatnak.

A Pavić által átültetett könyv sokszor fogja még, nyilvánosan és titkon egyaránt, kirántani talpunk alól az idő és tér szőnyegét. „Ležao sam na pesku Mediterana i nišanio između dva prsta leve noge kao puškom figuru svoje žene koja je ulazila u more.” Hát ez nem az Író, a könyvek tengerében levő aranyhal egyik új maszkja? Ha elolvassuk a Matuzsálem c. történet folytatását, láthatjuk, hogy pontosan Puskin kalandos kéziratának, „a szavak megismételhetetlen lehetének” előreláthatatlan transzmutációja mutatkozik meg benne. A háborús tűzvészben elégték a könyvek...

Amikor nemrég megkérdezték, mit fordítok, ezt válaszoltam: egy ősrégi afrikai vadásznaplót. Ebben mi a pavići? A nemes vadak vadásza, Damaszkín Arzén. Egy megingathatatlanul bizánci származású osztrák–magyar dandy. Kezdetnek ennyi is elég. Távoli égtájak mosolyognak le ránk.

Nevezzük ezt derült szomorúságnak. Visszatérvén Puskin és Pavić szülőföldjére.

(Roginer Oszkár fordítása)

IRODALOM

ПУШКИН, Александр (1955). Сочинения в 3 томах, т. 3, *Евгений Онегин, роман в стихах*. Moskva: Goslitizdat.

PUŠKIN, Aleksandar (1957). *Evgenije Onjegin, roman u stihovima* (prepevao Milorad Pavić). Beograd: Narodna knjiga.

PAVIĆ, Milorad (1957). *Evgenije Onjegin, roman u stihovima, Predgovor*. Beograd: Narodna knjiga.

Milorad Pavić's Fleur of Pushkin

Pavić's translational *solitaire* reveals a translator who has found himself at home. Pavić meets his characters at the bulls-eye of the translation, in the most hidden phantoms from a Rorschach inkblot, in the boiling core of the double universe, which is soon to be sold in a paralingual crack of the whip of his own lexicon novel. The book Pavić has translated, many a time will, openly or secretly (not without clues from the sorcerer and oneiromancer Martin Zadek), pull the rug of time and space out from under one's feet. In that sense all what is essential and determining in life happens as a consequence of reading that continues unfolding in dreams. It seems that the waking state is merely a necessary, hasty breather in that tempting adventure of chain reactions...

Keywords: Alexander Pushkin, Milorad Pavić, Yevgeny Onegin, Serbian translation, dandyism, Martin Zadek, dream interpreter, doppelganger, Baroque

Josephine Dzahene-Quarshie

: University of Ghana, Department of Modern Languages Legon
: Accra, Ghana
: jdquarshie@ug.edu.gh

ENGLISH IN CONTACT WITH SWAHILI: ENRICHMENT OR THREAT?

*Ushirikiano baina ya Kingereza na Kiswahili:
ustawishaji au Madhara?*

As a result of British colonial rule in Africa and other parts of the world, the English language occupies the position of the world's most influential and global language, and its influence on many languages is remarkable. Kiswahili has also attained the status of a developed, influential and global African Language. The two languages have had a long-standing relationship, and have been described as languages at war or in competition. Against the above background, this paper sets out to examine the influences that the English language has had on Kiswahili as the two languages continue to co-exist in Tanzania. We demonstrate that the influence of the English language on Kiswahili is dichotomous; its enriching influence on the language in terms of development and expansion on the one hand, and its influence that constitutes an endangerment in terms of interference and language shift on the other.

Keywords: influence of English, threat, borrowing, borrowing from English, enrichment

INTRODUCTION

The English language occupies the number one position as the world's most powerful, influential, and global language (CRYSTAL 1997:1; ZUKERMANN 2003: 287; PHILLIPSON 2001). Its influence on many world languages is remarkable. This is evident in the magnitude of borrowed vocabulary, expressions, and other aspects of the English language that have been absorbed into many languages of the world. Generally, it is seen not only as a more prestigious language, but more importantly a gateway to the global world.

Nevertheless, English has been blamed for diverse language-associated problems and challenges of language in education in many nations of the world. As a result of its enormous influence on world languages, English is seen as a threat to the survival of many languages (ERCKERT et al. 2004); (DUA 1993); (FABUNMI and SALAWU 2005). Kiswahili has also attained the status of the most developed, influential, and widespread African language. The two languag-

es have had a long-standing relationship since the onset of the British colonial rule in East Africa (MAXON 1994); (PETZELL 2005). In fact, they have been described as languages at war or in competition. English as a colonial, imperial language undoubtedly has had a great influence on Kiswahili.

Against the above background, this paper sets out to evaluate the consequences of the contact between English and Swahili by examining the extent to which the English language has been influencing the Swahili language. We demonstrate that the influence of English on Swahili is two dimensional and, in a way, paradoxical. On the one the hand, we see the influence of English on Swahili as positive since it has served and still serves as a major source of enrichment to the Swahili language in terms of language expansion. On the other hand, considering other linguists' definition of what constitutes language endangerment (CRYSTAL 2001), we demonstrate that despite its enriching influence on Swahili in terms of language expansion, English poses a threat to it in terms of language shift. The above notwithstanding, we point out the fact that although currently the enriching influence of English on Swahili outweighs its influences that pose a threat to it, the possibility that the threatening influence, as remote as it may appear to be, may become a reality in some years to come if measures are not taken to put in place certain mechanisms for language maintenance.

Sometimes the blames levelled at the English language are unfair, because the influence of English today on most world languages is consequential rather than deliberate.

Shortly after independence, when Swahili was declared national and official language of Tanzania, the general feeling was that the table turned and Swahili was elevated to its rightful place in Tanzania, and it was also made the medium of instruction for primary level education, a compulsory subject at secondary-school level and an optional subject at the tertiary level. This was a first step by the post-colonial government to elevate the Swahili language.

Despite the deliberate elevation of Swahili, the position and influence of English in Tanzania continues to grow strong in key areas such as drafting of bills in parliament, high court proceedings, official documentation in government and private institutions such as banks as well as advertising.

The fall of *Ujamaa* (African Socialism) has led to a resurgence of English in Tanzania, especially in matters related to language in education and the job market (DZAHENE-QUARSHIE 2009: 62).

The truth of the matter is that the energies and efforts that were put into the elevation of the Swahili language during the immediate post-colonial period were not sustained. That this situation was going to emerge was not surprising, since as far back as in the days of the late President Nyerere, when as the father of *Ujamaa* and a strong promoter of the Swahili language, he stated that

Tanzania needed the English language for participating in the world outside Tanzania.

In the following sections, we first take a look at the language endangerment phenomenon. Next, we discuss the global influence of English. Then we examine Swahili as an influential and global language and compare it with English. We then examine the positive and negative consequences of the contact between English and Swahili. Finally, we evaluate the contrastive consequences, and draw our conclusion.

LANGUAGE ENDANGERMENT

It is estimated that there are over 6000 languages in the world and out of these only 4% account for 96% percent of the world's population. About 25% of languages have less than 1000 speakers (CRYSTAL 2000: 14). The reality here is that there is the possibility of the extinction of some, if not all, of these minority languages sometime in the future. CRYSTAL (2000) identifies language contact as one of the major causes of language endangerment. He states that when a dominant culture becomes assimilated into a weaker one, the language of the weaker culture often becomes endangered. This linguistic phenomenon of language endangerment that may lead to eventual death has become a concern for linguists. CRYSTAL (2000: 20) identifies three levels of endangerment: safe, endangered, and extinct. Although Kiswahili would normally not be perceived as a weak language, it could be such in relation to English. Therefore, English can be viewed as the dominant language and Swahili the weaker. Having been in contact with the Swahili language for about a century, the question then is whether the English language poses a threat to Swahili.

Concerns have been raised by linguists such as CRYSTAL (2000) and ECKERT et al. (2004) about a phenomenon referred to in the literature as “language death”. According to Crystal, a language is described as a dead language when it is unwritten, unrecorded and its last speaker dies (CRYSTAL 2000: 2). ECKERT et al. (2004: 107) state that this phenomenon:

“... is highly dependant on social factors. Whenever a dominant language is introduced into a less powerful society, the indigenous population may regard the new language as more prestigious than their native language ... and therefore gradually turn bilingual. The country's indigenous language is in time abandoned and/or incorporated into the foreign one. Furthermore, the minority language ... becomes appropriate for use in fewer and fewer contexts until it is entirely supplanted by the incoming language.”

CRYSTAL (2000) points out that among the causes of language death is cultural change and language replacement. The major cause he attributes to

negative attitudes to a language by both governments and local communities. ECKERT et al. (2004: 106) pose the question, “Is English a killer language?” Indeed extended research has been undertaken to expose the threats that English poses to weaker languages.

Globalisation has also been recognised as central to the problem of threat, and English has been described as: “*integral to the globalization process that characterizes the contemporary post-war phase ...on all continents.*” (PHIL-LIPSON 2001: 187).

Therefore, to some extent the English language is seen as central to the problem of language endangerment and therefore the cause of worry for the future of many less influential languages.

Central to the problem of language endangerment is the language shift phenomenon. Language shift has been described in the literature as a linguistic phenomenon which leads speakers of a language to use their language in fewer domains with respect to other languages or lose proficiency in their language in favour of other, usually more prestigious languages. (e.g. FISHMAN 1964, 1991, VELTMAN 1983, and BASTARDAS-BOADA 2007).

It is interesting to note that while a lot of effort in research is devoted to uncovering the negative effects of the influence of English on world languages and how language death must be prevented, not much has been done by way of uncovering the enrichment and enhancement that world languages have received as a result of their contact with English.

Although it is important to sustain indigenous languages by ensuring that they are spoken by a growing population, it is equally important to note that a language cannot grow and develop in a vacuum, especially not in this age of globalisation where technology and ICT have become the order of the day. This is where the usefulness of English or the role English as a source of enrichment is seen.

The imperialistic factors associated with English, especially in former British colonies, usually overshadow the positive influence of English on indigenous languages. Not only has the English language influenced languages of former colonies, but other European languages as well, such as German and Spanish (D’ARTIBALE et al. 2008: 1-63).

GLOBAL INFLUENCE OF ENGLISH

The spreading and influence of English was mainly achieved through British migration and colonisation. Initially, the English language spread through the migration of its people to the Americas, Australia, Canada and other places (CRYSTAL 1997: 24-34). Subsequent to this, the spread of the English language was achieved mainly through colonisation.

The British colonial period is marked by two phases: the first phase covers its colonisation of places like Cyprus, Malta, Gibraltar, the Isle of Man, Ireland and Scotland from about the 9th to the 16th century. The second phase of British colonial period is marked by its conquests in Asia and Africa. In Asia, they formed colonies in countries like India and Hong Kong; in Africa, the British ruled in areas that cover countries such as present Ghana, Nigeria, Uganda, Kenya and Tanzania.

The influence of the English language in former British territories is multifaceted, and its consequences on language related issues such as official language and language in education is enormous. Often it is the English language that fuels the expansion and development of many languages of the world through different levels of borrowing.

The English language has influenced not only the languages, but also literature and educational policies in many parts of the world, especially in former British colonies. Today, English is used in one capacity or the other in many countries all over the world. It is said to be the language spoken by the greatest number of non-native speakers (ETHNOLOGUE 2005) and it is the official language of about 74 countries worldwide (TONKIN 2003: 7, culled from SKUTRUBB-KANGAS 2000: 300).

The influence of English that emerged during the British colonial rule has contributed to language problems in the post-colonial period. This influence can be seen from the fact that the English language still plays a vital role in most of its former colonies. In former colonies such as India, Hong Kong, Ireland, Scotland, Cyprus, Malta, Gibraltar, Ghana, Nigeria, Tanzania, Kenya and Uganda, English is used in one official capacity or the other. Initially, the influence of English in these colonies was attributed to imperialism, which is the imposition of English on these territories by the British as an imperial or superior language. However, in relatively recent times, the influence of English is attributed to the fairly new label, globalisation. This implies that the influence is borne out of necessity and not of compulsion (CRYSTAL 2000). The world has become a global village, and to a great extent English has become the gateway to this global village. In order to participate fully in it, English is essential. This has become the dilemma of many nations. While the promotion of local languages is seen as essential, the promotion of English seems to be deemed even more essential.

The global phenomenon has been such that many languages of the world continue to be inundated with English vocabulary and expressions. It is important to note that this phenomenon is not limited only to languages of former British colonies but also extends to other European languages such as Spanish, German and Danish. It is therefore important to understand that today the influence of English on languages of the third world cannot be attributed only to imperialism, but also to the globalisation process, where English has become

central even in originally non-English-speaking countries in Europe such as the Scandinavian countries and Germany. In many former colonies such as Ghana, Nigeria, Kenya and Uganda the end of colonization did not result in the abandonment of English. English continued to play its role as a *lingua franca* and a unifier. Although there were strong nationalistic sentiments, the adoption of English for official purposes was deemed to be the best option for these states under the circumstances.

The influence of English in the form of the elevation of English above local languages has led to rivalry between English and local languages. The quest to elevate local languages and the realities of globalisation and the English language has resulted in what can be referred to as an outbreak of language crises, in places such as Hong Kong and Malaysia and Tanzania. Language crises occur in several situations: the situation where there is no clear-cut language policy; where there are more than one media of instruction; where local languages are promoted by government but the people prefer English because of globalisation.

THE INFLUENCE OF SWAHILI

While English has earned the label of ‘the most influential and global language’ of the world, Swahili can be regarded as one of the most, if not the most, influential African language. Indeed, it has been described as having achieved globalization to some extent in the areas of research, teaching of Swahili, ICT and the broadcast media (MOSHI 2006); (KIHORE 2005). Swahili, therefore, is also a powerful language in its own right. Kiswahili is the *lingua franca* of the whole of the East African region. It has a strong presence in the developed world especially in Europe and America. The teaching and study of Swahili as well as research on the language are quite widespread across the globe. Most of the world’s recognised international media houses such as the BBC and VOA have some slots for broadcasts in Swahili.

Although relatively, Swahili can be said to be the most influential African language, its influence is quite limited in several ways compared to English. While English is used as a *lingua franca* in many parts of the world including both former British colonies and Europe, Australia, America and parts of Asia, Swahili can be said to be the *lingua franca* only in East Africa.

English is used as a medium of instruction in many of its former colonies. Kiswahili is a medium of instruction only in Tanzania and also only at primary school level. Swahili is one of the most studied African languages, but the study of English globally surpasses Swahili by far.

Basically, next to Arabic, which served as the major source of enrichment to the Swahili language for centuries, the English language has served as the main

source of enrichment to the Swahili language for the past century. GOWER (1952) in his paper *Swahili borrowing from English* stated that during the last thirty to forty years, Swahili has enriched its vocabulary particularly from English (i.e. from about 1910 till 1920), and this fact still holds today.

In both global and African organisations, English features as the number one working language. In the UN, AU, EAC English remains the first working language. In terms of the print media, radio and television, English is much more dominant than Swahili. Apart from global radio stations like BBC, VOA etc. that have Swahili slots, Swahili broadcasts are virtually limited to East Africa (KIHORE 2005; DZAHENE-QUARSHIE 2009b).

INFLUENCE FOR ENRICHMENT

Although the initial effort to strengthen the Swahili language was pioneered by European missionaries, the British Colonial Government upon accepting responsibility for its sphere of influence in East Africa took concrete steps to elevate the Swahili language to a level. The Swahili language was hitherto written in the Arabic Script. It was the British government that set up the Inter Territorial (Swahili) Language Committee (ILC) in 1929 to standardise the Swahili language for the purpose of education (WHITELEY 1968). In addition to standardisation, the colonial government also ensured the publication of educational materials in the language; they also instituted Swahili as the medium of instruction at some stage of primary education. Although the Swahili language had grown and expanded and attained the status of a coastal *lingua franca* by the mid 18th century, this promotion of the Swahili language by the British Colonial Government propelled Swahili to emerge as a fully documented and standardised African language.

The influence of English on Swahili can be subcategorised severally: its influence on the language, its influence on literature, its influence on culture etc. However, in this paper, our focus is on its influence on various aspects of the Swahili language itself.

EXPANSION THROUGH ENGLISH LOANS

English has had a great influence on Swahili in the area of borrowing. A large vocabulary that deals with a wide range of subjects including ICT, sports, entertainment, science and technology are borrowed from English, especially in this era of globalization and ICT. Because Swahili is very dynamic and tries to keep abreast with global advancement, it has had to rely heavily on the English language for vocabulary injection, and the rate at which it absorbs vocabulary

from English is phenomenal. Up to the era of British colonial rule, the Swahili vocabulary was infused with vocabulary from their former colonial masters' language, Portuguese, German and especially Arabic. As a result of the long-standing relationship between the Swahili people and the Arabs, and also the adoption of the Islamic religion, the percentage of words of Arabic origin in Swahili was very high until the onset of the British colonial rule up to date, when the Swahili language began to borrow mainly from English (PERTZELL, 2005: 85). The English language has since virtually replaced Arabic as the main source of vocabulary expansion of the Swahili language for close to a century. The enriching influence of English is therefore manifested mainly in the area of vocabulary expansion in the Swahili language.

THE BORROWING PROCESS

This vocabulary expansion is achieved through a series of phenomena, namely: the adoption and assimilation of mainly lexical items such as nouns and verbs from the English language, and the formation of hybrid lexical items formed from Swahili and English. We will now briefly illustrate the various kinds of borrowings from English. The data of borrowed items used in this paper was extracted from a range of Swahili newspapers from Tanzania: Mtanzania, Raia, Nipashe and Alasiri, and the TUKI Swahili-English dictionary. A few borrowed items have been cited from PERTZELL (2005). Although there is to some extent standardisation liberalism in Swahili newspapers, the fact is that these non-standard vocabularies are a reality.

We view borrowing from English to Swahili as both a natural and an artificial process. Natural because some English words just find their way into the language effortlessly and become accepted by all. Others are injected into the language through the deliberate process of coinage.

From the onset of independence, the first agency that was charged with the responsibility of ensuring vocabulary expansion in all areas in order to keep the Swahili language abreast with globalisation, science and technology, was the BAKITA (National Swahili Council) (PERTZELL 2005: 86); (LEGÈRE 2006: 176). Another institution that has been involved in the expansion of the Swahili language through borrowing and standardization is the Institute of Kiswahili Research (TUKI) (SEWANGI 2007:334).

Several categories of borrowing from English can be identified in Swahili. Our aim here is to illustrate the extensive role English plays in vocabulary expansion in Swahili by illustrating the wide range of areas that these borrowings cover, such as science and technology, sports, entertainment and miscellaneous areas as well as the types of borrowing that take place.

Single Item Loans

These are mainly nouns. They are made of English words that have been subjected to some level of assimilation into the Swahili language structure.

Sports

English words	Swahili rendition singular	plural
Coach	<i>kocha</i>	<i>makocha</i>
Goalkeeper	<i>kipa</i>	<i>makipa</i>
Match	<i>mechi</i>	<i>mechi</i>
Team	<i>timu</i>	<i>timu</i>
League	<i>ligi</i>	<i>ligi</i>
Penalty	<i>penalti/penati</i>	<i>penalti/penati</i>
Corner	<i>kona</i>	<i>kona</i>
Forward	<i>fowadi</i>	<i>fowadi</i>

Science and technology

Alchemies	<i>alkemi</i>	<i>alkemi</i>
Alloy	<i>aloi</i>	<i>aloi</i>
Ammonia	<i>amonia</i>	<i>amonia</i>
Anatomy	<i>anatomia</i>	<i>anatomia</i>
Bacteria	<i>bakteria</i>	<i>bakteria</i>

Education

School	<i>skuli</i>	<i>skuli</i>
Secondary	<i>sekondari</i>	<i>sekondari</i>
Campus	<i>kampas</i>	<i>kampas</i>
Lecture	<i>lekcha</i>	<i>malekcha</i>

Entertainment

Film	<i>filamu</i>	<i>filamu</i>
Dance	<i>densi</i>	<i>densi</i>
Drama	<i>drama</i>	<i>drama</i>

Loan verbs

Change	<i>chenji</i>
--------	---------------

Hybrid – compounds

Swahili stems + English stems

<i>Mwana soka</i>	soccer player
-------------------	---------------

<i>Raundi tatu</i>	third round
<i>Kadi njano</i>	yellow card
<i>Raundi nusu</i>	half time

Swahili adjective + English noun.

<i>Nusu fainali</i>	semi finals
---------------------	-------------

Phrasal verbs (Swahili verb+English noun)

<i>Pata kona</i>	win a corner
<i>Toa kadi</i>	show a card
<i>Weka rekodi</i>	break a record
<i>Cheza rafu</i>	play roughly

Coinages

Deliberate coinage, mainly by the IKR (Institute of Kiswahili Research)

<i>Utandawazi</i>	globalization
<i>Barua pepe</i>	e-mail

Influence on phonology (Borrowed sound sequences)

Borrowing from English has led to the adoption of new consonant clusters in Swahili. Though certain consonant sequences such as *fs*, *bd*, *fl* have entered the Swahili language through Arabic, certain sounds sequences that usually would not occur next to each other without an intercepting vowel now exist in Swahili morphology as a result of borrowing from English. Examples of such consonant sequences are found in words such as:

<i>soksi</i>	socks
<i>Diski</i>	disk
<i>Spika</i>	speaker (speaker of Parliament)
<i>Dikteta</i>	dictator
<i>Digrii</i>	degree
<i>klabu</i>	club

Consequently, this has brought about more CCV syllables in Swahili.

The basic syllable structures in Swahili are:

C	→	<u>m</u> / bo / na/	why	<u>n</u> / go / ma	dance
CV	→	a / <u>ja</u> / <u>li</u>	accident	a / mi / ni	believe
V	→	ma / <u>a</u> / na	meaning		

Some borrowed items affect the basic syllable structure of the language.

Spi/ka speaker, *Kla/bu club*, *Se/kre/ta/ri/e/ti* secretariat

Fe/bru/ a/ ri February *pla/ sti/ki* plastic

In the above, we have CCV constituting a syllable, but in the Swahili language where we have the sequence CCV, the first C ought to be syllabic and also in Swahili, the only syllabic consonants are nasals as in [*mgeni*] ‘visitor’, [*ndizi*] ‘banana’. If the nasal on its own is not syllabic, then the nasal and the following consonant constitute a single phonetic sound as in *nya/ma* [*ɲama*] ‘meat’ where *ny* constitutes one phonetic sound *ɲ*. The third environment where the CCV sequence occurs is where we have a nasal followed by a consonant with the same place of articulation like *nd*, *ng* or *mb* plus a vowel as the final syllable of a word as in *m/go/mba* ‘banana tree’ and *pe/nda* ‘love’. Thus, the CCV sequences that are authentic to Swahili are very distinct from the ones Swahili has adopted through borrowing.

Borrowing has also brought about a choice of words in Swahili. It is not always the case that English words are borrowed as a result of the lack of appropriate Swahili words. Sometimes words are adopted from English despite the existence of their equivalents in Swahili. This brings about expansion and choice in the language. Examples of such words are:

Swahili	English loan	English gloss
<i>piga chapa</i>	<i>taipi</i>	type
<i>mchezaji</i>	<i>mwanasoka (hybrid)</i>	footballer
<i>mchezo wa mpira</i>	<i>soka/mechi</i>	Soccer/football match

Code mixing of Swahili with English is another area in which English has influenced Swahili greatly. Code mixing of Swahili with English in speech is gradually becoming integrated in normal speech in Tanzania. It is very common these days to notice code switching in the utterances people make. Language in up and coming Tanzanian movies are characterized by code mixing of Swahili with English. Another typical place where code switching occurs is during parliamentary proceedings.

THE THREATENING IMPACT OF ENGLISH

Looking at the borrowing trends and processes in Swahili, there are indications that most borrowed words into Swahili are properly assimilated into the phonology of Swahili. However, sometimes variants of the same word are as-

simulated into the language and this result in double noun classifications (the same noun being assimilated into two different noun classes). A typical example is *klabu/kilabu* where *klabu* is integrated into class 9/10 and *kilabu* into class 7/8. These classifications are not based on any semantic considerations but purely phonetic consideration.

There are also a few cases where certain syntactic rules in Swahili are violated due to the influence of English syntax. This occurs especially in newspaper reporting. For example, in English a sequence such as ‘July 15’ is accepted for fifteenth July. In Swahili the day comes before the month, as in: *Tarehe nne, Julai, waka elfu mbili na kumi (4 Julai, 2010)* but due to the influence of English, newspaper reports that include dates consistently adopt the English style as in *Julai 15, Novemba 21* etc.

Another such instance is the use of expressions such as: *Barack Obama, 47* in Swahili newspapers. This sequence is typically English; it will take a whole relative clause to express this in Swahili as in: Barack Obama *ambaye ana umri wa miaka 47* or Barack Obama *ambaye ana miaka 47*. These are examples of syntactic interference from the influence of English and should this happen too often, it could pose a problem in Swahili syntax in the future.

One positive thing about borrowing in Swahili that strengthen it is the fact that more nouns are borrowed than verbs. Often the meanings of existing verbs are extended to cover borrowed concepts. In addition, most of the borrowings are lexical.

Again, the fact that Swahili was able to thrive despite the several centuries of contact with Arabic, could be an indication that Swahili would continue to thrive despite its contact with English.

THREATS OF LANGUAGE SHIFT

Despite the fact that English has been a great source of enhancement to the Swahili language through various forms and levels of borrowing, it poses a subtle but growing threat to the Swahili language in other ways. A close look at the current language situation in Tanzania in terms of language choice in education, advertising, and the impact of globalisation in the area of international business and international market indicates that the influence of English in Tanzania is on ascension. A growing number of Tanzanians are beginning to prefer and pursue English medium in schools for their children and wards. As early as the pre-school stage, many parents send their children to English medium crèches.

Code-mixing of Swahili with English is fast becoming the norm in the speech of the literate. As a result of globalisation and the movement towards a more liberal economy, many international businesses have flooded Tanzania, and these come along with non-Swahili speaking employees, therefore increasing the use

of English in the day-to-day communication situations. Gradually the language-shift phenomenon has begun with some parents using English as medium of communication at home. Those whose children attend English medium schools are particularly encouraged by the schools to speak English with their children in order to improve their proficiency in it.

If the rate of the pursuance of the English language in these areas continues, its threat to Swahili will continue to increase. There is evidently some level of language shift taking place, such as shifting from Swahili medium to English medium education and increased tendencies to code mix Swahili with English. The influx of foreign investors promotes the use of English rather than Swahili. The desire to participate fully in a global world further puts Swahili at the risk of endangerment. Although the enriching effects of borrowing from English are readily visible, there is a subtle threat which the growing consciousness and pressure from the English language poses to the Swahili language.

That gradually some Tanzanians are beginning to prefer English-medium primary education for their children is a reality (RUGEMALIRA 2005; RUBAGUMYA 1992; DZAHENE-QUARSHIE 2009a, (www.moe.tz/pdf/regips.pdf)). This trend certainly is one of the vices that come with the globalisation process. There is every indication that many more English-medium schools will be established and at a much faster rate and the possibility that they may pose a threat to Swahili-medium schools cannot be ruled out.

Another impact of English on Swahili is manifested in the current language situation in Tanzania. The pressure of English is so strong that it has led to the government's inability to implement the long-standing proposed Swahili medium policy in secondary education, (using Swahili as the medium of instruction) although the agencies charged with preparation and implementation have long completed the task.

EVALUATION AND CONCLUSION

Looking at the borrowing trends in Swahili, there are indications that most borrowed words into Swahili are properly assimilated into the phonology of Swahili. However, there are a few cases where certain rules in Swahili are violated especially in newspaper reporting, and should this happen too often it may pose a problem in the future.

One positive thing about borrowing into Swahili from English that strengthens it is the fact that most of the borrowings are lexical. More so, more nouns are borrowed than verbs. For example, in football reporting, although a lot of nouns are adopted from English, most of the verbs used are existing indigenous ones whose usages are extended to cover the senses of the English verbs.

Again, Swahili's ability to thrive despite its several centuries' contact with Arabic could be an indication that Swahili would continue to thrive in spite of its contact with English. A language becomes endangered when the rate of acquisition by children gradually decrease, when the attitude of the whole community towards it is negative, and when the level of impact of the dominant language increases (CRYSTAL 2000). These situations are indicators of a gradual language shift in the future, and they represent emerging trends in Tanzania today. It is not justifiable for the blame to be put on English alone, regardless of the fact that in the long term English influences on Swahili may become threatening.

The fact is, dissociation from English is tantamount to dissociation with the global world; more economically powerful states like European countries and even China are opening up to English for all the right socio-economic reasons. The probability of Swahili becoming obsolete is very slim. Because the role of Swahili as the preferred language of communication at various levels is very much entrenched, it will remain the language of communication at the market, at public places, at schools and in most homes for a long time to come.

"If a bilingual ethos were more manifest in the metropolitan community, then there would be far less voluntary abandonment of language by indigenous speakers, and the terminology of threat would not be as widespread as it currently is." (CRYSTAL 2000: 88)

From the above discussion, it can be seen that the enriching impact of English on Swahili is enormous, and without its input, the growth of the Swahili language is likely to be stunted. On the other hand, the current trend may easily lead to the situation where English may influence the Swahili language to the extent that it may pose a real threat to it. The impact of the contact between English and Swahili therefore can be viewed as paradoxical. On the one hand, it acts as an enhancing agent; however, there is the possibility that it may pose a threat.

Nevertheless, in all these it must be noted that globalization has very much to do with the current situation in Tanzania and other nations of the world. If the most powerful nations of the world are not able to resist the English language, the question is whether efforts at resisting the influence of English will ensure the sustainability of Swahili? The impact of English is not felt by Swahili only but even the relatively powerful languages such as Danish, German and Spanish, as reported by D'ARTIBALE et al. (2008). China, which has been very protective of its languages, has now opened up to English, and the teaching of English over there has become a reality.

For Swahili we believe the positive impact of English far outweighs its negative impact. However, it will be advisable for measures to be put in place by Tanzania to ensure that while the acquisition of English ensures participation in the global market, the entrenchment of Swahili in fields such as literature and

social communication would be maintained. There is the need for all stakeholders to put concrete measures in place to ensure the sustenance of the Swahili language now and in the distant future.

REFERENCES

- BASTARDAS-BOADA, A. 2007. Linguistic Sustainability for a Multilingual Humanity. *Glossa. An Interdisciplinary Journal* (on-line) 2(2)
- CRYSTAL, D. 1997. *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CRYSTAL, D. 2000. *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- D'ARTIBALE et al. 2008. *The Influence of English on Other European Languages* <http://rudar.ruc.dk/bitstream/1800/2966/1/Final%20Project.pdf>
- DUA, H. R. 1993. *The National Language and the Ex-Colonial Language as Rivals: The Case of India*. Sage Publications Ltd. 293 - 306
- DU HUI, 2001. The Globalization of the English Language: Reflections on the Teaching of English in China. *International Education Journal* Vol 2, No 4
- DZAHENE-QUARSHIE, J. 2009a. English versus Swahili in Tanzania: The Win-Win Situation, in Moshi, Lioba and Akinloye Ojo (eds). 2009. *Language Pedagogy and Language Use in Africa*. London: Adonis & Abbey Publishers Ltd. 61-82
- DZAHENE-QUARSHIE, J. 2009b Globalization of an African Language: Truth or Fiction? *Legon Journal of the Humanities* Vol. 20
- ECKERT et al. 2004. *Is English a 'Killer Language'? The Globalisation of a Code*. eHis-ling Vol.1. 106-118
- FABUNMI, F. and SALAWU, A.S. 2005. Is Yuroba an Endangered Language? *Nordic Journal of African Studies* 14(3). 391-408
- FISHMAN, J. A. 1964. Language Maintenance and Language Shift as a Field of Inquiry. *Linguistics* 9. 32–70
- GOWER, R.H. 1952. *Journal of the International African Institute*. Edinburgh: Edinburgh University Press. 154-157
- KIHORE, Y. M. 2005. Utandawazi na Ufundishaji wa Kiswahili. *Nordic Journal of African Studies*. 14 (3). 384-390
- LADEFOGED, P. 1992. *Another view of Endangered Languages*. Linguistic Society of America. 809-811
- MAXON, R. M. 1994. *East Africa: An Introductory History*. West Virginia University Press.
- MOSHI, L. 2006. *The Globalized World Language. The Case of Kiswahili Selected Proceedings of the 36th Annual Conference on African Linguistics*, ed. Olaoba F. Arasanyin and Michael A. Pemberton, pp. 166-175. MA: Cascadilla Proceedings Project.
- PETZELL, M. 2005. Expanding the Swahili Vocabulary. *Africa & Asia* No. 5, 2005, 85-107
- PHILLIPSON, R. 1992. *Linguistic imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- RUBAGUMYA, C. M. 1991. Language Promotion for Educational Purpose: The Example of Tanzania. *International Review of Education*. Vol. 37, No. 1: 67-85
- SEWANGI, S. S. 2007. Uundaji wa Istilahi za Kiswahili Kileksikografia na Athari Zake, *Nordic Journal of African Studies* 16(3). 333-344
- TONKIN, H. 2003. *Language and Society; Issues in Global Education*. Occasional Paper from the American Forum for Global Education. No. 178.1-24

VELTMAN, C. 1983. *Language Shift in the United States*. Berlin: Mouton de Gruyter.

WHITELY, W.H. 1969. *Swahili: The Rise of a National Language*. London: Methuen

ZUKERMANN, G. 2003. Language Contact and Globalization: The Camouflaged Influence of English on the World's Languages — with Special Attention to Israeli (sic) and Mandarin, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 16, No. 2. 287- 307

AZ ANGOL NYELV HATÁSA A SZUAHÉLIRE: GAZDAGÍT VAGY VESZÉLYEZTET?

Josephine Dzahene-Quarshie

English in Contact with Swahili: Enrichment or Threat?

A szuahéli nyelvnek (ang. swahili, kiswahili), amely Kelet-Afrika közvetítőnyelvének szerepét tölti be, kutatása és oktatása világviszonylatban is fejlettnék és elterjedtnék mondható. Az afrikai kontinens keleti partján betöltött szerepének megszilárdításával elsőként az európai misszionáriusok próbálkoztak, de a brit gyarmati uralom volt az, amely miután felelősséget vállalt a fennhatósága alá tartozó kelet-afrikai területekért, konkrét lépéseket tett a szuahéli nyelv megfelelő szintre emelése érdekében.

Az angol gyarmati uralom előtt a szuahéli nyelv az arab ábécét használta, mivel az arab nyelv volt a legnagyobb hatással rá. Ez azonban megváltozott, miután az angol gyarmati kormány 1929-ben felállította a Területközi (Szuahéli) Nyelvbizottságot (ILC), amelynek célja a szuahéli nyelv standardizációja volt, elsősorban azért, hogy az oktatás nyelvvé válhasson. Annak ellenére, hogy a szuahéli a XVIII. század közepére part menti közvetítőnyelvvé nőtte ki magát, csak a brit gyarmati birodalom támogatása tette lehetővé, hogy standardizált, teljes egészében leírt nyelvvé váljon.

Az angol gyarmatosítás előtt a szuahéli nyelv szókincsére elsősorban az arab nyelv hatott, de befolyásolta a korábbi gyarmatosítók, a portugálok és a németek nyelve is. A szuahéli szókincs gyarapodása főleg angol főnevek és igék kölcsönzése, valamint szóvegyülés, angol és szuahéli szavakból létrejövő mesterséges lexikális formák kialakulásával megy végbe. A szerző ezt a folyamatot egyszerűen tekinti természetes és mesterséges folyamatnak: természetesnek azért, mert bizonyos angol szavak szinte észrevétlenül kerülnek be a szuahélibe és válnak elfogadottá, mesterségesnek pedig azért, mert számos angol szó tudatosan irányított folyamat eredményeként jut a nyelvbe. A cikk elsősorban a tudomány és a technológia, a sport és a szórakoztatás szaknyelveiből származó példák alapján kívánja bemutatni az angol nyelvnek a szuahéli nyelvre kifejtett hatását.

EGYEDI SZÓKÖLCSÖNZÉSEK

A egyedi szókölcsonzések legtöbb esetben főnévi szófajúak: angol szavak bizonyos mértékű módosítása, a szuahéli nyelv struktúrájához való igazítása révén jönnek létre.

Sportra vonatkozó szakszavak

angol szó szuahéli megfelelő, egyes számban többes számban

coach ('edző')	<i>kocha</i>	<i>makocha</i>
goalkeeper ('kapus')	<i>kipa</i>	<i>makipa</i>
match ('mérkőzés')	<i>mechi</i>	<i>mechi</i>
team ('csapat')	<i>timu</i>	<i>timu</i>
league ('liga')	<i>ligi</i>	<i>ligi</i>
penalty ('tizenegyes')	<i>penalti/penati</i>	<i>penalti/penati</i>
corner ('szögletrúgás')	<i>kona</i>	<i>kona</i>
forward ('csatár')	<i>fowadi</i>	<i>fowadi</i>

Tudomány és technológia

alchemies ('alkímia')	<i>alkemi</i>	<i>alkemi</i>
Alloy ('ötvözet')	<i>aloi</i>	<i>aloi</i>
ammonia ('ammónia')	<i>amonia</i>	<i>amonia</i>
anatomy ('anatómia')	<i>anatomia</i>	<i>anatomia</i>
bacteria ('baktérium')	<i>bakteria</i>	<i>bakteria</i>

Oktatás

school ('iskola')	<i>skuli</i>	<i>skuli</i>
secondary ('másodfokú', itt: középiskola)	<i>sekondari</i>	<i>sekondari</i>
campus ('egyetemi város')	<i>kampas</i>	<i>kampas</i>
lecture ('előadás')	<i>lekcha</i>	<i>malekcha</i>

Szórakoztatás

film ('film')	<i>filamu</i>	<i>filamu</i>
dance ('tánc')	<i>densi</i>	<i>densi</i>
drama ('dráma')	<i>drama</i>	<i>drama</i>

Jövevényszavak

change ('aprópénz, csere, váltás')	<i>chenji</i>
--	---------------

Szóvegyszer

szuahéli tö + angol tö

mwana soka

soccer player ('futballjátékos')

raundi tatu

third round ('harmadik forduló')

kadi njano

yellow card ('sárgalap')

raundi nusu

half time ('félidő')

szuahéli melléknév + angol főnév

nusu fainali

semi finals ('elődöntő')

*Kifejezések (szuahéli ige + angol főnév)**pata kona*

win a corner ('kiharcolja a szögtrúgást')

toa kadi

show a card ('felmutatja a lapot')

weka rekodi

break a record ('csúcsot dönt')

cheza rafu

play roughly ('durván játszik')

Szóalkotások: elsősorban a Szuahéli Kutatóközpont által végzett tudatos szóalkotások

utandawazi

globalization ('globalizáció')

barua pepe

e-mail ('e-mail')

Fonológiai hatások (jövevény hangszekvenciák)

Az angol jövevénytörzsek megjelenése a szuahéliben bizonyos mássalhangzó-klaszterek megjelenését is eredményezi. Az arab hatására a szuahéliben meghonosodtak ugyan az *fs*, *bd*, *fl* és hasonló mássalhangzó-klaszterek, de ebben a nyelvben fellelhetők olyan mássalhangzó-klaszterek is, amelyek az angol hatása nélkül sohasem fordulnának elő:

soksi

socks ('zokni')

diski

disk ('lemez')

spika

speaker (speaker of Parliament)

('képviselőház elnöke')

dikteta

dictator ('diktátor')

digrii

degree ('fokozat')

klabu

club ('egyesület, klub')

Tudnillik, a szuahéli szótagszerkezete ilyen:

C → *m/bo/na*

why ('miért')

n/go/ma

dance ('tánc')

CV → *a/ja/li*

accident ('baleset')

a/mi/ni

believe ('(el)hisz')

V → *ma/a/na*

meaning ('jelentés')

Némely jövevényszó megsérti ezt a szótagszerkezetet:

<i>spi/ka</i>	speaker (speaker of Parliament) (‘képviselőház elnöke’)
<i>kla/bu</i>	club (‘egyesület, klub’)
<i>se/kre/ta/ri/e/ti</i>	secretariat (‘titkárság’)
<i>fe/bru/a/ri</i>	February (‘február’)
<i>pla/sti/ki</i>	plastic (‘műanyag’)

Ezekben a példákban CCV-felépítésű szótagokat találunk: CCV-szótagok a szuahéliben is vannak, ott azonban a CCV-szótag első mássalhangzójának szótagolósnak kell lennie – a szuahéliben ilyen szerepe kizárólag a nazálisoknak lehet (*mgeni* ‘látogató, vendég’, *ndizi* ‘banán’). Ha a nazális egyedül áll (azaz szó- és szótagkezdő), és nem szótagoló, akkor az öt követő magánhangzóval egyetlen fonémát alkot: *nya/ma* [ɲama] ‘hús’, ahol a *ny* a [ɲ] palatális nazális megtestesítője.

Létezik a szuahéliben még egy olyan fonetikai helyzet, amelyben CCV-szótag jelenhet meg: ebben az esetben a szóvégi szótagban egy nazalist azonos képzéshelyű mássalhangzó követ, pl. *nd*, *ng* vagy *mb*, ezt a klasztert pedig egy magánhangzó (*m/go/mba* ‘banánfa’, *pe/nda* ‘szeretet, szerelem’). Amint látható, a szuahéli CCV-felépítésű szótagok jelentősen különböznek a jövevényszavak hasonló felépítésű szótagaitól.

Az angol jövevényszavak nemcsak azért kerülnek a szuahélibe, mert ennek a nyelvnek nincs megfelelő kifejezése egy adott fogalom megnevezésére: gyakran a szó megléte ellenére szuahéli szavakat vesz át, ami a szuahéli szókincsének kiterjesztését, a beszélő számára pedig nagyobb választási lehetőséget biztosít.

szuahéli	jövevényszó	angol megfelelő
<i>piga chapa</i>	<i>taipi</i>	type ‘típus’
<i>mchezaji</i>	<i>mwanasoka</i> (szövegyülés)	footballer ‘futballjátékos’
<i>mchezo wa mpira</i>	<i>soka/mechi</i>	soccer/football match ‘futballmérkőzés’

A szuahéli nyelv szókölcsönző tendenciáiról megállapítható, hogy az angol jövevényszavak nagy része megfelelő módon igazodik a szuahéli fonológiai szabályszerűségeihez. Az angol nyelvből származó kölcsönzések nagy része lexikai jellegű, amit pozitívumként kell számon tartani. További jelentős vonása az angol jövevényszavaknak az, hogy nagy részük főnév, nem pedig ige, ez azonban nem jelenti azt, hogy nem kell(ene) intézkedni az angol nyelv fokozódó hatásának kivédése érdekében.

(A tanulmány rövidített változatát *Bene Annamária* készítette és fordította magyar nyelvre.)

*Ushirikiano baina ya Kingereza na Kiswahili:
ustawishaji au Madhara?*

Kwa sababu Uingereza ilitawala nchi nyingi katika bara la Afrika na sehemu nyingine duniani, lugha ya Kiingereza inashikilia sehemu ya kuwa ni lugha iliyo na athari kubwa kuliko lugha nyinginezo na imetapakaa kote duniani na athari yake kwa lugha nyingine haina kifani. Kiswahili pia kimejipatia kiwango cha lugha iliyoendelea shawishi na inachukua madaraka ya kuwa lugha ya Kiafrika muhimu ulimwenguni. Lugha mbili hizi zina ushirikiano wa muda mrefu na zimeelezewa kama lugha zinazokabiliana vitani ama katika mashindano. Kufuatia msingi huu, nakala hii inazingatia vipi Kiswahili kilivyoathiriwa na kuzidi kuathiriwa na Kiingereza pale lugha hizi zikiendelea kuishi sambamba nchini Tanzania. Tunaonyesha kwamba Kiingereza kinaishawishi Kiswahili katika sehemu mbili: Kwanza kinainufaisha Kiswahili katika maendeleo na upanuzi bali pia kwa upande mwingine athari hii inahatarisha Kiswahili katika maingiliano na pia uchaguzi wa Kilugha.

Maneno Muhimu: Athari ya Kingereza, Madhara, Ukopi, Ukopi kutoka kwa Kingereza, Ustawishaji

Koloszár Ibolya

∴ NYME BPK, Nyelvi és Kommunikációs Intézet, Sopron
∴ koloszi@t-online.hu

AZ ANGOL NYELV AZ ÓVODÁBAN*

English in Nursery School

Magyarországnak az Európai Unióhoz történt csatlakozása óta kiemelt jelentősége van a nyelvtudásnak, az idegen nyelvek ismerete elengedhetetlenül fontos a jövő generációi számára. A Nyugat-magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Karán 4 éve indult az „Angol nyelv az óvodában” specializáció, az első hallgatók 2009-ben végeztek. A cél olyan óvodapedagógus szakemberek képzése, akik korai nyelvfejlesztésre képesek óvodai keretek között. A hallgatói képzés a már országosan elismert német nemzetiségi óvodapedagógus szak kétnyelvű programjának tapasztalataira épül. A nyelvelsajátítás ezen játékos formájával jó eredményeket lehet elérni, a tevékenységalapú módszerek kiválóan alkalmasak a nyelvfejlesztésre. A kétnyelvűség az óvodában folyamatosan fejlődik, a továbbfejlesztéshez azonban sok kutatómunka és sok megfigyelés szükséges.

Kulcsszavak: specializáció, korai idegennyelv-fejlesztés, kétnyelvűség, játék, zene

A XXI. század magával hozta a nyelvfejlesztés különböző formáinak megjelenését az óvodás korosztály számára is. A korai idegennyelv-fejlesztés lehetőségeinek megteremtését az EU nyelvpolitikája által meghatározott legfőbb prioritások között tartjuk számon.

Az európai dokumentumok három alapelvet fogalmaznak meg: a nyelvtanulás élethosszig tartó folyamatát, a nyelvelsajátítás nagyon korai megkezdését, és a tartalomalapú nyelvtanításból adódó lehetőségek kiaknázását (CONCLUSIONS OF THE BARCELONA EUROPEAN COUNCIL, 2002).

A pszichológusok szerint (MÉREI 1970, VAJDA 1999) személyiségünk és képességeink kibontakoztatásában az első hat év a legmeghatározóbb időszak. A szakemberek (PENFIELD & ROBERTS 1959, KRASHEN 1982) két biológiai sorompót említenek. Az első korszak 6–7 éves korban zárul le, és azt állítják, csak akkor lehetséges egy idegen nyelv anyanyelvű szinten történő elsajátítása, ha eddig az életkorig megismerkedünk az adott nyelv hangzásával. A második sorompóhoz 10–13 éves korban érkezünk el, ami elsősorban a gondolkodási struktúrák átrendeződését, a kognitív fejlődés megjelenését eredményezi.

A korai szakaszban a gyermekek még spontán módon sajátítják el a nyelvet, és kutatások (SINGLETON 1995) bizonyítják, hogy ezáltal az anyanyelv használata is választékosabbá és tudatosabbá válik.

Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül az ellenzők táborát sem, akik szerint, amíg az anyanyelv rendszere nem szilárdul meg, addig egy másik nyelv tanulása zavaróan hathat a gyermekre. Több kutató az anyanyelv védelmében az angol nyelv terjedésének veszélyeire hívja fel a figyelmet, amely ugyan más-más mértékben, de minden nyelvet fenyeget. Az ellenzők között neves szakemberek (VEKERDY 1989, VAJDA 1999) találhatók, akik azt állítják, hogy a korai idegennyelv-fejlesztés kiejtési problémákat eredményezhet az anyanyelvben, csökkentheti a saját nyelv megbecsülését, elveheti a gyermek kedvét a nyelvtanulástól, valamint én-fejlődési zavarokat is okozhat.

Hosszú idő óta verseng egymással a két szemlélet – óvodáskorban vagy később kell-e elkezdni a nyelvfejlesztést –, a legújabb kutatások alapján azonban úgy tűnik, hogy a korai nyelvfejlesztést támogatók elméletei látszanak igazolódni (BÉRCES 1998).

Ebben a dolgozatban nem teszem mérlegre a két oldal érveit és ellenérveit a korai kezdéssel kapcsolatban, mert elsődleges célom, hogy a nyelvvel történő korai ismerkedés sokszínűségét és pozitív hatásait mutassam be. A korai idegennyelv-fejlesztés legfontosabb feladata a fogékony időszakban megalapozni a későbbi valós nyelvtudást. De miért is olyan fontos, hogy tudjunk nyelveket?

A XXI. század a kommunikáció százada. A nyelvtudás felértékelődését az elmúlt évtizedek világméretű változásai magyarázzák. Ma már többnyire nincsenek országhatárok, legalábbis Európában, inkább csak nyelvi határok. Napon-ta találkozunk egymással a kultúrák, nélkülözhetetlen valamilyen közös nyelv ismerete. Érdekes idegen nyelvet tanulunk, hogy szót értsünk egymással. A lehetőségek minél sikeresebb kihasználásához a nyelvtudás elengedhetetlenné vált a modern termelésben, elosztásban, közlekedésben és számos kulturális és nevelési területen is. A nyelvnek még soha nem volt ekkora gazdasági, társadalmi és politikai jelentősége, mint napjainkban.

Az óvodai tapasztalatokra alapozva osztom sok pszichológus, pedagógus és nyelvész azon véleményét, hogy egészen korán, már az óvodai nevelés időszakában érdemes elkezdni a gyermekek megismertetését egy idegen nyelvvel (SINGLETON 1995, GROSJEAN 2008, KOVÁCS 2009). Ez utóbbi elképzelés napjainkban egybeesik egy erőteljes szülői igénnyel. A „leendő” európai polgárok legkorábbi intézményes nevelésének színtereként az óvoda feladatai ebből a szempontból alapvetőek, és meghatároznak minden későbbi találkozást a nyelvvel.

Könnyebben és eredményesebben tanulnak a felnőttek nyelvet, ha van gyermekkori tapasztalatuk a nyelvtanulásra. Ha ugyanazt a nyelvet választják újrakezdőként, várható, hogy gyorsan visszajön a tudásuk, ha meg új nyelvet választanak, nagy segítségükre lehet a már ismerős nyelv (GROSJEAN).

ISMERKEDÉS A NYELVVEL KISGYERMEKKORBAN

Az oktatási intézményeknek fontos feladatuk, hogy olyan módszereket alkalmazzanak vagy dolgozzanak ki, amelyek hatékonyak lehetnek a korai nyelvelsajátításban. A meglévő óvodai programok legtöbbje alkalmas arra, hogy két-nyelvű óvodai programot csatlakoztassanak mellé, de figyelembe kell venni a célt, a tartalmat, a feladatot, hogy minden esetben koherens, egymásra épülő legyen a két dokumentum egymással. A szándéknak egyeznie kell a gyermek szükségleteivel, a pedagógiai elvekkel és a szülők igényeivel is.

Napjainkban a „kompetencia alapú nevelés” határozza meg az óvodapedagógia módszertani kultúráját. A nyelvelsajátításban a kompetencia megvalósulhat mind az óvodapedagógus, mind a gyermek részéről. Előbbi feltételezi, hogy a pedagógus rendelkezik azokkal az ismeretekkel, képességekkel, amelyekkel eredményesen tudja elvégezni feladatait magyar és idegen nyelven is, magatartása a gyermek iránt toleráns, figyelembe veszi a gyermek életkori sajátosságait, egyéni képességeit.

A gyermek részéről a kompetencia abban nyilvánul meg, hogy eldöntheti, bekapcsolódik-e az idegen nyelvű tevékenységbe, más elfoglaltságot választ, illetve játszik tovább. A kompetenciaalapú nyelvelsajátítás a differenciálásra épít, és minden gyermeket a saját képességeinek figyelembevételével fejleszt. Mind ebben nagy szerepe van az önállóságra nevelésnek, hagyjuk a gyermeket saját tempójában megfigyelni, tapasztalni, kísérletezni, alkotni, hibázni, utánózni, játszani stb. Legfontosabb alapelve a cselekvésből kiinduló gondolkodásra nevelés, felfedező tanítás-tanulás, megértésen és cselekvésen alapuló fejlesztés. Azok a gyerekek, akik ilyen módszertani alapokon nyugvó nevelést kaphatnak, a mindennapi életben használható, életkori sajátosságaiknak megfelelő nyelvismeretre, valamint a továbbiakban is sikeres nyelvelsajátítási képességekre tehetnek szert.

Az idegen nyelvi nevelés által a gyermekek gondolkodása rugalmasabbá válik (KOVÁCS), kifejezőképességük gyorsabban fejlődik, kialakul egészséges alkalmazkodóképességük, empatikusabbak lesznek. A motiváció megteremtéséhez és fenntartásához biztonságos, meleg, elfogadó légkört kell teremtenünk.

Óvodáskorban a legfőbb cél az idegen nyelv iránti pozitív attitűd kialakítása, a helyes artikulációs bázis megalapozása, a kommunikációs készségek, mindekelőtt a hallás utáni értés és a beszédképesség fejlesztése.

Az óvodáskorú gyermekek rendkívül fogékonyak, könnyen, spontán módon sajátítanak el mindent. Kíváncsiságuk, játékoságuk, utánzási kedvük az idegen nyelv megismerését is segíti. A korai idegen nyelvi fejlesztés legfontosabb jellemzője, hogy mindig tevékenység közben történik. Mivel a kisgyermek fő tevékenysége a játék, ezért a nyelvi foglalkozások mindig játékba ágyazottan jelennek meg.

A gyermek a játékon keresztül tapasztalja meg a körülötte lévő világ sokszínűségét, így szerzi meg ismereteit, „tanul”, sikerélményhez jut. A játék a gyermek számára a legfőbb élményforrás, a tanulás, a készségek és képességek fejlesztésének leghatékonyabb módja, ebből következően a korai nyelvelsajátítás leghatékonyabb eszköze is a játék kell, hogy legyen.

A mondókák, dalok, ritmikus játékok aktivitást váltanak ki a gyermekekben, alkalmat adnak arra, hogy idegen nyelven szólaljanak meg. Fontos követelmény, hogy ezek a kis mondókák, dalok minél egyszerűbbek legyenek, és a mindennapi élet szókinsét tartalmazzák. Mivel a gyermekek hangképző szervei még nagyon hajlékonyak, az idegen nyelv hangjainak és hangkapcsolatainak utánzása nem okoz számukra nehézséget (NAVRACSICS 2000).

A manipulációs tevékenységgel összekapcsolt játékok szintén felhasználhatók az idegen nyelvi fejlesztés céljaira. A gyerekek szeretnek rajzolni, festeni, vágni, ragasztani. Ábrázolás során is lehetőség nyílik az új szavak, kifejezések gyakorlására, a legfontosabb, hogy biztonságos, meleg, elfogadó légkört teremtsünk.

Tevékenykedj, tapasztalj, tudj! Ez nem is lehet másképp.

Örömteli és felelősségteljes munkára vállalkozik az, aki az óvodában kisgyermekkel foglalkozik. Nagyon kell ismernie a gyermekek belső világát ahhoz, hogy sikeres és eredményes munkát végezzen. Tudnia kell, hogy a gyermekeket nem megvédeni kell az élet nehézségeitől, hanem alkalmassá tenni őket a leküzdésükre.

ÓVODAPEDAGÓGUSOK KÉPZÉSE A SPECIÁLIS FELADATRA

Egyetemünkön a nyelvi képzés mellett interkulturális ismereteket, kétnyelvűséget, angol és amerikai gyermekirodalmat, EU-ismereteket, óvodai módszertant tanulnak az óvodapedagógus hallgatók, a hagyományos irodalmi, zenei, vizuális, környezeti, mozgásfejlesztő, pedagógiai, pszichológiai tárgyak mellett.

Amikor megérkeznek az intézménybe, szinte valamennyien előismeretek nélkül lépnek be az óvodai képzésbe. Általában bátortalanok, bizonytalanok, félszegen mozognak a gyerekek között. Óriási a változás a képzés végére. Érett személyiségek, speciálisan képzett pedagógusok hagyják el az iskolát, akik szakmai tapasztalattal, megfelelő nyelvtudással, jó kiejtéssel és megalapozott nyelvtani és módszertani ismeretekkel vannak felvértezve.

Hallgatóink a képzés végére alkalmassá válnak arra, hogy az óvodáskorú gyermekeket valamennyi nevelési területen magyar nyelven fejlesszék, valamint ellássák az idegen nyelvi nevelés feladatait, helyesen alkalmazzák a választott programot. A múlt évben végzett hallgatók sikeresen beillesztették az óvodai programba az idegen nyelvet, egyikük Newcastle-ben kisiskolásokkal töltött egy évet, egy hallgatónk visszatért, és most a gyakorló óvodában dolgo-

zik velünk, ketten az USA-ba mentek, ahol családoknál gyerekekre felügyelnek. A nálunk végzetek korszerű ismeretekkel rendelkeznek a korai kétnyelvűség, az angol gyermekirodalom és a kisgyermekkorai nyelvtanulás területén, képesek megragadni és fenntartani a gyermekek érdeklődését, sikerélményt teremteni számukra, amely reményeink szerint motiválni fogja őket a későbbi nyelvtanulásban, továbbá az idegen nyelven történő kommunikációban, és nehézségek nélkül folytatják majd az angolt az általános iskolában.

ÓVODAI PROGRAMUNK BEMUTATÁSA

A képzés talán legfontosabb része az óvodai gyakorlat.

A „Személyiségfejlesztés élmények segítségével” című program szolgáltatja óvodai munkánk alapját, de hasznos szakmai tanácsokat veszünk át a „Nyelvi nevelés – nyelvi fejlesztés a nemzetiségi óvodákban” című, nemzetiségi óvodapedagógusok és kétnyelvű óvónők számára íródott programból is. Több európai országban, például Spanyolországban, Olaszországban, Ausztriában is sikeresen működnek idegen nyelvi óvodai programok. Néhány osztrák óvodai foglalkozást minden évben meglátogatunk, és kielemezzük a hallgatókkal az ott látottakat. A jövőben szeretnénk ezt a tevékenységet tovább építeni, és egy Erasmus-kapcsolat keretében Angliára is kiterjeszteni, mert a kisgyermekek idegen nyelvi fejlesztése nagyon speciális, különleges feladat. Kedves, játékos foglalkozásra hívjuk őket, hogy szokják meg, létezik más nyelv is a magyar nyelven kívül. Egyfajta kedvcsináló tevékenység ez, „barátkozunk” az angol nyelvvel. A hangsúly a játékoságon, az idegen nyelv megszerettetésén van. Elsődleges célunk az angol nyelv dallamvilágának megismertetése, ráhangolódás a nyelvre, a gyermekek érdeklődésének felkeltése a nyelv iránt, de a nyelv segítségével társadalmi nyitottságra és egymás elfogadására is készítjük őket.

Szemkontaktus, mimika, testmozdulatok és más non-verbális elemek segítik megérteni az üzenetet. Kórusban, tapssal, lábdobbantással, gyorsan, könnyen tanulnak mondókákat, színeket, testrészeket, számokat, megneveznek, megértenek egyszerű cselekvéseket. Sikerélményt jelent számukra egy-egy dal, mondóka reprodukálása, örömeiket lelik abban, hogy számukra szokatlan hangokat, hangkapcsolatokat utánozhatnak. Mindenre fogékonyak ebben a korban.

„Csináljon bármit, ami nyitogatja szemét és esztét,
szaporítja tapasztalatait.
Ő azt hiszi, csak játszik.
De mi már tudjuk, mire megy a játék.
Arra, hogy e világban otthonosan mozgó, eleven
eszű és tevékeny ember váljék belőle.”
(Varga Domokos)

A gyermek napi 7–9 órnyi játékszükségletét figyelembe kell vennünk. Szem előtt kell tartanunk, hogy ő a játékon keresztül képes megtapasztalni a világ sokszínűségét, ezáltal szerez ismereteket, ezáltal jut örömhöz, sikerélményekhez. Fogékony a nyelv zeneiségére, ritmusára, rugalmas hangképző szerveinek köszönhetően szinte játszik az angol nyelvre jellemző hangrendszerrel. Jó, ha hagyjuk, hogy ízlelgesse, kóstolgassa a számára idegen nyelvet.

Csakis az életkori sajátosságok szigorú figyelembevételével, megfelelő játékos módszerrel lehet elkezdni az idegen nyelv bevezetését. A kisgyermek így nem nyelvet tanul, hanem valójában felszedi, elsajátítja a nyelv szókészletét, szabályait. Ez gyakorlatilag hasonló módon történik, mint az anyanyelv elsajátítása. Fő jellemzője, hogy spontán motivációk, érdeklődés, kommunikációs igény hajtja. A gyermekeknek ebben a korban nem okoz szorongást az idegen nyelven történő megszólalás, a válaszadás. A sok ismétlés, gyakorlás során egyre jobbá válik a kiejtésük, bővül a szókincsük. Élvezik a sikert, azt, hogy egy másik nyelven képesek megszólalni, szelíden „barátkoznak” az angol nyelvvel.

JÁTÉK

Mivel a kisgyermekkor legelemibb szükséglete, legfontosabb tevékenysége a játék, a nevelésnek is ez a leghatékonyabb eszköze (MÉREI 1970). Minél inkább játszik, annál inkább fejlődik a gyermek.

A spontán, szabad játék biztosítja a gyermek kiegyensúlyozott fejlődését, nyitottságát az új befogadására, így az idegen nyelv megismerésében és elsajátításában is döntő szerepe van.

A mi feladatunk a játékfeltételek megteremtése, ösztönzés, elismerés, a játék folyamatos figyelemmel kísérése, s ha szükséges, irányított játékhelyzetek teremtése, amelyek lehetnek:

- funkciós játékok
- szerepjátékok, bábjátékok, dramatikus játékok
- körjátékok, mozgásos játékok
- szabályhoz kötött játékok.

Az angol nyelv játékban való alkalmazása általában spontán módon történik, de becsempészhető irányított játék formájában is pl. a szerepjátékokba, a szituációs játékokba, a párbeszédbe: üdvözlési formák, udvariassági kifejezések formájában (kérés formulák, megköszönés, kívánság kifejezése egyszerű angol mondatokkal). Ezek mind utánzásokon alapuló nyelvelsajátítási lehetőségek.

A szabályokhoz kötött játékokban (memória-, kártya- és társasjátékok) a szókincsfejlesztés és a kiejtéstanulás valósul meg eredményesen. A gyerekekkel közösen elkészített játékokkal a beszédkézség fejlesztését is célul tűzzük ki.

Ezekkel az irányított játékokkal az elsajátítandót gyakoroltatjuk változatos és érdekes játékhelyzetekben, ilyeneket naponta szervezünk, a spontán választott tevékenységek mellett, a délelőtti vagy délutáni játékidőben.

A közös, együttes játék és a spontán, szabad játék jellemzői azonosak:

- a gyermekek szabadon döntenek el, csatlakoznak-e a játékötlethez
- a játékötlet a gyermekek élmény- és tapasztalatkörébe illeszkedik
- a játékfolyamaton belüli gyakorlásnak, ismétlésnek fontos szerepe van
- a játék különböző fajtái örömszínezetük folytán felkeltik a gyermek érdeklődését a tevékenység iránt.

A közös, együttes játék minden fajtája hozzájárul a nyelvi nevelési célok és feladatok eredményes megvalósulásához. Például érzékszerveink megbeszélése, valamint ezek fontos funkcióinak hozzárendelése: látás, hallás, ízlelés, tapintás beazonosítása és fontosságuk ismertetése természetesen szintén ilyen kereteken belül történik.

Játéklehetőségek ezek megismerésére:

- hallás – Ki szólalt meg? (bekötött szemmel hangfelismerés)
- tapintás – háromdimenziós tárgyfelismerés (letakart tárgyak)
- kétdimenziós tárgyfelismerés (speciális társasjáték)
- ízlelés – kóstolgatás (íz felismerése bekötött szemmel)
- látás – Mi változott meg? (tárgy áthelyezése)
- Ki hiányzik közülünk? (társ elbújtatása)
- szemvizsgálós játék.

Az angol kezdeményezéseket kizárólag az érdeklődő gyermekek számára, játékba hívással végezzük. Bárki, bármikor bekapcsolódhat, illetve „kisértelhet” a játékból. A foglalkozás alatt a hallgatók segítőtársa Pussy Cat, egy kedves bábfigura, ha mondókázunk, énekelünk, játszunk, a gyermekek tulajdonképpen Pussy Cattel játszanak.

MOZGÁSFEJLESZTÉS

A mozgás az élet alapja, a gyermek lételeme, természetes megnyilvánulási formája. Az egészség megalapozásában, megőrzésében nagy jelentősége van. A mozgáson keresztül több terület fejlődését is kedvezően befolyásolhatjuk.

Célunk a gyermekek személyiségének sokoldalú, harmonikus fejlesztése, valamint az életkoruknak megfelelő mozgás szeretetére és igényére épülő életmód megalapozása. A mozgás által fejlesztjük testi képességeiket, kondicionális képességeiket (gyorsaság, állóképesség, erőnlét), valamint koordinációs képességeiket (egyensúlyérzék, térbeli tájékozódás, ritmusképesség).

A rendszeresen szervezett testmozgás segíti a nyelvelsajátítás folyamatának természetességét, változatosságát is. Óvodánkban a mozgásfejlesztés szervezett formái a mindennapos testnevelés, nemkülönben a testnevelés-foglalkozás. A mindennapos testnevelés gyakorlatait magyar nyelvű, alapos előkészítés után angol nyelven is elmondjuk, a gyerekekkel együtt tornázva. Nem testnevelési szakkifejezéseket használunk, hanem egyszerű mondatokban angol nyelvű utasításokat adunk, amelyeket egyértelmű mozdulatokkal is kísérünk. Természetesen nagy hangsúlyt fektetünk a jó hangulatú foglalkozás megteremtésére.

A mozgásos játékokhoz változatos eszközöket használunk, amelyek segítik az angol nyelvű utasítások megértését, egyszersmind a minél nagyobb, minél aktívabb részvételt.

ZENEI NEVELÉS, ÉNEK – ZENE FOGLALKOZÁS

A játékon, és a mozgáson kívül az éneklés, a zene is a gyermek természetes megnyilvánulási formája. A kicsik nem ritmusban, ütemben, hangban gondolkodnak, hanem ösztönösen ráéreznek a zenére. A zene öntudatlan mozgásra készíti a gyermekeket, ami jó érzéssel, örömmel tölti el őket, és elősegíti a szervezet fejlődését. Mivel az angol gyermekdalok más kultúrából származnak, és a magyartól eltérő hangkészletűek, a tervezés során figyelembe kell vennünk, hogy a magyar és az angol zenei nevelést jól elkülönítve, külön napon érdemes beiktatni. Az angol nyelvű énekfoglalkozást a magyarhoz hasonlóan építjük fel, mindenképpen mozgásos játékkal kezdünk, ezáltal hangulatot teremtünk az énekléshez.

Nagyon fontos „hallási figyelmünket” anyanyelvünkön is fejleszteni, és az idegen nyelv artikulációs finomságai ebben nagy segítségünkre lehetnek.

Mindenekelőtt azt tartjuk szem előtt, hogy a gyermekek jól érezzék magukat, szívesen vegyenek részt a foglalkozásokon, és testileg, lelkileg, szellemileg is helyes fejlődést biztosítsunk számukra..

„A gyermek a miénk is, az enyém, a tied, mindannyiunké.” (Hermann Alice)

Ahhoz, hogy felnőttkorban mindenki a tudásának legjavát adja, megtalálja a boldogulásához vezető utakat, és elérje az önmaga elé kitűzött célokat, nekünk pedagógusoknak kell megtalálnunk a legcélravezetőbb módszereket. Az élethosszig tartó tanulásba beilleszthető minták és modellek kidolgozásával, a nemzetközi gyakorlat és a belőle levonható tanulságok, továbbá a fejlesztési irányok megismerésével olyan tudás birtokába juthatunk, amely a továbblépés újabb lehetőségeit tárja elénk.

KÉRDÉSEK SORA VÁR MÉG MEGVÁLASZOLÁSRA:

Mit kínáljunk a gyermekeknek?

Hogy határozzuk meg az alapszókincs tartalmát?

Hogyan készítsük fel hallgatóinkat a feladatra?

Milyen módon motiváljuk a gyermekeket?

Hogyan őrizhető meg, és hogyan fokozható a pozitív attitűd ?

Hogyan legyünk jobbak?

* A 2010. szeptember 17-én Kaposvárott megtartott, *A felnőttképzés perspektívái című nemzetközi tudományos konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.*

IRODALOM

- BABIK Ildikó 2001. *Zenei játékok óvodások számára.* Budapest.
- BARTHA Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései.* Budapest.
- BÉRCES Judit 1998. *Studying bilinguals.* Oxford.
- BARCELONA EUROPEAN COUNCIL 2002. *Conclusions of the Barcelona European Council.* http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/71025pdf.
- DANKÓ Ervinné 2007. *Nyelvi-kommunikációs nevelés az óvodában,* Budapest.
- DÖRNYEI Zoltán 2001. *Teaching and Researching Motivation.* London.
- FORRAY Katalin 2001. *Ének az óvodában.* Budapest.
- GROSJEAN Francois 2008. *Studying Bilinguals.* Oxford.
- KOVÁCS Judit 2009. *A gyermek és az idegen nyelv.* Budapest.
- KRASHEN Stephen 1982. *Principles and Practice in Second Language Acquisition.* London.
- LENGYEL Zsolt 1993. *Nyelvelsajátítási és nyelvtanulási formák.* Veszprém.
- LEWINSZKY Anna *Gyakorló Óvoda Nevelési Programja.* 2009. Sopron.
- MÉREI Ferenc–V. BINÉT Ágnes 1970. *Gyermeklélektan.* Budapest.
- NAHALKA István 2002. *Hogyan alakul ki a tudás a gyerekekben?* Budapest.
- NAVRACSICS Judit 2000. *A kétnyelvű gyermek.* Budapest.
- PENFIELD W. & ROBERTS L. 1959. *Speech and Brain Mechanism.* Princeton.
- SINGLETON David 1995. *The Age Factor in Second Language Acquisition.* Clevedon.
- STÖCKERT Károlyné 1995. *Játékszichológia.* Budapest.
- TALABÉR Theresia 1998. *Spiel mit dem Wort, Spiel mit dem Sprache.* Budapest.
- VAJDA Zsuzsanna 1999. *A gyermek pszichológiai fejlődése.* Budapest.
- VEKERDY Tamás 1989. *Az óvoda és az első iskolaévek.* Budapest.

English in Nursery School

The aim of this paper is to point to the possibilities of early language acquisition in Hungarian nursery schools. The topic is highly important, since there is a strong need for people speaking languages in 21st century Europe. In the first part, an overall view on the scientific aspects of the problem is given, highlighting some pros and cons. Further on, play is referred to as the most important means of education and development of young children. Training students for this special task, and offering postgraduate courses for nursery school teachers seems to be a good chance to keep up with the times as well as a significant support for the importance of Life Long Learning.

Keywords: specialization, early language acquisition, bilingualism, play, music

Slavica Pavlović

: Mosztári Tudományegyetem, Természettudományi–Matematikai és Neveléstudományi Kar
: Mosztár
: godotcici@gmail.com

EGYÜTTMŰKÖDÉS A SZÜLŐ ÉS AZ ISKOLA KÖZÖTT: AZ INTEGRÁCIÓ GORDIUSZI CSOMÓJA

*Cooperation Between Parents and School:
The Gordian Knot of Integration*

Az iskola élő szervezetként jelenik meg, mikrokozmosz, de sajátos mezorendszer is, mikro- és makrorendszerek vannak rá hatással, melyeket figyelembe kell venni, ha jelenlegi állapotunkat, irányunkat, reformtörekvéseink sikerét latolgatjuk. A *survey*-kutatás célja az inkluzív oktatás bevezetésének, elsőtől harmadik osztályig terjedő (2003–2010.), minél hollisztikusabb bemutatása, különös tekintettel (a specifikus) Hercegovina–Neretva megyére. A kutatás alapjául azon szülők mindennapos tapasztalatai és problémái szolgálnak, akiknek a gyerekei a kilencéves általános oktatás első harmadába járnak. A szülők – egyelőre – ellenzik az inkluzív oktatást, és ez az alulinformáltságból, a releváns alanyok közötti együttműködés hiányából, az iskoláknak (szervezésileg, tárgyilag és anyagilag) és a tanároknak az inkluzív oktatás bevezetésére való felkészületlenségéből, ennek politizációjából stb. ered. A releváns alanyok, eredmények szinergikus együttműködésére van szükség ahhoz, hogy az inkluzív oktatást helytállóan és színvonalasan bevezessük, szem előtt tartva a gyermekek jólétét és ezzel a társadalom jövőjét is.

Kulcsszavak: integrációs/inkluzív oktatás, fogyatékkal élő gyermekek, szülők, általános iskola, együttműködés

BEVEZETÉS

Sok európai országhoz hasonlóan az elmúlt évtizedeket Bosznia-Hercegovinában is az oktatási reformok fémjelzik. Minket elsősorban az integrációs oktatás, mint az általános iskolák reformjának egységesített része érdekel, különös tekintettel az általános oktatás első ciklusára. A kérdés az, hogy mi mindent foglalhat magában az integrációs oktatás (országunk hivatalos dokumentumaiban *inkluzív oktatás*nak nevezik, de a jelen szöveg kontextusának értelmében inkább az *integrációs oktatás* kifejezést fogom használni, ami a tanulmány folytatásában majd értelmet nyer), milyen pedagógiai összefüggéseket feltételez, továbbá azt is, hogy milyen eredményeket értünk el az oktatási reform elmúlt nyolc éve

során, valamint hosszú távon milyenekre számíthatunk, nemkülönben azt, hogy melyeket érdemes fontolóra vennünk már most, hogy – amennyire lehetséges – megakadályozzuk vagy legalábbis enyhítsük azokat a kellemetlen hatásokat, melyeket ez az összetett, kényes és – nyugodtan mondhatom, hogy a mi országunkban – bonyolult folyamat okozhat.

A kutatás a Hercegovina–Neretva megye (a továbbiakban HNŽ)¹ konkrét példáján, az integrációs oktatás (fogyatékkal élő gyermekek) elsőől harmadik osztályig terjedő (a kilencosztályos általános oktatás első ciklusának) tapasztalatait, problémáit, pozitív és negatív oldalait, a *bona fide*, de a *sine ira et studiō* is fel kívánja tárni.

INTEGRÁCIÓS VAGY INKLUZÍV

Az oktatási reformok, a definíciók szerint, a milióval való folyamatra, fokozatosságra, rendszerszerűsége, dinamikára, érzékenységre, összetettségre, kreativitásra, javulásra, nem egyenesvonalúságra, különbözősége, együttműködésre utalnak. Az említettek közül kitetszenek a reform, egyben az inkluzív oktatás nélkülözhetetlen elemei – a tapasztalatokon alapuló jelenlegi állapot gondos *screeningje*, tervezés, a releváns alanyok felkészítése, infrastruktúra, tényezők, szervezés, majd: az alkalmazás, monitoring és a folyamatos értékelés. Ez annyit jelent, ahogy minden reform *conditio sine qua non*, az oktatási reform is szinergiát és *feedback*-et igényel. Ha viszont inkluzív oktatásról beszélünk, rendre elfeledjük, hogy egy tag, terjedelmes, interdiszciplináris, komplex fogalommal állunk szemben, amely elsősorban eszmei és szellemi síkon mutatkozik meg, továbbá a különbözősége, másságra, a szokásostól, általánostól eltérőre vonatkozó álláspontokat emeli ki. Tekintettel arra, hogy az álláspont három – kognitív, affektív és konatív – elemből épül fel, a szinergiájukra kell összpontosítanunk. Az inkluzív oktatásnak pontosan ez a botrányköve. Ezért ajánlanám inkább az inkluzív felé irányuló integrációt, vagyis az integrációs (és nem inklúziós) oktatás kifejezést.²

Az oktatási reformok nem tudják kiváltani a sikert, mert a tanrend és a tanterv megváltoztatásán alapulnak, és ezáltal nem javítanak, de nem is rontanak semmin. A formának adnak előnyt a tartalom és a reform alanyai, vagyis ennek közvetlen lebonyolítói helyett (HIRSCH 1996). Az oktatási reformok általában az adminisztratív központokból, az állami szektorból indulnak, és onnan is irányítják őket, a formára összpontosítva, nem pedig a tartalomra, az oktatás

¹ Tiszteletben tartva jelen szövegünk terjedelmét, nem tudok az összes részletre kitérni, de az érdekelt olvasó további adatokért bizalommal fordulhat a szerzőhöz.

² Sok megírt és megjelentetett tudományos és szakkönyv, valamint szöveg foglalkozik az integrációs és inkluzív oktatás kulcskérdéseivel. Ebből kiindulva nem szeretnék az inkluzív és integrációs oktatás különbségeinek terminológiájába belebonyolódni.

kulcsfontosságú részeire és az oktatási hétköznapiakra. Egyetlen „fentről” indított (ún. *top-down* modellű) reform sem ért célba. A reform nem forradalomra utal, hanem az oktatási rendszer evolúciójára. Az említettek alapján egyértelműen láthatjuk az oktatás integrációs folyamatának pillanatát az országban.

Másrészt az inklúzió alkotást és megalkotást igényel egy olyan egységes környezetben, amelynek terei – több vagy kevesebb felelősséggel – kölcsönös tevékenységükkel hozzájárulnak az oktató-nevelő (sajátos biográfiai) folyamatához. Ilyen a család, iskola, fontosabb intézmények, szervezetek, de olyan kevésbé formális társadalmi csoportosulások is, mint az osztálytársak, szomszédok, olyan ismerősök, akiknek különféle módon kapcsolatuk van a fogyatékos gyerekkel. Pontosan e tényezők viszonyhálózata alkotja az inklúzió velejét, mert a koncepció nemcsak nyitott intézményi terekben való gondolkodást igényel, hanem olyan más, kevésbé formális tereket is, amelyek olykor váratlanok, de potenciálisan erősek és fontosak, amelyek az integrációs és fejlődési folyamat konkretizációját segítik elő, az inklúzió, vagy a mi esetünkben az inkluzív oktatás felé irányulva.

AZ I((NK)L)ÚZIÓ ISKOLÁJA

Minden oktató-nevelő intézmény élő szervezetként működik, előrehalad, és az összes bevonható alany szinergikus együttműködésének köszönhetően továbbfejlődik. Amikor az oktatási-nevelési rendszer alapjairól beszélünk, akkor sikerének *conditio sine qua non*-ként mindig hangsúlyoznunk kell az egymással kölcsönös kapcsolatban levő, egymást feltételező elemek sorát, ezek mindegyikének célja van, és önálló láncszemként – a többi láncszemhez viszonyulva – hozzájárul e mozaik összetett rendszeréhez.

Mielőtt tehát bármilyen rendszer reformjába kezdenénk, különösen egy ilyen összetett, fontos és kényes tevékenység esetében, mint amilyen az oktatás, bizonyos lépéseink megtételét megelőzően céljainkat következetesen át kell gondolnunk. Kiindulópontjaink: 1. Mit tudunk az oktatási rendszer jelenlegi állapotáról? 2. Miről véljük, hogy tudjuk? 3. Min kell javítanunk, és mit kell megváltoztatnunk? 4. Mit szeretnénk elérni? 5. Mit akarunk tenni? (HANNINEN 1994: 5). Ezekből a kérdésekből láthatjuk a pillanatnyi állapot screeningjének, az állapot elemzésének, a releváns alanyokkal való kapcsolatteremtésnek, a (közös és közérthető) vízió és az elvárások megfogalmazásának – nemcsak a változtatások, hanem a már elért színvonal terén is –, a terv megvitatásának, a próbaprojektum lebonyolításának, majd elemzésének a szükségességét, valamint magát az alkalmazást, a *monitoring*ot és a folyamatos értékelést egyaránt.

Az *Alive (Fascilla–Hanninen–Spritzer 1991: 127)* betűszó, amelyet a tehetségeket felkaroló amerikai reform stratégiájának kidolgozásakor használtak, az inkluzív oktatás (vagy az oktatás mint olyan) bevezetésének tervezése során is

alkalmazhatjuk. Az *Alive* a szóban forgó kontextushoz és tárgyhoz idomítva a következőkre utal: A(nalysis) – az állapot elemzése, L(ist) – a kulcsfontosságú alanyok listája, akik döntéseket hoznak, és ezáltal felelősséget is vállalnak, I(ncorporating) – a releváns alanyoknak a bevonása az oktatáspolitikába és a nyomvonalaiába, V(ision) – a reform óhajtott irányának elképzelése, E(nabling) – az eszközökhöz való egyenlő hozzáférés lehetősége.

Amikor az iskolaéretlenségről/érettségről beszélünk, akkor az iskolának a gyermekekhez való éretlenségéről/érettségéről is szólhatnánk, jelen esetben a fogyatékos – egyesek szerint a „külön figyelmet igénylő” – gyermekekhez való viszonyulásról. A kutatások azt bizonyítják, hogy a (fogyatékos) gyerekek szüleinek a következőkön kellene elgondolkodniuk: gyermekeik jól érzik-e magukat az iskolában, és tudnak-e nyitottan kommunikálni az osztálytanítókkal; átláthatók-e a gyerekek teljesítési adatai; megfelelő-e az iskolai infrastruktúra; a tanulás játék közben; a fogyatékkal élő gyermekek számára a szakképzett kisegítő személyzet jelenléte; a gyermek személyes igényeinek és adottságainak figyelembevétele stb.

A szelekció ugyanakkor egyre jelentősebb szerepet kezd játszani az általános iskola felsőbb osztályaiba való indulás folyamán, amikor a pedagógiai standardok és a záróvizsgák eredményei (a szelekció eszközei), az úgynevezett fő akadémiai tárgyak esetében a „vizsgára való (be)tanulás” technikáját támasztják alá, ami – a valós oktatási lehetőségek értelmében – egyfajta pedagógiai hiány, a vizsgákon való jobb teljesítésre gyakorolt általános nyomás, de leginkább a szülők elvárásainak kielégítése felé vezet. A problémánk tehát ez: mi fog történni a kilencosztályos iskola diákjaival, amikor az első harmadból a második harmadba lépnek, vagyis külön tantárgyakat oktató tanárokhöz kerülnek, akik előtt nem ismeretes a fogyatékos gyermekek fejlődési karakterisztikája, s nem az aktuális tanterv alapján dolgoznak, nem eléggé tájékozottak, nem szakképzettek ahhoz, hogy helytálljanak az integrációs, vagyis inkluzív oktatásban.

Eredetileg az inkluzív oktatás egyfajta tiltakozásként, az oktatási struktúrák gyökeres megváltoztatására való felhívásként indult. Ma már egyre inkább az iskolai hétköznapiak *status quo*-jának megmagyarázására és megóvására irányuló eszközzé válik. (GRAHAM–SLEE 2008). Azt, hogy nálunk így van-e, az idő mutatja majd meg.

*Inkluzív oktatás – hol vagyunk, hova tartunk,
mit kell tennünk?*

*Igyekezhettek olyannak lenni, mint ők, de ne kérjétek tőlük,
hogy olyanok legyenek, mint ti.*

Mert az élet nem visszafelé halad, és nem marad a tegnapelőttön belül.

Kh. Gibran

Az iskola élő szervezetheként jelenik meg, mikrokozmosz, de egy sajátos mezorendszer is, melyre mikro- és makrorendszerek vannak hatással. Ezeket figyelembe kell venni ahhoz, hogy megállapíthassuk céljainkat és útjainkat, hatáskörünket és eredményeinket, jelenlegi helyünket, irányunkat és teendőinket ahhoz, hogy az integrációs (inkluzív felé irányított) oktatás sikeres legyen mindazoknak, akik részt vesznek benne, de legfőképpen az alanyoknak – a gyermekeknek. Kums parafrázisával élve, nem az iskolákat és iskolarendszereket kell „kövel dobálni”, hanem megérteni azt, ami történik. Ugyanakkor „nem csak a gyerekeket kell megítélni, hanem a közösséget, a politikai hatalmat, a programokat is”. Általános felfogás szerint az iskolarendszer a közösséget szolgálja. Mennyire szolgál a közösség az iskolarendszernek?!

Bár az inkluzív oktatás megtalálta a helyét, vagyis a *raison d’être*-ét Bosznia-Hercegovina oktatási reformjában, sokan használják önös céljaik elérésére azok közül, akik törvényalkotói gyakorlattá tették anélkül, hogy egyetlen iskolába, tanterembe ellátogattak volna. Problematikánk szempontjából ezért a hollisztikus, interdiszciplináris hozzáállás a legkézenfekvőbb, vagyis a még mindig zavaros szakterminológiától (az inklúzió felé irányuló integráció, integrációs, ill. inkluzív oktatás, ugyanazon rendellenességek különféle, sokszor pejoratív elnevezése stb.) a nyilvánosság folytonos fogékonyabbá tételén, a *screeningen*, *monitoringon* és a jelenlegi állapot felmérésén át, egészen az inkluzív oktatás megvalósításáig, majd az osztálytanítói és egyéb oktatói-nevelői káderek átképzéséig, valamint az összes releváns alany *sine qua non* elfogadásáig, kölcsönös megbecsüléséig, végül az oktatási reformban és az integrációs oktatásban a velük való együttműködésig.

Lett legyen bárhogyan is, az általános oktatás – vagy az oktatás mint olyan – reformja mindenki számára csak jót hozhat. Az általános és középfokú oktatás kerettörvénye nyíltan kimondja (19. par.): „A fogyatékkal élő gyermekek és fiatalok a rendes iskolákban részesülnek oktatásban, de az individuális igényeiknek megfelelő tantervek szerint. Az individuális tanterv, amely lehetőségeikhez és képességeikhez igazodik, külön lesz – a defektológiai és logopédiai státus meghatározásával egyetemben – minden egyes tanuló részére meghatározva (2003; 427).”

Az inklúzió sikeressége ugyanakkor sok tényezőtől függ: elsősorban a személyes készségektől és felkészültségtől – az osztálytanítóknak a fogyatékos gyerekekkel kapcsolatos oktatási és tanítási elveitől, a hivatás- és a gyermekek iránti szeretettől, továbbá az iskolák szervezeti és tárgyi felkészültségétől. Ezenkívül függ a tanrend individualizált formájától, a minden egyes gyerekhez való individuális hozzáállástól (legyen az fogyatékos vagy sem), a tanterv individualizációjától, a fogyatékkal élő gyermekek haladásának rendszeres és rövid távú *monitoring*jától, a szakemberek interdiszciplináris csapatától, a megfigyelés feltételeitől, az oktatók és egyéb káderek szakmai továbbképzésétől, az

összes releváns tényező együttműködésétől, minden beavatott alany, tényező szinergiájától stb. Ide tartozik a szélesebb társadalmi rétegek fogékonyabbá tétele arra, hogy a fogyatékos gyerekeknek a közösség teljes jogú részeivé kell válniuk. A kérdés az, hogy iskoláink mennyire vannak felkészülve arra, hogy a minőség ezen paramétereit kielégítsék. Hogy ez mennyire lehetséges, az idő mutatja majd meg.

„*Napjaink iskolája... a társadalomban nem tett szert kellő tekintélyre, szervezésileg felkészületlen, nincs pedagógiai hatalma ahhoz, hogy megnyerje magának a közeget, amelyben tevékenykedik, hogy megváltoztassa tartalmait és nevelési munkamódszereit.*” (MANDIĆ 1980: 41) Nevelési feladat nélkül az iskola még vázolni sem tudja az integrációs oktatást. Ebből az következik, hogy magukban az iskolákban kell folyamatosan új megoldások után kutatnunk. Ha ez időben megtörtént volna, most tisztábban látszanának a további teendők. Az integrációs oktatás bevezetéséhez és valamennyi beavatott alanyra irányuló kellő hozzáálláshoz számos előfeltétel szükségeltetik (ha nem formáljuk őket, könnyen akadályként lépnek elő): jól felkészített oktatói káderekre, tágabb társadalmi kontextusban való együttműködésre, tárgyi és jogalkotói aspektusra van szükség. Általános iskoláink nem voltak felkészülve – szervezetileg, anyagilag és káderbelileg – ahhoz, hogy *ad hoc* bevezessék az általános oktatás reformjait. Az iskola válsága (elsősorban a nevelői tevékenységet illetően) már érezhető. A kérdés a következő: az oktatás és nevelés azért éli meg válságát, mert rosszul és keveset fektettek bele, mert nem vettek róla tudomást, mert a valós szükségleteket és hiányokat marginalizálták? Külső tényezők hatására jutottak ide?

Az általános iskola nagy hangon és sokáig dicsért modernizációja, amely hirtelen, úgyszólván egy éjszaka alatt lezajlott reform útján történt meg, úgy látszik, nem bontakozott ki egészen. Most fog csak kitűnni, hogy a jól eltervelt, interdiszciplináris és hollisztikus felmérésű integrációs oktatás hol tart valójában. Tanulmányunk – csak egy apró lépést jelent afelé, hogy Pandóra szelencéje felnyíljon, s megmutatkozzon, hol tart a Bosznia-Hercegovinai Föderációban, pontosabban a HNŽ-ben az oktatás inklúziója a bevezetése óta eltelt nyolcadik évben.

KUTATÁSI MÓDSZEREK

A kutatás célja a fogyatékkal élő gyermekek rendes iskolába való integrációjának bemutatása során felmerülő problémáknak és tapasztalatoknak szülői szemszögből való számbavétele, illetve az általános iskola reformjának kibontakozása Hercegovina–Neretva megyében 2003-tól 2010-ig. A kutatás egy 145 szülőből, többnyire fogyatéknélküli gyerekek szüleiből álló stratifikált mintán alapszik, akiknek gyerekei – az ötfokozatú Likert-skála alapján (35 item) – a kilencosztályos általános iskola első harmadába járnak. Azon eredményeinket

mutattuk be, amelyek alapján *ad hoc* rálátásunk lesz az integrációs oktatás pillanatnyi helyzetére Hercegovina–Neretva megyében. Jelen eredményeinkre – eme összetett és kényes problematika kapcsán – mindenképpen hagyatkozhatunk a további, behatóbb kutatások alkalmával.

AZ INTEGRÁCIÓS OKTATÁSHOZ VALÓ SZÜLŐI HOZZÁÁLLÁS HNŽ-BEN (N = 145)

A szülőknek majdnem a fele (47,58%) úgy véli, hogy az integrációs oktatás kérdéseiben *nem eléggé tájékozott* (majdnem 30%-a részben tájékozott)³. Ez azért fontos, mert a HNŽ-minta többnyire olyan szülőkből áll, akiknek gyermekei az ún. kilencosztályos – az integrációs oktatást magába építő – iskolába járnak. A szülőknek több mint a fele (59,9%-a) a tévéből értesült a fogyatékos gyermekek integrációjáról, ugyanakkor majdnem 25%-a részben a tévé útján tájékozódott a folyamatokról. Vajon hol van itt az együttműködés?

Ha ehhez még hozzáadjuk azt a tényt, hogy *a szülőknek a fogyatékos gyermekek rendes iskolába való integrációjával kapcsolatos véleményét sem előtte, sem utána nem kérte ki senki* – erről a kérdezettek 80%-a is tanúskodik –, álláspontjuk érthetővé és minden további megjegyzés feleslegessé válik.

A HNŽ-i általános iskolások szülei úgy vélik, hogy az iskola *még nincs megfelelően felkészülve*, vagyis nem tudja a fogyatékos gyerekeknek a rendes iskolába való integrációjához szükséges feltételeket biztosítani (a szülők majdnem 60%-a, ebből 23,44% ezt teljességgel alátámasztja)⁴. Ugyanígy vélekednek a tanárokról is, szerintük ők sincsenek erre még felkészítve. Ez az oka annak, hogy sokan ellenzik a fogyatékos gyerekeknek rendes iskolákba való bekapcsolódását. További ok a szülők tájékoztatatlansága, a marginalizáció, az iskoláknak és tanítóknak (mint az integrációs folyamat lebonyolítóinak) felkészületlensége.

Másrészt viszont a szülők 65%-a gondolja úgy, hogy a tanítónak kell megismertetnie őket az integrációs oktatás alapelveivel. A szülők harmada (34,48%) a tanítót tartja az integrációs oktatás sikeréért felelősnek, 40%-uk pedig felmenti a felelősség alól. A szülők alig több, mint negyede (26,2%) úgyszintén a tanítóban látja a reform sikerének letéteményesét.

³ Az egyik alany szavai: „Nem tudok eleget az integrációról, azt sem, hogy mit foglal magában, és azt sem, hogy mit értek el eddig.”

⁴ A szülők azt mondják: „Az iskolákban sincsenek megadva a kellő feltételek... Úgy vélik, hogy a tanügyeseket szemináriumokkal »bombázzák«, majd azok nyomást gyakorolnak a gyerekekre... végül ránehezedik az egész a szülőkre is, és így kering körbe-körbe.”

1. táblázat: A szülők tájékozottsága az integrációs oktatás terén

AZ INTEGRÁCIÓS OKTATÁSHOZ VALÓ SZÜLŐI HOZZÁÁLLÁS	Teljesen egyértékű		Egyértékű		Egyet is értek, meg nem is		Nem értek egyed		Egyáltalán nem értek egyed	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Eléggé tájékozottak vagyunk a fogyatékkal élő gyerekek rendes iskolába való integrációjáról.	6	4,13	27	18,62	43	29,65	50	34,48	19	13,10
A fogyatékos gyerekek rendes iskolába való integrációjáról legelőször a tévéből értesültünk.	30	20,68	57	39,31	35	24,13	19	13,10	4	2,75
A fogyatékos gyerekek rendes iskolába való integrációjával kapcsolatban senki sem kéri ki a szülők véleményét.	40	27,58	76	52,41	21	14,48	7	4,82	1	0,68

2. táblázat: A tanárok és az iskola felkészültsége a fogyatékkal élő gyermekek rendszer iskolába való integrációjára (szülői szemszögből)

A SZÜLŐI HOZZÁÁLLÁS	Teljesen egyetérték		Egyetérték		Egyet is érték, meg nem is		Nem érték egyet		Egyáltalán nem érték egyet	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Szerintem a tanítók nincsenek eléggé felkészülve a fogyatékos gyermekeknek a rendszer iskolába való integrációjára.	26	17,93	54	37,24	43	29,65	16	11,03	6	4,13
Szerintem az iskola nincs kellőképpen felkészülve a fogyatékos gyermekeknek a rendszer iskolarendszerbe való integrációjához.	34	23,44	51	35,17	45	31,03	12	8,27	3	2,06
Szerintem a tanítók jobban kellene, hogy tájékozottassanak a fogyatékos gyerekeknek a rendszer iskolába való integrációjáról.	38	26,20	57	39,31	35	24,13	10	6,89	5	3,44
A tanár elősegítheti a fogyatékos gyerekeknek a rendszer iskolába való sikeres integrációját.	18	12,41	20	13,79	50	34,48	42	28,96	15	10,34

A fogyatékos gyerekeknek a rendes iskolába való integrációját illetően a szülők majdnem 61%-a véli úgy – közülük 24,13% teljes határozottsággal –, hogy politikai és külföldi struktúrák hatására kényszerítették ránk. Ez magyarázza, hogy a szülők több, mint háromnegyede (75,17%) meg van róla győződve, hogy a politikai⁵ nyomás miatt háttérbe szorulnak az iskola és a gyerekek lényegi problémái.

A HNŽ-i szülők és az általános iskola közötti együttműködést a szülők több mint 60%-a nem kielégítőnek ítéli meg, további egyötödük hasonlóan vélekedik, és csak kevesebb, mint 15%-uk van ellenkező véleményen. Érdemes lenne utánajárni annak, hogy ki indítványozhatná ezt az együttműködést, s hogy milyen formákat ölthetne ez szülő–iskola között (szülők, osztálytanítók, esetleg mások az iskola miliőjéből),⁶ mások közreműködése révén.

Az általános iskola első harmadába járó gyerekek szülei egyelőre negatívan állnak a fogyatékos gyerekek integrációjának ügyéhez. A szülőknek, ahogy az osztálytanítóknak a véleménye is háttérbe szorult az integrációs oktatás tervezése során, az előkészületekről nem tájékoztatták, semmibe nem avatták be őket, és a bevezetés során sem vettek róluk tudomást.

MEGVITATÁS

A reform lényege nem az egyébként is gyenge – vagy bizonyos esetekben színvonalas – aspektusok (további) gyengítése, hanem az iskola és az oktatási rendszer erősítése ott, ahol erre rászorul. A politikai ráció szerint a mielőbbi „cselekvés” a leghatásosabb. A tudományos ráció ezzel szemben a hosszú távú eredményeket (következményeket) tartja szem előtt.

G. Hernes, az egykori norvég oktatásügyi miniszter a huszadik század kilencvenes éveinek norvég oktatásügyi reformjáról a következőket mondta: „... az oktatási reform bevezetése és fejlődése egy új repülőgép megszerkesztéséhez hasonlatos, akkor kell hozzáfogni, ha a másik már a levegőben van”. E hasonlat konatív jelentése a fogyatékkal élő gyermekek rendes iskolába való

⁵ „Mindezt az idegenek kényszerítik ránk, és nekünk ebbe bele kell mennünk, ha tetszik, ha nem”. „Talán azt hiszik, hogy az osztálytanító varázsló, a tanítás cirkusz, az élet megmese”... Ilyen válaszokat adtak kérdéseinkre a szülők.

⁶ A szülők válaszai tisztán tükrözik a következőket: „Ami a testi, lelki vagy más rendelkezéssel bíró gyerekeknek az általános iskolába való beíratását illeti, képtelenség a szellemileg sérülteket olyan gyerekekkel együtt oktatni, akik nem olyanok.” „Nem reformálhatjuk meg a tanügyet, és nem diszkriminálhatunk bárminemű alap nélkül, vagyis nem fogadhatunk és nem kapcsolhatunk be különféle testi, társadalmi, érzelmi problémákkal küzdő gyerekeket. Nem vehetünk mindenkit egy kalap alá.” Ezen a ponton minden megjegyzés felesleges.

3. táblázat: A fogyatékos gyerekeknek a rendes iskolába való integrációját politikai megfontolás hívta életre

A SZÜLŐI HOZZÁÁLLÁS	Teljesen egyetértek		Egyetértek		Egyet is értek, meg nem is		Nem értek egyet		Egyáltalán nem értek egyet	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Szerintem a fogyatékos gyerekeknek a rendes iskolába való integrációját külföldi és hazai politikusok kényszerítették ránk.	35	24,13	53	36,55	30	20,68	21	14,48	6	4,13
Szerintem a fogyatékos gyerekeknek a rendes iskolába való integrációját politikai megfontolás hívta életre, emiatt elhanyagolják az iskola és a gyerekek alapvető problémáit.	53	36,55	56	38,62	25	17,24	10	7,0	1	0,68

4. táblázat: A szülők együttműködése az iskolával és az osztálytanítókkal

A SZÜLŐI HOZZÁÁLLÁS	Teljesen egyetértek		Egyetértek		Egyet is értek, meg nem is		Nem értek egyet		Egyáltalán nem értek egyet	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
A szülők és az iskola együttműködése a fogyatékos gyerekeknek a rendes iskolába való integrációját illetően nem kielégítő	23	15,86	67	46,20	35	24,13	18	12,41	2	1,37

integrációjára is értelmezhető: koordinálnak, szinergikusnak, jól átgondoltnak, körültekintőnek kell lennie ahhoz, hogy időben történjen meg azon információk visszacsatolása, amelyek továbbsegítik az oktatás ezen szegmensének (át) szerkesztését. Ha az értékelést és a hollisztikus hozzáállást – mint az integrációs oktatás *conditio sine qua nonját* – nem a kellő időpontban bonyolítjuk le, és nem tárjuk a nyilvánosság (számunkra fontos rétege) elé, akkor olyan késés kockázatának tesszük ki magunkat, amelyek hosszú távú, nemkívánatos következményekkel sujtanak a fogyatékos és nem fogyatékos gyerekeket egyaránt. A lényeg nem a legjobb hozzáállás vagy modell kiválasztása, hanem azon hozzáállás és olyan modellek kombinációja, amelyek hosszú távon, az összes gyerekre vonatkozólag pozitív hatást váltanak ki. Erre már az inklúzió felé irányuló integráció vizeibe való evezés előtt kellett volna gondolni.

Ahogy a kutatások mutatják, a tágabb, összetettebb értelemben vett együttműködés képezi a HNŽ, de a Bosznia-Hercegovinai Föderáció integrációs oktatásának gordiuszi csomóját is. Meg kell teremteni a feltételeket ahhoz, hogy az általános iskola, a család, az óvoda és a közösség közötti kapcsolatok fejlődhessenek. Fontos tény, hogy a szülők pontosan a kellő együttműködés hiányát jelölik meg egyik akadályként. Az általános iskola első harmadába járó diákok szülei azért látják el negatív előjellel az integrációs oktatást, mert nem voltak rájuk tekintettel a tervezés során, az előkészítés folyamatába nem vonták be őket, és nem kaptak megfelelő tájékoztatást, továbbá a reform bevezetése során is mellőzték őket.

A fentiekből adódik, hogy sürgősen javítanunk kell a szülők hozzáállásán, jól átgondolt módon (a folyamatokba való bevonással, az együttműködés gerjesztésével, feljavításával, a rendszeres és jobb tájékoztatással, több részlet ismeretetésével...) kell őket fogékonnyá tennünk a fogyatékos gyermekeknek a rendes iskolába való integrációjára.

Ez csak a jéghegy csúcsa. További interdiszciplináris kutatások szükségesek ahhoz, hogy feltárjuk eme összetett problematika valós helyzetét, valamint hogy az inklúzió felé igyekvő integráció sikere felé mutató irányokat megállapíthassuk.

Az integrációs oktatás kapcsán átugrottunk néhány fontos lépést: a tudományos megalapozottságot, az akkori oktatási rendszer *screeningjét* és értékelését stb. Az általános iskolákban (de az oktatási-nevelési rendszer más ágazatában is) a munka feljavítása és korszerűsítése több területen igényel gyors és egyidejű cselekvést, méghozzá mikro-, mezo- és makroszinten egyaránt, vagyis: az (általános) iskolákban, a törvényhozásban és a tágabb társadalmi kontinuumban is. Az inklúzióhoz vezető közös úton és magában az inklúzióban való összes releváns alany és résztvevő szinergikus mozgása, az interdiszciplináris és hollisztikus hozzáállás, a párbeszéd és a találkozás, a megértés és az együttműködés, a kölcsönös elfogadás és megbecsülés... ezek képezik *conditio sine qua*

monjának teljesítményét, az összes releváns alany, de legfőképpen a gyerekek jóléte felé irányuló sikert.

Az integrációs oktatás helyzetének feljavításához, szinergiájához lényegében mindenki hozzájárulhat: osztálytanítók, szülők, törvényhozó szervek, felelős társadalmi, politikai és felsőoktatási intézmények, valamint a tágabb értelemben vett közösség is, amely az oktatás-nevelés e szegmensének egy tudományközi és hollisztikus hozzáállásával arra törekszik, hogy az integráció felé irányuló inklúzió fejlődése a gyermek jóléte és jövőképe felé irányuljon.

A tanulmány előző részeihez viszonyítva, szem előtt tartva a reform epigonszerű határozatait, valamint a 2003 és 2010 között lezajlott sikeres/sikertelen gyakorlatot, valamint az európai országok tapasztalatait, továbbá a saját – jórészt a szülők szerepén alapuló – empirikus kutatásainkat, a következő kérdést tehetjük fel: „gyerekhez mért iskolát” (E. Claparede) akarunk, vagy „iskolához mért gyereket”? Ebben a kontextusban, el kell mozdulnunk a parancs, a kényszer, a félelmen alapuló hierarchia elveitől a megértés, együttműködés, a kölcsönös elfogadás és megbecsülés elvei felé? Az integrációs oktatás aktuális pillanata, de az inkluzív oktatás kontextusa felé való fordulás tendenciája is egy sajátos orwelli hozzáállásra reflektál – *mindenki egyenlő, csak egyesek egyenlőbbek másoknál.*

ZÁRADÉK HELYETT

„Mindazon dolgokat, amelyeket életünk során hosszú időn át és nagy erőbevetéssel hozunk létre, homokra építjük. Csak az emberekkel való kapcsolatok tartanak örökké. Előbb vagy utóbb eljön a Hullám, és elviszi azt, amit annyi igyekezettel építettünk fel. Amikor ez megtörténik, csak az fog s lesz képes nevetni, aki meg tudja majd fogni valaki kezét.” (Harold Kushner)

(Roginer Oszkár fordítása)

IRODALOM

- GRAHAM, Linda–SLEE Roger. 2008. An illusory interiority: Interrogating the discourse/s of inclusion. *Educational Philosophy and Theory*, 40(2).277–291.
- FASCILLA, P.–HANNINEN, G.–SPRITZER, D. 1991. The Reform Movement: Where Do Gifted Students Fit? Olympia, WA: Gifted Leadership Conference, c/o OSPI.
- HANNINEN, Gail E. 1994. *Blending Gifted Education and School Reform*. Reston: Clearinghouse on Disabilities and Gifted Education.
- HANVEY, Louise. 2001. *Children and Youth With Special Needs*. Ottawa: Canadian Council on Social Development.
- HIRSCH, David. 1996. *The Schools We Need and Why We Don't Have Them*.

- KUMS, Filip. 1971. *Svetska kriza obrazovanja*. Savezni savjet za obrazovanje i kulturu. Beograd.
- MANDIĆ, Petar. 1980. *Saradnja porodice i škole*. Svjetlost. Sarajevo.
- MEDEGHINI, Roberto–VALTELLINA, Enrico. 2006. *Quale disabilità? Culture, modelli e processi di inclusione*. Franco Angeli. Milano.
- MONSEN, Lars–HAUG, Peder. 2000. *Evaluating the Norwegian Educational Reform 97 – Theory of Evaluation, Challenges and Dilemmas*, EES Conference. Seville. 1998.
- Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini. 2003. *Službeni glasnik BiH*, 18. 425–431.

Cooperation Between Parents and School: The Gordian Knot of Integration

A school is an organism, a micro-universe as well as a mezosystem affected by both micro- and macrosystems to be taken into consideration when contemplating where we are right now, where we are heading, and what we should do to make the educational reform successful. The goal of this survey research was an approach as holistic as possible to the implementation of inclusive education within the primary school education reform (2003-2010) with particular reference to Herzegovina-Neretva Canton. The research analysis resulted from every-day experiences and issues of parents whose children attend the first triad of the so-called nine-year primary school. There has been, so far, an evident negative attitude of the parents towards the inclusive education, due to the lack of adequate information, co-operation between the relevant factors, readiness of schools (organizational, material, financial issues) and teachers to carry out the inclusive education tasks, its political background, etc. There is an urgent need for all the relevant subjects to work in synergy in order to provide appropriate and high-quality inclusive education, taking into account the benefit of the children and thus the future of the society.

Keywords: integration / inclusive education, children with developmental difficulties, parents, primary school, co-operation

796.412.4:614

Almádi Kathrin

· Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
· Testnevelés- és Sporttudományi Intézet
· kathrin97@freemail.hu

László Zita

· Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
· Testnevelés- és Sporttudományi Intézet
· zita@gamma.ttk.pte.hu

NORDIC WALKING AZ EGÉSZSÉG MEGŐRZÉSÉBEN

Nordic walking for Health

A modern társadalomban életünk folyamán igen magas stresszhatás ér bennünket. Környezeti változások, a család és a munka közötti egyensúly megtartása, a rohanó életmód mind-mind elbizonytalanítja az életünket, és megbontja az egészséges életvitel harmóniáját. Az egészséges életmód egyik legfontosabb alappillére a megfelelő mennyiségben és minőségben végzett rendszeres testmozgás, fizikai aktivitás. A várható emelkedő élettartam jelentős gazdasági, pénzügyi és társadalmi változásokat, kihívásokat von maga után. Rendszeres mozgással fokozható a testi-szellemi aktivitás, elodázható az öregedés következtében fellépő elváltozások megjelenése, enyhíthetők korunk civilizációs betegségeinek tünetei, ezáltal magas életkorban is megvalósítható az önellátásra képes, egészséges társadalom. Ma már nem csak divat, hanem az egészségbiztosítók prevenció programjának alappilléret képezi. Fontos az olyan jellegű mozgásforma megválasztása, amely könnyedén beépíthető a mindennapokba, ezzel biztosítva a rendszerességet. Lényeges szempont a megelőzés területén, hogy az aktivitás ne hozzon magával további állapotromlást. A szabadban eltöltött idő és a természetélvezet ideális energiafelvételt, valamint teljes mértékű kikapcsolódást jelent. Ez az egészséges mozgás a *Nordic walking*, amelyet ajánlunk mindenki számára.

Kulcsszavak: Nordic walking, egészséges életmód, fizikai aktivitás, rekreáció, életvitel

1. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

1.1. Hazai kutatások főbb tudományos eredményei

A hazai kutatások csekély száma miatt a nemzetközi kutatási eredményekre koncentráltunk, azonban figyelmet érdemel FATÉR (2008) kutatási munkája, aki a Nordic walking sport rekreációs alkalmazását vizsgálta ACBG műtét utáni betegeken a rehabilitáció fázisában. A rendszeres, minimum heti 3x60 percig

tartó mozgás célja volt, hogy aerob-terheléssel a lokomotoros, kardiovaszkuláris és mentális betegségek kialakulását megelőzzék. A Nordic walking javította a páciensek kardiovaszkuláris adaptációját, terhelhetőségét, csökkentette a test (BMI)- és zsírtömegét (FAT MAX), a depressziókat és krónikus fájdalmakat.

1.2. A nemzetközi kutatások főbb tudományos eredményei

A Jénai Egyetem kutatói (HENKEL J., BAK P., OTTO R., SMOLENSKI UC., 2009) összehasonlító vizsgálatot végeztek, amelyben krónikus nyakfájdalomtól szenvedő klienseket kezeltek.

A kutatás célja volt, hogy három sporttudományosan igazolt eljárással enyhítse a kliensek fájdalmát: a gerinctorna, a Nordic walking és a Masai-Barfuß-Technológia (MBT)-cipő hatása került összehasonlításra. A vizsgálati mintában 99 fő krónikus nyakfájásban szenvedő beteg közül került ki az az intervencióban részt vevő 85 fő, akik átlagéletkor szerint 50,7 $\pm$ 11,1 év, közülük 27 gerinctornán, 28 Nordic walking-edzésen és 30 MBT-cipős edzésen vett részt. Kiválasztási kritérium volt a 4 hétnél hosszabb krónikus nyakfájás és az önkéntes részvétel. Megvizsgálták a résztvevők izomfunkcióit is, ami a minta felénél a nyaki extensor rövidülését mutatta.

Az arthrózis sok ember számára csökkenti az életminőséget. Az ízületi megbetegedés nemcsak fájdalommal és funkciózavarral, hanem testi deficitekkel is járhat. Az erő, az állóképesség, a hajlékonyság, a mozgékonyosság, a koordináció, a járáskészség és a kardiovaszkuláris teljesítmény csökken. A vizsgálatokat 2002 óta folytatták a kutatók (KRAKOR S., STEINACKER T., HÖLTKE V., JAKOB E., 2006) a Hellersen Sportkórházban, ahol „ízületi sport”-ot kínáltak rendszeresen olyan férfiaknak és nőknek, akik elsősorban csípő- és térdízületi elváltozásokban szenvedtek. A randomizált, prospektív vizsgálatban 143 alany, 88 nő és 55 férfi, átlagéletkor szerint 63,4 $\pm$ 8,1 évesek vettek részt. Kiválasztási kritérium a kurzusokon való aktív részvétel (gimnasztika, aqua-jogging, hydrobic, Nordic walking, mozgásos játékok, relaxáció, valamint elméleti ismeretek közvetítése szerepeltek a programban).

A kutatás célja volt, hogy ellenőrizték az ízületi mozgékonyosság fokozásának kihatását az életminőségre. A tapasztalatok szerint a mozgékonyosság jelentősen javult, a fájdalom csökkent, viszont az életminőség javulását nem sikerült bizonyítani. A keringésre gyakorolt pozitív hatás sem hagyható figyelmen kívül.

A vizsgálatot a következő módszerekkel végezték: sportmozgásos tesztek, step-teszt, Timed.-Up & Go-Test, a dinamikus egyensúly mérése, a csípő mozgékonyságának mérése, a térd flexiója, végül az SF-36 kérdőív.

Az Erlangen-Nürnberg Friedrich-Alexander Egyetem Sporttudományi Intézetének kutatói (RÜTTEN A., ABU-OMAR K., MEIERJÜRGEN R., LUTZ A.,

ADELWART W., 2009) ez évben megjelent tanulmányukban az Egészségügyi Minisztérium Akciótervét szeretnék volna kutatásukkal segíteni. A kutatás a prevenciót, egészségtelen táplálkozást, hiányzó aktivitást és a túlsúlyt, valamint az ezekkel összefüggő betegségeket vizsgálja. A vizsgálat rámutatott arra, hogy a csoportok 38%-a egyáltalán nem mozog, míg 22%-a csak a hétköznapiakban végez mérsékelt testmozgást. Ennek oka nem csak az életkorhoz, iskolai végzettséghez, jövedelemhez, etnikai hovatartozáshoz köthető. Felmerült az igény, hogy a célcsoportoknak megfelelő sportlehetőségek kínálata fokozná az érdeklődést, és így szélesebb körben prevenciós hatással bírna. Ez a nemzeti stratégia egyezik a közép-európai törekvésekkel. A vizsgálat célja kideríteni, hogy az inaktív életvitel hátterében milyen okok rejtőznek, illetve ennek a célcsoportnak milyen mozgásprogramot lenne célszerű az érdeklődési körüknek megfelelően kínálni. Módszerek: reprezentatív panel-vizsgálat során 2005–2006-ig 9457 német 16 év feletti fiataalt és felnőttet kérdeztek meg – telefonon, interneten keresztül és írásban – mozgási, aktivitási szokásairól.

2. A NORDIC WALKINGRÓL

A *Nordic walking* vagy *ski walking* (magyarul északi gyaloglás, síjárás) szabadban végzett gyaloglás és sífutás ötvözeteként írható le. A lényege, hogy egy pár speciális karbon-alapanyagú bot és egy különleges gyaloglótechnika segítségével rendkívül hatékonyan, egész testünket megmozgathatjuk, miközben nem terheljük ízületeinket és izmainkat, azaz kímélő módon fejleszthetjük állóképességünket, izomerőnket, mozgáskoordinációnkat.

2. 1. A technika

A mozgás botok segítségével, diagonális, avagy a terep adottságainak megfelelően páros bothasználattal történik. A botokat a lépéshossz feléhez közel kell leszúrni, majd segítségükkel toló mozdulattal meghosszabbítható a lépés. A botfázisnál megkülönböztetünk leszúró, húzó, toló és hátralendítő fázisokat. A lendítéssel a botot elengedjük, majd a leszúrásnál ujjaink zárásával megmarkoljuk, a húzó-toló fázis alatt pedig fokozatosan elengedjük, ügyelve az optimális erőátvitelre. A toló fázis végére a kézfej a csípő vonala mögé kerül. A nordicosoknál gyakran megfigyelhető a kéz hátravezetésének hiánya, így nem használható ki a teljes lépéshossz, és a mozgásnak a nyakra, vállra, hátra kifejtett jótékony és erősítő hatása is elhanyagolható mértékű. Mozgás közben a felsőtest egyenes, enyhén előredöntött, a csípő és a vállak gyenge rotációja figyelhető meg. A láb és a kar ízületeit kicsit hajlítva tartjuk, soha nem feszítjük meg teljesen. A hüvelyk- és a mutatóujj irányíthatja a botot, vagy teljesen a kesztyűre bízhatjuk ezt a feladatot.

2. 2. A felszerelés

A megfelelő felszerelés a nordic walkingnak is alapfeltétele, speciális Nordic walking-botok és kényelmes cipő hiányában nem űzhető ez a sport. A funkcionális sportruházat célszerű kényelmi kiegészítője, és a hosszú túrák nélkülözhetetlen kelléke.

2. 2. 1. A bot

A Nordic walking-botok speciálisan erre a célra készülnek, precíz mozgást, jó fogást és ütés csillapítást kell biztosítaniuk. Az optimális bothosszúság vitatott kérdés, egyénileg különböző, megállapításához célszerű állítható botot használni, amely ma már nagy választékban kapható. A botok anyaga alumíniumból, kompozitból, karbonból vagy üvegszálból, illetve ezek keverékéből áll. A jó markolat különösen tartós használatnál fontos, készülhet műanyagból, parafából vagy ezek keverékéből. A „kesztyűnek” vagy pántnak funkcionálisnak kell lennie, a botot a kézfejhez kell rögzítenie, hogy az a kar meghosszabbítása legyen.

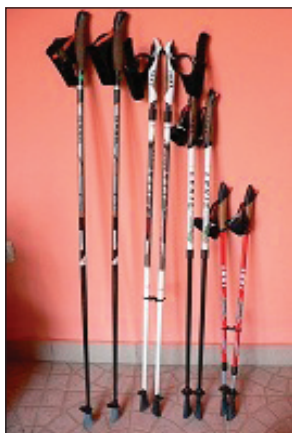
A kesztyű és a pánt változatos kivitelben és bothoz kapcsolódási-rögzítési módokkal készül, ki kell választani közülük a legmegfelelőbbet. A hegyek választéka is meglehetősen széles. A profik „kéthegyű” fémhegyet használnak, a „vid”-hegy alkalmas nordic blading- és skike-sport űzésére is, a profil nélküli fémből készült hegyek minden terepen használhatók. Aszfalton legjobb a hegyre helyezhető „pad” vagy gumitappancs használata. Ma már ezeknek is számos változatát kínálja a kereskedelem.

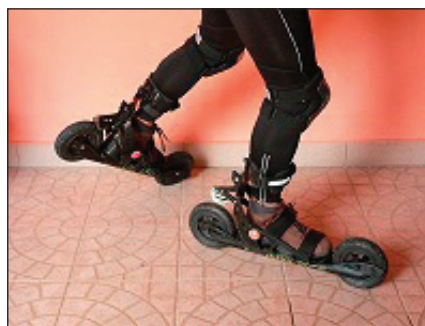
„Vidia” hegy

Hegy

A nordic felszerelés

Ski

2. 2. 2. A cipő

A cipő vonatkozásában fontos és elsődleges szempont a kényelem. A járásnál a sarok külső fele ér először a talajra, és a lábujjak belső részéről rugaszkodunk el. Ezt a mozgást a cipőnek lehetővé kell tennie, és minden esetben ajánlatos, hogy a sarkának ütés csillapító hatása legyen az egész sarok felületén. A láb megtámasztása és vezetése segíti a gördülő mozgást a jó cipőben.

3. A VIZSGÁLAT CÉLJA

E sportág kapcsán rengeteg tényezőt lenne érdemes megvizsgálni, mi mégis inkább a *Nordic walking*nak az egészségre gyakorolt pozitív hatására szeretnénk rámutatni. Elsődleges célunk, hogy közelebbről megismertessük ezt a mozgásformát, és bizonyítsuk az egészségre gyakorolt jótékony hatását. A Nordic walkingot

vagy „északi járást” könnyű elsajátítani: minimális eszközt igényel, az ember egész életében üzhető, és nem szakítja ki az embert természetes közegéből.

A vizsgálati célok a következő pontokban foglalhatók össze:

- A. A Nordic walkingosok egészségi állapota korlátozza-e fizikai tevékenységüket?
- B. A rendszeres Nordic walking sportmozgást végző célcsoportban ritkán fordulnak elő krónikus betegségek, az alanyok jól boldogulnak a hétköznapi életben. Testi panasz, fájdalom nem befolyásolja megszokott tevékenységüket, testük zsír- és izomösszetétele optimális.
- C. A hangulatra, életkedvre pozitív hatást gyakorol a rendszeres mozgás. Levertnek vagy fáradtnak a sportolók csak ritkán vagy alig vallják magukat.
- D. Az egészségük önértékelése összességében pozitív képet mutat, fájdalommal, betegséggel is jól megbirkóznak.

4. A VIZSGÁLATI MINTA MEGHATÁROZÁSA

Véletlen mintavétel alapján választottuk ki a vizsgálatban részt vevőket, ez azt jelenti, hogy a felkérés során gyakran utasítják el a közreműködést, így előre nem volt tervezhető a vizsgáltak köre. A vizsgálat a teljes mintát, vagyis 114 aktív Nordic walking-ost átfogta. A nemi megoszlás szerint 98 nőt és 16 férfi sportolót. A férfiak kis száma miatt a nemenkénti mérések elmaradtak, ezekre majd a továbbiakban kerülhet sor. Részvételi kritérium volt a Nordic walking sport ismerete és rendszeres gyakorlása. Kizárási kritériumnak minősült az akut sérülésen kívül bármiféle versenysport, válogatott kerettagság vagy inaktivitás, valamint a rendszeres fizikai aktivitást akadályozó betegség.

5. A VIZSGÁLAT HELYE, IDEJE

Vizsgálatunk helyszínéül a szomszédos Burgenlandot választottuk, mivel Magyarországon közvetlen környékünkön, Vas megyében ez a sport még szinte ismeretlen, kivételt képez a büki és sárvári gyógyfürdő, ahol a Nordic walking sport szervesen beépült a rekreációs programokba. Az adatfelvételre 2010. május–augusztus hónapban került sor.

6. VIZSGÁLATI MÓDSZEREK ÉS ESZKÖZÖK

A vizsgálati módszer az SF-36 standard kérdőív, amely rámutat arra, hogy a vizsgálat résztvevőinek mi a véleményük saját egészségi állapotukról. E kérdőív segítségével nyomon követhető, hogyan érzi magát; milyen a testi-lelki állapota, és mennyire képes elvégezni a megszokott napi tevékenységét. A kérdőív kérdései négy csoportra tagolhatók:

- A. Egészségi állapot régen és most
- B. Fizikai tevékenység, vitalitás
- C. Lelki kiegyensúlyozottság
- D. A fájdalomérzet mértéke

A kérdések közül előre megadott változó listán kellett a legmegfelelőbbeket kiválasztani. A kérdőív terjedelmére és az anonimitásra való tekintettel csak a legszükségesebb személyes adatokat vettük fel.

7. A STATISZTIKAI ELEMZÉS MÓDJA

A vizsgálat adatait leíró és matematikai statisztikai módszerekkel dolgoztuk fel. A BMI összefüggéseit és az ötös kérdést ANOVA variancia-analízissel, Bonferroni-eljárással dolgoztuk fel, a többi kérdést pedig két nullhipotézisen alapuló khi-négyzet szignifikancia-próbával végeztük.

8. A VIZSGÁLAT EREDMÉNYEINEK BEMUTATÁSA

8. 1. A BMI és a rendszeres fizikai aktivitás összefüggése

A BMI az egyik legfontosabb általánosan elfogadott egészségindex. Ennek a normál tartománytól való eltérése a civilizációs betegségek egyik fő indikátora (SCHIFFER, T., KNICKER, A., HOFFMAN, U., HARWIG, B., HOLLMANN, W., STRÜDER, H. K., 2006). A normál tartományban lévő BMI még nem garancia, de az egyéni eltéréseket figyelembe véve az egészség fontos előfeltétele lehet, mivel ez a vizsgálati csoportunk esetében egészséges, adekvát testmozgással társul, mérvadónak tekinthető (HARRO, M., OLJA, L., TEKKEL, M., ARU, J., VILLA, I., LIIV, K., JÜRIMAJE, T., PRATATTALA, R., PUDULE, I., KLUMBIENE, J., 2006). További vizsgálatok során érdekes lehet a testmozgásnak és BMI, valamint egészségi állapotnak laborvizsgálatok alapján történő összevetése. A BMI-t leíró statisztikai elemzéssel és a csoportok közötti összehasonlító matematikai elemzéssel vizsgáltuk. A rendszeres testmozgást végzők, azaz a Nordic walkingosok BMI-értéke átlagosan a normál tartományban (18–25) mutatkozott meg a leíró statisztikai eredmények alapján (*1. táblázat*), kivételt képez a 2-es csoport, ahol az index 0,29-dal meghaladja a 25-ös értéket. A Nordic walking a maximális terhelés 50–80%-án dolgoztatja meg a szervezetet, és erre a terhelésre a szervezet zsírégetéssel válaszol, a rendszeres Nordic walking tehát a súlyproblémák orvossága. A gyalogláshoz képest a Nordic walking 20–30%-kal fokozza az anyagcserét. Egy óra alatt átlagos tempóval körülbelül 400 kalóriát égetünk el.

Az egyes csoportok között szignifikáns eltérés tapasztalható a BMI-t ANOVA variancia-analízissel vizsgálva $n=114$, szabadságfok 3, $F=7,151$, $p<0,05$ értékek

mellett. A csoportokat egymással összevetve (1. diagram) az 1-es csoporttól (ritkán sportolók) mind a három csoport (2–4) szignifikáns eltérést mutatott. Az 1-es csoport a 2-es (havi alkalommal sportoló) csoporttal összevetve $p < 0,05$; (MT{-6,8024; -1,7965}) tért el, a 3-as csoport (heti gyakorisággal sportolók) $p < 0,05$; (MT{-5,7184; -,9236}) eltérést mutatott, míg a 4-es csoport (még gyakrabban sportolók) $p < 0,05$; (MT{-6,1490; -,3344}) szignifikanciát mutatott. A 2-es csoport az 1-es csoporttal összevetve $p < 0,05$; (MT{1,7965; 6,8024}) szignifikáns eltérést mutatott, ami a csoportok közötti BMI eltéréssel magyarázható, viszont a hármas és négyes csoportoktól nem tért el szignifikánsan. A 3-as csoport csak az 1-es csoporttól tér el szignifikánsan $p < 0,05$; (MT{,9236; 5,7184}), a többi csoporttal összevetve nem tapasztalható szignifikancia. A 4-es csoport szignifikánsan az 1-es csoporttól tér el $p < 0,05$; (MT{,3344; 6,1490}), a többi csoport esetében nem mutatható ki szignifikancia. A 2-es, 3-as és 4-es csoport szignifikánsan eltér az 1-es csoporttól.

8. 2. Az egészségi állapotra vonatkozó önértékelés eredményei

A teljes minta alapján a megkérdezettek arra adtak választ az SF-36 standard kérdőívén, hogymi a véleményük saját egészségi állapotukról.

A vizsgálat alapján megállapítható (2. táblázat), hogy a Nordic walking sportot űzők körében a pozitív válaszok 33,33% (38 fő) + 42,11% (48 fő) skálák értékei a legmagasabbak, míg a negatív kérdéseknél 64,91% (74 fő) + 63,16% (72 fő) tagadja a negatív állítást, így a leíró statisztika alapján arra lehet következtetni, hogy a megkérdezettek mind nagyon jó egészségi állapotban vannak, ami egyezik az általunk felhasznált kutatások eredményeivel.

A matematikai számításokat szintén ANOVA variancia-analízissel végeztük, Bonferroni-eljárással. Mivel ennél a kérdéskörnél két pozitív (b+d) és két negatív (a+c) irányú válasz adható, összevontam a pozitív, illetve negatív válaszokat, majd ezeket a lehetséges 1–5-ig skálán (teljesen igaztól a nem igaz állításig) átlagolva értékeltük. A pozitív válaszok csoportját vizsgálva (2. diagram) nem található szignifikáns eltérés a csoport 1–4-ig és a skála szintén 1–4-ig átlagérték összevetésében. Ez a Nordic walkingozók jó egészségi állapotával magyarázható, mivel a vizsgálati csoport a testmozgás tekintetében homogénnek tekinthető, ezért nem várható különbségek csoportbontásban. A két negatív (a+c) tartalmú kérdés összevonásának vizsgálata során (3. diagram) a 2-es és a 3-as csoport esetében szignifikancia mutatkozott, a 2-es csoport az átlag 3-as érték esetében $p < 0,01$; (MT{-1,1776; -,1224}) volt, míg a 3-as csoport az átlag 2-es válasszal összevetve $p < 0,01$; (MT{,1224; 1,1776}) eredményt mutatott.

A 3-as heti gyakorisággal mozgó csoport szignifikánsan kevésbé értékeli negatívan egészségi állapotát, mint a 2-es, havi gyakorisággal, tehát jóval ritkábban, valószínűsíthetően csak a hétvégéken sportoló csoport.

8. 3. *A Nordic walkingozók fizikai aktivitására és vitalitására vonatkozó adatok*

A fenti felsorolás (3. táblázat) olyan fizikai tevékenységeket tartalmaz, amelyek a mindennapi élet során előfordulnak. Ezek szignifikanciáját khi-négyzet próbával vizsgáltuk. Az a) kérdés, a megerőltető fizikai tevékenység tekintetében, nem állapítható meg a csoportok között szignifikancia, mivel a csoportok elkülönülnek, így a bontás után fennmaradó kis elemszám sajnos nem elegendő a próba kivitelezéséhez. Ugyanez a helyzet a c), d), illetve f) kérdés kiértékelésénél. A leíró statisztika alapján azonban elmondható, hogy a megerőltető fizikai tevékenység tekintetében 54,38% (62 fő) egyáltalán nem érzi magát korlátozva, 42,02% (48 fő) kis mértékben, mindössze 3,52% (4 fő) érzi magát testileg korlátozva. A bevásárló szatyor emelése 91,22%-nak (104 fő) nem okoz gondot, kicsit korlátozva érzi magát 7,03% (8 fő), míg 1,75% (2 fő) erősen korlátozva érzi magát. A több emelet magasra lépcsőn való felkapaszkodás 89,47% (102 fő) számára nem jelent problémát, míg 10,53% (12 fő) csekély korlátozást érez, erősen korlátozva viszont 0% (0 fő) érzi magát. A hajolásban 75,43% (86 fő) nem panaszodik korlátozottságra, 24,57% (28 fő) mérsékelt, míg 0% (0 fő) erős korlátozottságot tapasztal.

A vizsgálat leíró statisztikai eredményeiből azonban látható, hogy az SF-36 kérdőív harmadik kérdésére vonatkozó skálák mutatói az egészségi állapotra vonatkozóan kimutatták, hogy a megkérdezettek legnagyobb %-ban a „Nem, egyáltalán nem korlátoz” lehetőséget jelölték meg.

8. 4. *A lelki és testi állapot összefüggése*

Az SF-36 kérdőív 5. kérdésének „Az elmúlt négy héten lelki gondok befolyásolták-e munkáját vagy más rendszeres tevékenységét?” (4. táblázat), és a 6. kérdésének „Az elmúlt négy hét során mennyire zavarta testi egészsége vagy lelki gondja szokásos kapcsolatait?” (5. táblázat) kérdésekre adott válaszokkal próbáltam alátámasztani feltételezésemet. A leíró statisztika alapján megállapítható (4. táblázat), hogy a három negatív tartalmú kérdésre adott válaszában, az elfoglaltsággal töltött időre (a) vonatkozóan 94,73% (108 fő) nem érezte magát korlátozva, míg 5,27% (6 fő) korlátozva érezte magát az elmúlt négy hét során lelki gondjai miatt. A b) kérdésre, amely az elvégzett tevékenység mennyiségére vonatkozott, 91,22% (104 fő) nem végzett kevesebbet a tervezettnél, míg 8,78% (10 fő) nem tudta teljesíteni tervét. A c) kérdésre, amely arról érdeklődik, hogy a tevékenység gondossága alább hagyott-e lelki problémák miatt, a megkérdezettek 94,73%-a (108 fő) nemleges választ, míg 5,27%-a (6 fő) igenlő választ adott. A jelen vizsgálatban a khi-négyzet szignifikancia-próbát végeztük,

de sajnos csoportbontásban a túl kicsi elemszám miatt ez nem járt eredménnyel, így nem tudtuk tudományosan igazolni ennek a kérdésnek a feldolgozását. Csoportbontásban az 5-ös kérdés a) részére az *első csoport*, 7,03%-a (8 fő), a ritkán walkingozók 12,5%-a (1 fő) igenlő, 87,5%-a (7 fő) pedig nemleges választ adott. A második b) kérdésre ugyanez a csoport (8 fő) 12,5% (1 fő) igen és 87,5% (7 fő) nem választ adott. A c) kérdésre, amely a tevékenység gondosságára vonatkozott, ebben a csoportban szintén 12,5% (1 fő) igennel, 87,5% (7 fő) nemmel válaszolt. Szignifikancia a kis elemszám miatt nem állapítható meg. A *második csoport*, az összminta 29,82%-a (34 fő), a havi rendszerességgel sportolók az a) kérdésre 11,8% (4 fő) az igen, 88,2% (30 fő) pedig a nem választ adta. A b) kérdésre vonatkozóan 17,6% (6 fő) igen, 82,4% (28 fő) nem végez kevesebbet a lelki gondok miatt, mint amit eltervezett. A c) kérdés vonatkozásában 11,8% (4 fő) igennel, 88,2% (30 fő) nemmel válaszolt. A *harmadik csoport*, az összminta 52,63%-a (60 fő), a heti rendszerességgel sportolók csoportja az a) kérdésre 3,3% (2 fő) igennel 96,7% (58 fő) nemmel válaszolt a munkával töltött idő csökkentésére vonatkozólag. A b) kérdésre 100% (60 fő) nemleges választ adott, tehát ebben a csoportban 0% végzett kevesebbet a lelki gondok miatt. Ennek a rendszeresen sportoló csoportnak feltételezhetően nem voltak lelki gondjai az elmúlt négy hét során. A c) kérdést illetően is 100% (60 fő) adott nemleges választ, amiből az a következtetés vonható le, hogy mindenki a töle megszokott gondossággal végezte tevékenységét az elmúlt négy hét során. A *negyedik* 10,52% (12 fő), a legtöbbet sportolók csoportja az a) kérdés vonatkozásában 8,3% (1 fő) igen, 91,7% (11 fő) nemmel válaszolt, míg a b) kérdésre 16,7% (2 fő) igen, 83,3% (10 fő) nem, a c) kérdésre pedig 100% (12 fő) nem választ adott, tehát a munka elvégzésének gondosságában senki nem szenvedett hátrányt az elmúlt négy hét során. Az SF-36-os kérdőív 6. kérdését a fenti 5. táblázat szemlélteti. A kérdéskört khi-négyzet szignifikancia-analízissel vizsgáltuk a szokott csoportbontásban. A ritkán mozgók csoportjából 7,03% (8 fő) összesen 62,5%-ot (5 főt) egyáltalán nem akadályozták gondok, 12,5%-ot (1 főt), alig, 12,5% (1 főt) közepesen, 12,5% (1 főt) meglehetősen, 0% (0 fő) pedig nem érezte magát testi-lelki gondok által befolyásolva szokásos társadalmi kapcsolataiban. A csekély elemszám miatt szignifikancia nem állapítható meg. A havi gyakorisággal mozgók – 29,82% (34 fő) – csoportjának 11,8%-a (4 fő) az egyáltalán nem, 88,2%-a (30 fő) az alig választ adta, míg a közepesen, a meglehetősen és a nagyon is válaszlehetőségeket 0% (0 fő) választotta. Az ebből levonható következtetés, hogy ebben a csoportban nem és alig jelentett lelki-testi egészségük akadályt a társadalmi életben való részvétel során. Szignifikancia a kis elemszám és hiányos cellák miatt nem mutatható ki. A harmadik, heti rendszerességgel sportolók 52,63% (60 fő) csoportjában 3,3% (2 fő) egyáltalán nem, 96,7% (58 fő) alig érzi lelki-testi gondok befolyását a társadalmi életben való

részvétele során. A közepesen, meglehetősen, illetve nagyon is válaszokat 0% (0 fő) választotta. A kis elemszám és az üres cellák miatt szignifikancia nem állapítható meg. A negyedik, a gyakrabban mozgók 10,52% (12 fő) csoportjának válaszaiból kiderült, hogy 83,3% (10 fő) egyáltalán nem, míg 16,7% (2 fő) alig érzi magát korlátozva. A többi választ 0% (0 fő) választotta, szignifikancia nem állapítható meg a kis elemszám miatt.

9. ÖSSZEGEZÉS, KONKLÚZIÓ

A Nordic walkingosok esetében az eredmények azt mutatták, hogy a rendszeres testmozgás az életmódba hatékonyan integrálható. A BMI vizsgálata során a csoportok között szignifikáns eltérés tapasztalható. A csoportokat egymással összevetve az 1-es csoporttól (ritkán sportolók) mind a három csoport (2–4) szignifikáns eltérést mutatott. A 2-es csoport, az 1-es csoporttal összevetve, szignifikáns eltérést mutatott, ami a csoportok közötti BMI eltéréssel magyarázható, viszont a 3-as és 4-es csoportoktól nem tért el szignifikánsan. A 3-as csoport csak az 1-es csoporttól különbözik szignifikánsan, a többi csoporttal összevetve nem tapasztalható szignifikancia. A 4-es csoport szignifikánsan az 1-es csoporttól tért el. Megállapítható tehát, hogy a 2-es, 3-as és 4-es csoport szignifikánsan eltér az 1-es csoporttól. Az egyes csoport alacsony BMI-értéke fejletlen izomzattal magyarázható, ami alacsonyabb testsúlyt von maga után. A rendszeresen edzőknél fejlett izomzat feltételezhető, ami arányosan nagyobb testsúlyt, következésképp magasabb BMI-t jelent. A BMI korlátai itt megmutatkoznak, mivel ez egyfajta matematikai szám, amely a testsúlyra és a testmagasságra vonatkozik m^2 -ben, és nincs tekintettel egyéb testi, fizikai vagy genetikai sajátosságokra.

Az egészségi állapot önértékeléséből a leíró statisztika alapján arra lehet következtetni, hogy a megkérdezettek mind nagyon jó egészségi állapotban vannak, ami egyezik egyéb kutatási eredményekkel. A két negatív kérdés összevonásának vizsgálata során a 2-es és a 3-as csoport esetében szignifikancia mutatkozott, a 2-es csoport az átlag 3-as érték esetében szignifikáns eltérés volt, míg a 3-as csoport az átlag 2-es válasszal összevetve szignifikáns.

A 3-as heti gyakorisággal mozgó csoport szignifikánsan kevésbé értékeli negatívan egészségi állapotát, mint a 2-es, havi gyakorisággal, tehát jóval ritkábban, hétvégéken sportoló csoport. Az adatokból az a következtetés vonható le, hogy a rendszeres, friss levegőn végzett sporttevékenység pozitív hatással van az immunitásra. Bármely fizikai aktivitás gátolja az inzulin-rezisztencián alapuló II-es típusú diabetes kialakulását, illetve pozitív a kardiovaszkuláris betegségek megelőzését illetően (GUNN S.M., BROOKS A.G., WITHERS R.T., GORE CH.J., PLUMMEL J.L., CORMACK J., 2005). A testmozgásnak az egészségre gyakorolt hatását bizonyította a linzi Allgemeines Krankenhaus kutatócsoportja-

nak vizsgálata, amely II-típusú idős korú diabéteszesek körében vizsgálta a testmozgás és az inzulinszükséglet összefüggését. Arra a következtetésre jutottak, hogy a rendszeres fizikai aktivitás szignifikánsan csökkenti a páciensek inzulinszükségletét, és jelentősen javítja közérzetüket (BIESBACH G., BODLAJ G., SEDLAK M., PIERINGER H., KIESLING G., 2009). A Nordic walking nagy sikerének egyik kulcsa az, hogy szabadban végzendő. Ha csoportosan űzik ezt a sportot, az növeli a teljesítményt, segít a rendszeresség megőrzésében, a gondolatok cseréjében, és sokkal élvezetesebb, mint egyedül. Ez olyan sport, melyet férfi, nő, idős és gyerek is egyaránt űzhet. Nem a teljesítmény hajszolása a cél, hanem az, hogy az egész család együtt sportoljon.

A Nordic walking sportot űzők fizikai aktivitására és vitalitására vonatkozó hipotézisem nem nyert tudományos bizonyítást. Nagyobb elemszámmal lenne célszerű a vizsgálatot folytatni, viszont ennek megvalósítása a populáció méretei miatt nem egyszerű, így országos méretű felméréssel lehetne talán meggyőzőbb eredményt felmutatni, csakhogy ennek eszköz- és munkaigénye messze meghaladja szerény lehetőségeimet. A vizsgálat leíró statisztikai eredményeiből látható azonban, hogy az SF-36 kérdőív harmadik kérdésére vonatkozó skálák mutatói az egészségi állapotra vonatkozóan prezentálták, hogy a megkérdezettek legnagyobb %-ban a „Nem, egyáltalán nem korlátoz” lehetőséget jelölték meg. Ez arra vezethető vissza, hogy a rendszeres sportmozgás karban tartja a keringési rendszert, olajozza az ízületeket, így a mozgáskorlátozottság nem, vagy csak elenyésző mértékben lép fel.

Korábbi vizsgálati eredmények és kutatások alátámasztották, hogy a keveset vagy semmit mozgókat egészségének javítása érdekében olyan sportok felkínálása szükséges, amelyeket ezek könnyen elsajátíthatnak, és bármikor gyakorolhatnak. A szabadidős elfoglaltság nem jelenthet állandó anyagi terhet, mivel ez negatívan befolyásolja a motivációt. A megkérdezettek több mint 40%-a szívesen sportolna saját környékén, de csoportvezetővel, edzővel (HENKEL, J., BAK, P., OTTO, R., SMOLENSKI, UC., 2009), (RÜTTEN, A., ABU-OMAR, K., MEIERJÜRGEN, R., LUTZ, A., ADELWART, W., 2009). A vezetővel végzett csoportos mozgás esetében a motiváció erősebb, és a tevékenység intenzívebb, ennek következtében hatékonyabb (MORSO, L., HARTVIGSEN, J., PUGGARD, L., MANNICHE, K., 2006). A rendszeres fizikai aktivitást végzőknek jobb egészségmutatói vannak (GUNN, S. M., BROOKS, A. G., WITHERS, R. T., GORE, CH. J., PLUMMER, J. L., CORMACK, J., 2005). Ennek a feltételrendszernek a Nordic walking vezetővel végezve optimálisan megfelel. Milyen mértékben befolyásolja a Nordic walking sportot rendszeresen űzők testi vagy lelki állapota a hétköznapi tevékenységüket? A munkával töltött idő és intenzitás vonatkozásában a lelki problémák a leíró statisztika eredményei alapján nem, vagy a megkérdezettek igen kis hányada szerint vannak negatív hatással

a teljesítményre. A lelki és testi állapot a megkérdezettek nagyon kis százalékánál fejtett ki negatív hatást a társadalmi életben való részvételükre a vizsgált időszakban. A leíró statisztikai adatok pozitív képet mutatnak a társadalmi kapcsolatok ápolására vonatkozóan is. Tény azonban, hogy a Nordic walking a test izmainak mintegy 90%-át megmozgatja, és ezzel serkenti az anyagcserét és minden életfunkciót, jótékony hatással van a felgyülemlett salakanyagok távozására (KREUZRIEGLER, GOLLNER FICHTNER, 2002). Az egész napos ülőmunka után a természetben, friss levegőn lehet sportolni, és a sport közben felszabaduló hormonok hatékony ellenszerei a stressznek és a depresszióknak. Pozitív tendenciát jelentene, ha a társadalombiztosító is felismerné ennek jelentőségét, és megvalósíthatóvá tenné a háziorvos által receptre felírt ellenőrzött, szakszerű mozgásprogram támogatását, ami így mindenki számára elérhetővé válna. A Nordic walking receptre kerülhetne, hiszen ennek költsége, mint általában a prevenció, többszörösen megtérülne az idők folyamán. Kevesebb mozgásszegény életmódtól megbetegedett pácienssel kellene az orvosoknak és a társadalombiztosítónak foglalkoznia, és még több időt szentelhetnének az egészségmegőrzésnek.

IRODALOM

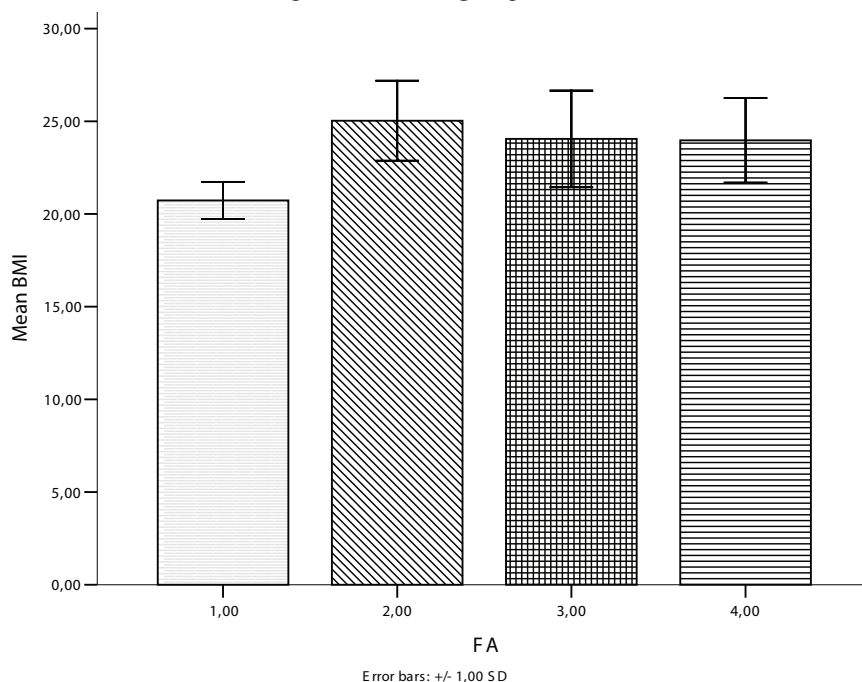
- BIESBACH G., BODLAJ G., SEDLAK M., PIERINGER H., KIESLING G., 2009., Exercise program for older patients with insulin-treated type 2 diabetes, *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*, DOI 10. 1007/s00391-0048-2, 2009
- FATÉR Zsuzsánna, 2008. Nordic Walking szerepe a kardiovaszkuláris rehabilitációban, *Fizioterápia*, évfolyam, 1 sz. 14–18.
- GUNN S.M., BROOKS A.G., WITHERS R.T., GORE CH.J., PLUMMER J.L., CORMACK J., 2005, The energy cost of household and garden activities in 55-to 65-year -old males, *European Journal of Applied Physiology*, DOI 10.1007/s00421-004-1302-3, 476-486.
- HARRO, M., OLJA, L., TEKKE, M., ARU, J., VILLA, I., LIIV, K., JÜRIMAJE, T., PRATATTALA, R., PUDULE, I., KLUMBIENEL, J., 2006, Monitoring physical activity in Baltic countries: the FINBALT study, HBSC and other surveys in young people, *J Public Health* (2006) 14e: 103-109, DOI 10. 1007/s10389-006-0025-9, 103–109.
- HENKEL, J., BAK, P., OTTO, R., SMOLENSKI, UC., 2009. Auswirkung von ausgewählten präventiven Konzepten auf die funktionelle Gesundheit bei Personen mit unspezifischen, chronisch-rezidivierenden Nackenschmerzen, *Manuelle Medizin, Chirotherapie, Manuelle Medizin*, Springer Medizin Verlag 2009, 10.1007/s00337-008-0646-x <http://www.springerlink.com/content/e037325t343374w8>, 2009.10.21.
- KRAKOR, S., STEINACKER, T., HÖLTKE, V., JAKOB, E., 2006. Gelenk-Sportgruppen-Auswirkungen sporttherapeutischer Maßnahmen bei Arthrose auf motorische Parameter und subjektives Gesundheitsempfinden, FERRATURIA, A., REMMERT, H. (hrsg.): *Trainingswissenschaft im Freizeitsport*. <http://www.google.hu/#hl=hu&q=trainingswissenschaft+im+freizeitsport&start=20&sa=N&fpa24bfb0d9e5ff23a>, 2009.10.21.

- KREUZRIEGLER, GOLLNER, FICHTNER, 2002. Das ist Nordic Walking, *Urban und Fischer Verlag*, München, Jena, 15–22.
- MORSO L., HARTVIGSEN J., PUGGARD L., MANNICHE K., 2006. Nordic Walking and chronic low back pain: design of a randomized clinical trial, *BMC Musculoskeletal Disorders*, DOI: 10.1186/1471-2474-7-77, <http://www.biomedcentral.com/1471-2474/7/77>
- RÜTTEN, A., ABU-OMAR, K., MEIERJÜRGEN, R., LUTZ, A., ADELWARTH, W., 2009., Was bewegt die Nicht-Beweger?, *Prävention und Gesundheitsförderung* 2009, DOI 10.1007/s11553-009-0173-1, Springer Medizin Verlag, [http:// www.springerlink.com/content/03gj64/452q6v7x/p=e152cd698](http://www.springerlink.com/content/03gj64/452q6v7x/p=e152cd698)
- SCHIFFER, T., KNICKER, A., HOFFMAN, U., HARWIG, B., HOLLMANN, W., STRÜDER, H. K., 2006., Physiological responses to nordic walking, walking and jogging, *Eur J Appl Physiol* (2006) 98: 56-61 DOI 10.1007/s00421-006-0242-5

1. táblázat. A teljes minta BMI-értékei

1-4.cs.	N %	BMI Átlag	BMI MT (95%)	Std. eltérés	Min	Max
1.cs.Ritkán	8 7,03%	20, 73	19,8936- 21,5664	1,0004	19,50	22,12
2.cs.1-3 alkalom/ hónap	34 29,82%	25, 029	24,2769- 25,7820	2,1568	21,50	28,70
3.cs.1-4 alkalom/ hét	60 52,63%	24, 051	23,3781- 24,7239	2,6048	20,20	30,30
4.cs.Még gyakrabban	12 10,52%	23, 971	22,5026- 25,4228	2,2838	21,90	27,90
Összesen:	114 100%	24,101	23,6270- 24,5759	2,5569	19,50	30,30

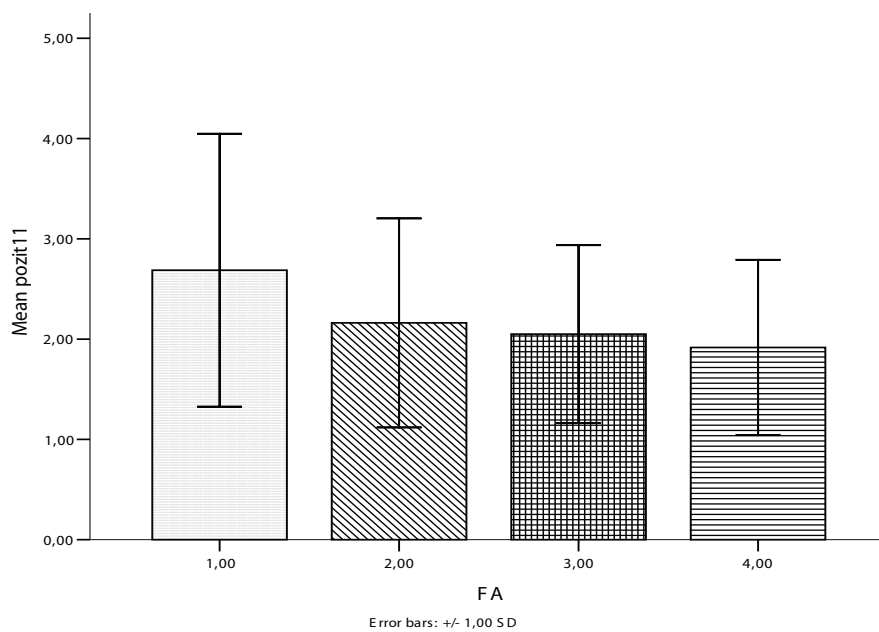
1. diagram. BMI 1–4-ig csoportbontásban

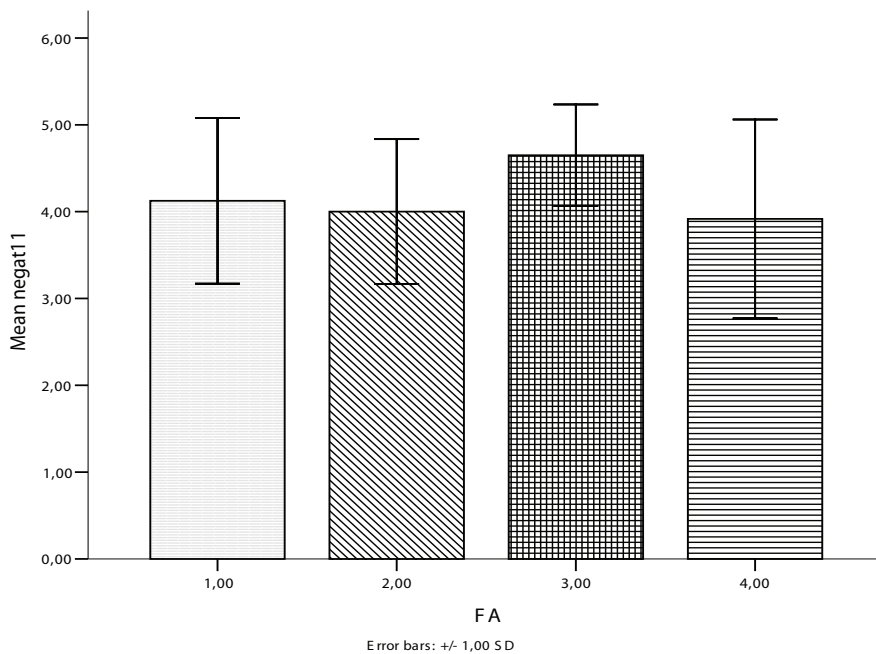
2. táblázat. Az egészségi állapot hatásának vizsgálati eredményei

	Teljesen igaz	Többnyire igaz	Nem tudom	Inkább nem igaz	Egyáltalán nem igaz
a) Könnyebben betegszem meg, mint mások	4 fő 3,51%	4 fő 3,51%	6 fő 5,26%	26 fő 22,81%	74 fő 64,91%
b) Olyan egészséges vagyok, mint bárki más	38 fő 33,33%	40 fő 35,09%	20 fő 17,55%	6 fő 5,26%	10 fő 8,77%
c) Romlik az egészségem	8 fő 7,01%	6 fő 5,26%	16 fő 14,04%	12 fő 10,53%	72 fő 63,16%
d) Makkegészséges vagyok	48 fő 42,11%	52 fő 45,62%	4 fő 3,51%	8 fő 7,01%	2 fő 1,75%
Összesen	114 fő 100%	114 fő 100%	114 fő 100%	114 fő 100%	114 fő 100%

2. diagram. Pozitív kérdéscsoport 1–4-es csoportok

3. diagram. Negatív kérdéscsoport 1–4-es csoportok

3. táblázat. A fizikai aktivitásra vonatkozó kérdések

TEVÉKENYSÉG	Igen, nagyon korlátoz (db - %)	Igen, kicsit korlátoz (db - %)	Nem, egyáltalán nem korlátoz (db - %)	Összesen (db - %)
a) Megerőltető fizikai tevékenység (futás, nehéz tárgyak emelése, megterhelő sportok)	4 3, 52%	48 42, 10%	62 54, 38%	114 100%
c) Bevásárló szatyor emelése, cipelése	2 1, 75%	8 7, 03%	104 91, 22%	114 100%
d) Felmenetel több emeletre lépcsőn	0	12 10, 53%	102 89, 47%	114 100%
f) Előrehajlás, lehajolás, letérdelés	0	28 24, 57%	86 75, 43%	114 100%

4. táblázat. Az elmúlt négy héten a lelki gondok befolyása

	IGEN db - %	NEM db - %	Összesen db - %
a) Csökkentenie kellett a munkával vagy más elfoglaltsággal töltött időt	6 5,27%	108 94,73%	114 100%
b) Kevesebbet végzett, mint amennyit szeretett volna	10 8,78%	104 91,22%	114 100%
c) Nem olyan gondosan végezte munkáját vagy más tevékenységét, ahogyan szokta	6 5,27%	108 94,73%	114 100%

5. táblázat. Az elmúlt négy hét során mennyire zavarta testi
egészsége vagy lelki állapota szokásos kapcsolatait?

	db	%
Egyáltalán nem	94	82,45%
Alig	16	14,05%
Közepesen	2	1,75%
Meglehetősen	2	1,75%
Nagyon is	0	0
Összesen	114	100

Nordic Walking for Health

In modern society we are confronted with great stress during our lives. Environmental changes, trying to keep balance between family and work, and the rush of everyday life all make our lives unsure and disrupt the harmony of healthy life management. One of the pillars of a healthy lifestyle is physical, bodily activity regularly executed in adequate quantity and quality. Increasing life expectancy leads to significant economic, financial and social changes and challenges. Regular exercising can increase both physical and mental activities, delay changes associated with aging and alleviate symptoms of the civilization diseases of our age; consequently, a self-sufficient healthy society can be achieved even in the more advanced years. Exercising is not merely fashionable but also constitutes the basis of the prevention programmes of health insurances. It is important to opt for a form of activity which can be incorporated into one's everyday life, thus ensuring regularity. When talking of prevention, one of the important viewpoints is that the activity must not lead to further deterioration of the person's condition. Time spent outdoors and deriving pleasure from nature secures ideal energy uptake as well as complete rest. This kind of healthy activity can be achieved through Nordic walking, an exercise that we highly recommend for everybody.

Keywords: Nordic walking, healthy lifestyle, physical activity, recreation, life management

SZERKESZTŐI JEGYZET

A Létünk kifejezett érdeklődést mutat a kultúra- és nyelvköziség problémája iránt. 2008 óta folyamatosan közöl tanulmányokat és hozzászólásokat a témával kapcsolatban. A különböző nézőpontok (nyelvi és kulturális kódok) kifejtésére és érvényesítésére alkalmas Perspektíva című rovatban a fordításeljárásról és kultúrák közvetítéséről szóló (műhely)tanulmányok láttak napvilágot; a Műhely rovat a többnyelvűség különböző aspektusait értelmező dolgozatoknak, nyelvi attitűdvizsgálatoknak adott többször is teret. Az Emlékezet rovatban angol nyelvű esszé tanulmány jelent meg a XIX. századi orosz szalonélet interkulturális kapcsolódásairól. Foglalkozott a folyóirat a magyarról románra történő műfordítás problémáival, a szlovák nyelvtörvénnyel, a nyelvváltás dilemmáival, az ír–angol konfliktus kérdésével, az észt nyelvművelés folyamataival, a „másik nyelv”-vel. Angol nyelvű tanulmány (rövidített magyar változatával együtt) nyújtott betekintést az ausztrál nyelvoktatás egy lehetséges modelljébe: a szamoai nyelvet beszélő ausztrál tanulók anyanyelvcentrikus angol felzárkóztatási programjába; német nyelvű értekezés jelent meg a hazavesztés és a nyelvcseré irodalmi diskurzusairól. Összefoglalókat és tartalommutatókat tettünk közzé – a magyar mellett rendszeresen megjelenő angol és szerb mellett – német, francia, olasz, észt, román, szlovák és orosz nyelven. Az elmondottak szellemében formálódott e számunk Perspektíva rovata is, amelyet a nyelv- és kultúrák közvetítés különböző modelljeivel foglalkozó tanulmányok alkotnak. Az elmondottak tükrében (és egy kisebbségi kulturális reprezentáció részeként működő folyóiratban) talán nem tűnik funkciótlan törekvésnek teret szentelni egy tőlünk távoli etnikum nyelve, a szuahéli és a Ghánában hivatalos angol nyelv kapcsolódásairól és keveredéséről szóló angol nyelvű tanulmánynak, rövidített magyar változatának és szuahéli összefoglalójának – még akkor sem, ha nem valószínű, hogy e térségben egyetlen ember is ért szuahéliül. A szuahéli tartalommutató feltehetően kuriózumszámba megy nálunk: nem hinnénk, hogy jelent már meg itteni folyóiratban ilyen szöveg.

B. E.

Berényi Emőke

Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
 berenyi.emoke@gmail.com

„A PESSZIMIZMUS BÁTORSÁG”
 A SORSTALANSÁG ÉRTELMEZÉSEI
 SZIRÁK PÉTER ÉS VÁRI GYÖRGY
 MONOGRÁFIÁIBAN (I.)

*“Pessimism is Courage”. An Interpretation of Fateless in the
 Monograph by Péter Szirák and György Vári (I)*

Tanulmányomban Vári György és Szirák Péter Kertész Imre-monográfiáinak a *Sorstalanságról* szóló fejezeteit vetem össze, alkalmazva az általuk használt de Man-i retorika eszköztárát. Komparatív vizsgálódásom kitér a recepciótörténetre, a regényben megnyilvánuló nyelvkritikai attitűdre, különféle prózapoétikai kérdésekre és a műfaj meghatározásának problematikusságára is. Kiemelem, hogy mindkét szerző a megérthetetlen megőrzésének kényszereként értelmezi az Auschwitz-átírást, a benjamini értelemben vett Történelem Angyalának tekintetként interpretálja a gyermekperspektívát, a zsidó-keresztény alapokon nyugvó kultúrát pedig csupán virágágyásként látta a lágerek előterében.

Kulcsszavak: Kertész Imre, Auschwitz, dekultrális nyelv, recepció/tlanság, pesszimizmus

A SORSTALANSÁG
 MINT AZ ÉLETMŰ CSÚCSTELJESÍTMÉNYE

Kertész Imre 2002-ben vált nemzetközi hírvé, amikor *Sorstalanság* című regényéért megkapta a Svéd Királyi Akadémia legmagasabb kitüntetését, az irodalmi Nobel-díjat. Irodalomtörténeti közhelynek számít, hogy egészen eddig az időpontig a magyarországi profi értelmezői közösségek igen mostohán bántak a Kertész-opusszal. Ez persze eléggé sarkított kijelentés, hiszen az is tény, hogy Esterházy elődként tiszteli Kertészt, aki sajátos nyelvkritikai hozzáállásával, erőteljesen metononimikus írásgyakorlatával valóban a nyolcvanas évek paradigmaváltásának, a „péterek” nemzedékének irodalmi katalizátora volt. Emellett ellene szól az az érv is, hogy a ma is két legjelentősebbként számon tartott monográfia – amelyekkel jelen írásomban foglalkozom – 2003-ban jelent meg ugyan, de elméleti kiterjedtségük okán feltételezhető, hogy hosszas

kutatómunka előzte meg létrejöttüket. Szirák Péterét néhány hónappal a Nobel-díj odaítélése után adták ki, míg Vári György pár hónappal később került ki a nyomdából, mégis elmondható róla, hogy rendkívül naprakész, ugyanis külön recepciótörténeti fejezetben foglalkozik a *Sorstalanság* fogadtatásával, többször is utalva – sokszor éppen ellentmondva neki – a sziráki értelmezésekre. Emiatt kissé úgy tűnik, mintha ez a fejezet kiadói parancsra lenne hozzácsapva a szöveghez, mintegy a reflexiók által bebiztosítva, hogy a két interpretáció irodalomtudományi diskurzusba kerüljön egymással.

Kertész Imre több helyen leírt és az értelmezők által előszeretettel idézett gondolata szerint Auschwitz kollektív mítosz, amelynek megvannak a kötelezően elmesélendő szerkezeti elemei, úgynevezett „obligatorikus pontjai”. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a Kertész oeuvre-jéről szóló beszéd szintén ilyen obligatorikus pontok köré szerveződik. Az egyik az, hogy a kertészi életmű csúcsteljesítménye az 1975-ben megjelent első regény, a *Sorstalanság*, amely után pályája lényegében a kudarcok sorozata. Kimondatlanul ugyan, de valószínűleg hasonlóan vélekednek erről az általam tárgyalt monográfiák írói is, hiszen Szirák Péter majdnem hetven oldalon, Vári György pedig könyvének felében, nagyjából százhusz oldalon foglalkozik ezzel a kötetel. Mindketten a szövegközpontú, jórészt szoros olvasási mintákat követik, Vári a dekonstrukciós retorika de Man-i téziseit véve alapul, egy frissdiplomás izgalmas meglátásaival, Szirák pedig a vitákon edződött akadémikus strukturalista pallérozottságával. Az elkövetkezőkben kettejük *Sorstalanság*-megközelítéseinek különbözőségeit és hasonlóságait igyekszem ismertetni.

DE/KULTURÁLIS NYELV

Monográfiájának a *Sorstalanság*ról szóló fejezetében Vári György a szüzsét követve fejti fel a regény történetzála alatt megbúvó problémákat. Első, *Meleg családi otthon* (VÁRI 2003:12–32) című alfejezetében kitér a Gyurkát körülvevő szereplőkre: a Kövest értelemmel ellátni hivatott hangok mindannyian az esetlegességek szükségszerűséggé tételében érdekeltek, vagyis a metonimikus összetételek metaforikussá tételében. Éppen ez, a problémátlan felcserélhetőség elhíttetésének kísérlete jellemzi a metaforát. A problémátlan felcserélhetőség illúzióját elhítelve válhat a metafora az esztétikai ideológia hordozójává, ezt nevezi de Man a metafora totalizáló erejének. A szinekdoché, mint az egészet képviselő rész, inkább a metafora alfaja, mint a metononímiáé, hiszen a náci rendszer klasszifikációs tevékenységével megszünteti a zsidó egyének individualitását, így nemfogalmuk fajfogalomként funkcionál tovább. A szinekdoché tulajdonképpen az általánosítás gondolati tevékenységének nyelvi megalapozása, ilyen értelemben pedig az előítéletesség alakzata, amely éppen Kövesék

gyilkosainak biztosít muníciót. Ez egy szükségképpen képviseleti figura, hiszen általa homogenitizálunk egy heterogén csoportot azzal, hogy arcot adunk neki, megbízunk valakit, hogy e közösség képét képviselje. Ezzel a feladattal egyúttal le is mond saját arcáról, az többé már nem az övé, individualitása feloldódik a közösségben. Ebben mutatkozik meg a szinekdoché és a prosopopeia (arcadás, megszemélyesítés) rokonsága – mutatja ki de Man-i eszközökkel Vári György elméleti fejtegetésében, a „zsido sorsot” bemutatva.

Köves Gyurka nevelése végső soron nem más, mint előkészítés a koncentrációs táborra. Ez a metonimikusból metaforikussá váló nyelvhasználat önbecsapó trükkjének dinamikája. A sűrűn ismétlődő „természetesen” az asszimilációt jelzi az ideológia beszédéhez. „Gyermekkoromban [...] az volt az érzésem, hogy valamilyen általános, nagy hazugság részese vagyok, de hogy ez a hazugság az igazság, s csak az én bűnöm, hogy hazugságnak érzem [...] a harmincas évek Budapestje pro- és prefasiszta társadalmának sugallata volt ez, mely a rám leselkedő veszedelmet normális sorsként akarta elfogadtatni velem. És ezt sikerrel tette, mert minden önmagam megtagadására buzdított, s az öntagadást jutalmazta.” (VÁRI 2003: 24) Az első szerkezeti egységben tehát Kövest „tréningezik” a koncentrációs táborra, ki-ki megkísérli ellátni valamilyen narratívával, mielőtt kilép a világba.

A második alfejezetben (*A színjáték véget ér*) (VÁRI 2003: 32–67) Vári Köves Auschwitz-élményeit tárgyalja. Kifejti, hogy az előző részben interpretált kultúra, a metaforikus, szinekdochikus azonosítások, a kulturális sémák és narratívák pusztán arra szolgálnak, hogy retorikai illúziókkal eltakarják: Köves Gyurkát deportálni fogják.

Köves a csepeli buszról való leszállítását követően egy ideig azt hiszi, hogy a rendkívüli beilleszthető a mindennapiba, sőt, munkaszolgálatos társaival együtt szinte egy kalandregény hősének érzi magát. Ennek a narratívának valójában Defoe *Robinson Crusoe*-jának kemény, társtalan, férfias élete, a mindent egyedül, a semmiből teremtő ember irodalmi mintája volt az előzetes értelmezési kerete, ami elindította a fiúkat a táborba, és ami erőteljesen átironizálja a szellem ellenállóképességének mítoszát.

Később aztán a krematórium rendeltetését megértve Gyuri rájön, hogy a mindennapi valójában csak a folyamatosan jelen levő rendkívülinek az elleplezése. Ez a tudás relativizálja az otthoni ügyek fontosságát, a szöveg olvasható az első rész allegóriájaként, a narratívák és a retorémák kulisszái mögött feltáruuló világról. Ekkor lepleződik le a kultúra metaforikus konstrukcióként, diákcsínyként. A kulturális narratívák referenciájukat veszítik, önmaguk ellen fordulnak, önmaguk demonstrálják saját ürességüket, például a gimnázium évnytőján az igazgató megjegyzi: „non scholae, sed vitae discimus”, de a koncentrációs táborban nyilvánvalóvá válik, hogy a zsidó-keresztény klasszikus műveltség,

melyet az iskolában el lehet sajátítani, alkalmazhatatlan a második világháború öldökléseinek közepette. A gázkamra–diákcsinny azonosítás, a folytonosság megteremtése az Auschwitz és az Auschwitzon kívüli világ között a gázkamra előkertjének nyilvánítja a kulturális narratívákat, a kultúra minden alkotását. Ennek értelmében minden előzetes felkészülés nem más, mint virágágyás a gázkamrák előterében.

Ezután Köves elváráshorizontja lezárul, nem performálják múltbeli tapasztalatait, az idő perspektivikussága mérséklődik, majdhogynem a jelenre redukálódik. Köves ezután tanul és a szokásokról érdeklődik, elkezdődik lágerszocializációja, a tábori életet azért tanulmányozza, hogy megtudja, mi lesz vele, még van jövőtudata. Az otthon „retenciója” ugyanakkor kihullik a tudatából, és ezzel a láger lesz otthonává.

Már az auschwitzi napok alatt kezdenek teljesen lezárulni a jövővel kapcsolatos perspektívák, a jelen állandósulásából fakad az az unalom, melyet Köves a tábor lényegének tart. Ez lesz majd az egyik összetevője az események elbeszélésével kapcsolatos válságnak, hiszen míg a többi rab rettenetesnek minősíti Auschwitzot, addig ő ezzel nem tud mit kezdeni. „Ez az unalom, együtt ezzel a furcsa várakozással: azt hiszem, ez jelentheti valójában Auschwitzot – már persze az én szememben.” (KERTÉSZ 2002: 151) Kertész egyik esszéjében éppen arról beszél, hogy Auschwitz eseménye azért nem „közvetíthető” irodalmilag, mert az összes meglevő irodalmi minta eltorzítja a tapasztalatot. A „rettenetes” inadekvát szó a történetekre. „Halmazatban a gyilkosság képei csüggesztően fárasztóak: nem indítják meg a fantáziát. Hogyan is lehet esztétikum tárgya a borzalom, ha nincs benne semmi eredeti?”¹ Auschwitz tapasztalata számára nem állnak kézre a tragédiák szótárának szavai, ehhez meg kell alkotnia a tapasztalatait megszólaltató nyelvet. Ezért hozza létre elbeszélésének csikorgó nyelvezetét, ellenszavait, amelyek nem hagyják beépülni a beszéd nyelvébe Auschwitzot. A koncentrációs tábor kapcsán nincs értelme olyan szavaknak, mint a „rettenetes”, hiszen ez a viszonyítás lehetőségét feltételezi, azt, hogy van egy lágeren kívüli világ más törvényekkel, de épp ez bizonyult illúzióknak – a másik világ csak a gázkamrák körüli virágágyás.

Ezen a ponton kivételesen összezseng a két monográfia. Szirák véleménye szerint ugyanis Kertész önértelmezéseiből kiolvasható, hogy Auschwitz közvetítésének legfőbb feltételét egy nyelvhasználati forma megtalálásában látja, egy olyan nyelvre való rátalálásban, amely médiummal szolgálhat Auschwitznak mint folyamatnak a színreviteléhez, mint fokozatok által bekövetkező esemény megjelenítéséhez. A szerző egy olyan távlat kialakítását tűzi ki céljául, ahonnan

¹ Kertész Imre: Hosszú sötét árnyék. In: Uő.: *A száműzött nyelv*, http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/KERTESZ/kerteszo00032/kerteszo00032_o/kerteszo00032_o.html

lehetővé válik a holokauszthoz való viszonyulás felülvizsgálata, az értelemlehetőségek nyitottá tétele. Ez a textus tehát lényegében tagadja Auschwitz valóságának nyelv általi visszatükrözhetőségét, esztétikai teljesítménye is inkább a történelem szavá (szöveggé) tételében s a párbeszédbe lépésben van.

Vári azonban továbbmegy, és idézetekkel megtámogatva boncolgatja a *Sorstalanságból* kiolvasható ellentétet a kultúra és a természet között. Szerinte Köves sérülésének elfertőződésével az emberi és a tárgyi mind kevésbé különböztethető meg egymástól, felgyorsul a dologgá válás, ami már a név elvételeével visszavonhatatlanul megindult. „A tetveket már könnyen megfoghattam volna, csak ennek nem volt értelme. [...] Egy idő után fel is hagytam vele, s már csak néztem ezt a nyüzsgést, mohóságot, étvágyat, ezt a leplezetlen boldogságot: bizonyosképp, mintha valahonnan ismerném kissé.” (KERTÉSZ 2002: 232) Köves az embert eredendően természeti létezőként azonosítja, a láger pedig megmutatja, hogy nincs különbség ember és tetű között. A civilizáció azon a hazugságon alapul, hogy az ember lényegileg nem a természethez, hanem a kultúrához tartozik, a civilizáció tehát egy hazugság életben tartására született összeesküvés, virágültetés a gázkamrák elé. A krematóriumok leleplezik ezt az összeesküvést, bebizonyítják, hogy az ember természetesen természeti létező. „Auschwitz volt a náci ellenkultúra betetőzése, a nagy bizonyíték”² – áll Kertész Imre *A boldogtalan huszadik század* című esszéjében. A lágerlétet Köves expressis verbis azonosítja a természettel, a világ magától értetődő rendjének, természeti törvénynek tartja, mint ahogyan testének elmúlását, a halál bekövetkeztét, de éppúgy az életöszönt is.

Vári izgalmas példát hoz erre könyvében. Egy tizenkilencedik századi nagyregényben (amely még problémátlanul hisz a reprezentatív, nagy történetek egyetemes érvényében és örök fennmaradásában) az egyik szereplő szintén függetlenedik önnön testétől, ahogy Köves, és ez őt is nagy nyugalommal és békével tölt el. Az illető Andrej Bolkonszkij herceg, a *Háború és béke* egyik főszereplője. Egzisztenciája egyre inkább leválik róla, minden, ami addig fontos volt számára, ebben a határhelyzetben mellékessé lesz. Napóleon, akivel Andrej Bolkonszkijként még nagyon szeretett volna találkozni, meglátja, és beszédbe elegyedik vele. Mindez azonban Andrej hercegnek már nem jelent semmit, egy sokkal erősebb hívást hall, egy másik, a transzcendens világ nyílt meg a számára, befogadta, noha porhüvelyéből még nem távozott a lelke, már nem tartozik valójában hozzá. Andrej herceg észrevesz valamit az austerlitz-i égbolton, a transzcendenciát, azt, hogy az ég nem üres. Azt, hogy van megváltás. Noha ideiglenesen felépül, ettől az üzenettől megváltozik az élete.

² Kertész Imre: *A boldogtalan huszadik század*. In: Uő.: *A száműzött nyelv*, http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/KERTESZ/kerteszh00032/kerteszh00032_o/kerteszh00032_o.html

Ám Köves tekintete nem keres semmit, nem néz, csak lát. A Buchenwald fölötti ég „átlátszatlan”, téli felhők takarják. Köveshez mégis eljut egy üzenet, amely éppolyan eufóriát okoz, mint Andrej hercegnek a kegyelem ígérete. Először egy tekintet kerül a látószögébe, majd miután rájönnek, hogy él, elindulnak vele a kórház felé. „Nem tudom, amott egy épületnél mire várakozott a sok pucér muzulmán, pár föl-alá sétálgató méltóság, meg, ha jól láttam, s csakugyan, zsámolyaikról, serénykedő mozdulataikról egyszerre fölismertem: fodrászok körében – ilyenképp akkor hát fürdőre s majdani bebocsátatásra nyilván. De beljebb, a macskaköves, messzi lágerutcákat is mozgás, lanyha szorgoskodás, tevés-vevés, időtöltés jelei népesítették be, törzslakosok, gyöngélkedők, előkelőségek, raktárosok, belső kommandók szerencsés kiválasztottjai jöttek-mentek, végezték mindennapi teendőjüket, [...] valamerről ismerős csörömpölés száll fel hozzám puhán, mint a harangszó álmainkban, [...] s a fanyar szagú levegőben a távolból, semmi kétség, répaleves illatára ösmertem.” (KERTÉSZ 2002: 239–340) A tábor ismerős rekvizitumai, otthonossága és különösképpen a répaleves rádöbbenti Kövest, hogy hazaérkezett. Tévelygett, bolyongott a világban, feledve igazi létét, valódi otthonát, mint Andrej herceg, és most hazaért. „S hiába minden megfontolás, ész, belátás, józan értelem, mégse ismerhettem magamban félre valami halk vágyakozásféle lopott, mintegy az esztelenségétől szégyenkező, mégis makacskodó szavát: szeretnék kicsit még élni ebben a szép koncentrációs táborban.” (KERTÉSZ 2002: 240)

MŰFAJ/TALANSÁG

A sajátos nyelvi gépezeten túl Szirák Péter fontos szerepet szán a műfaji értelmezők kontextuslétesítő funkciójának is. Egyes interpretátorai a köznapi kalandregény (BAHTYIN 1973: 280–286) narratív struktúráját ismerik föl a *Sorstalanság*-ban. Ebben a kalandidő összefonódik a mindennapok idejével, s ezzel együtt összekapcsolódik a metamorfózis tematikájával, a véletlenek és a hirtelenek esetlegességével. Ez a séma azonban csak részlegesen határozza meg a mű kronotopikus szerkezetét és elbeszélésvilágát.

Spiró György (SPIRÓ 1985: 383–392) a *Sorstalanság* „stílusát” a hangsúlyozott megalkotottság jegyének tartja, és felismeri, hogy ami Köves Gyuri megnyilatkozásaiból hiányzik, az az érzelmi indíttatás. Ez persze összefüggésbe hozható a jellemalakulás pszichológiai magyarázatával, a fiú korábbi sorsával, laza emocionális kötődéseivel. Megnyilatkozásaiban tetten érhető egyfajta bizonytalanság, a konvencionális érzelmi attitűdöktől és erkölcsi értékelő szempontoktól való távolságtartás. Ilyen értelemben Köves Gyuri nem egy szereplő főhős, hanem egy mozgó, változékony perspektíva. Gondolkodásmenetében nem saját hangok keverednek, értékelő megszólalásaiban távlatváltásokra, akár az idegen távlattal való azonosulásra is felfigyelhetünk.

A távlatváltások mozgásával szorosan összefügg a regényben az identitás problematizálása. Köves Gyurka kényszerek között él: mellé rendelt hozzátartozók között, ráadásul a zsidósághoz való viszonya tekintetében is elveszik tőle a döntés jogát. A címben szereplő „sorstalanság” egyik értelme éppen ez lehet: a választás szabadságának hiánya. A *Gályanapló* egyik részlete szerint: „Mit nevezünk sorsnak? Mindenesetre a tragédia lehetőségét. [...] ha a ránk kirótt determinációkat éljük meg valóságként, a saját – viszonylagos – szabadságunkból következő szükségyszerűség helyett, ezt nevezném sorstalanságnak.” (KERTÉSZ 1995: 15)

A koncentrációs táborban a jiddis ajkú finnek között idegennek érzi magát, de Citrom Bandi munkaszolgálatban tanult hazafias dalocskáját sem tudja teljes szívből énekelni. A *Sorstalanság* tehát nem a megtalált identitás regénye, a mű ugyanis nem engedi stabilizálódni Köves Gyurka azonosságtudatát. Ezt támasztja alá az is, hogy a saját szájából egyetlen egyszer sem halljuk kimondani a nevét, azt mindig csak idézetként halljuk vissza.

A másik fontos műfaji értelmező Szirák szemében az önéletrajz és a nevelődésregény alakzatainak elegyítése. Köves Gyurka egyes szám első személyben emlékezik vissza a vele történetekre, és Kertész utalásai módot adnak arra, hogy benne felismerjük a „valóságos” szerzőt, ami viszont leegyszerűsítene a regénybeli fikció többértelműségét. Ezt igazolja egy interjúrészlet is, melyben az író azt nyilatkozta: nem azért választott gyermek főhőst, mert ő is gyermek volt elhurcoltatása idején, hanem azért, mert a kiskamasz szerepeltetése pszichológiai és nyelvi értelemben is lehetőséget biztosított a számára, hogy új megvilágításba helyezze a holokausztot, illetve mindenfajta totalizmust, mely tragikusan infantilizálja az embereket. A *Sorstalanság* – Szirák szerint – leginkább Goethe *Wilhelm Meister* című Bildungsromanjával mutat rokonságot, azzal a lényeges – és nem minden ironikus és parodisztikus hangoltság nélküli – különbséggel, hogy Köves a koncentrációs tábor világához szocializálódik, individualizációs folyamata során lényegében e világ rendjét sajátítja el. Tanulási-alkalmazkodási folyamatában a korábbi világtapasztalattal való brutális szakítást, a kulturális törés ismeretrendszerét, az etikai megfontolásokat hatályon kívül helyező gyilkolás normalitását és a túlélés stratégiáit kell megtanulnia.

Vári szerint a tábor felszabadulása után megkezdődik a szabadságfogalom mentén alkotható narratívák előállítása. Egy Miklós bácsi nevű volt fegyenc profán kommunista üdvtörténetet kreál a holokauszt köré, így a láger az osztályharcok történetének egyik „csatája” lesz, a történelem részévé válik, a történelmet leromboló esemény visszairódik a történelembe. Köves Gyuri hazatérésekor egyértelművé válik, hogy semmi sem változott a világban, csak az ő pillantása lett áthatóbb. Már nem lehet többé becsapni.

(Folytatjuk)

KIADÁSOK

KERTÉSZ Imre 2002. *Sorstalanság*, Magvető, Budapest

SZIRÁK Péter 2003. *Kertész Imre*. Kalligram, Budapest

VÁRI György 2003. *Kertész Imre – Buchenwald fölött az ég*. Kijarat, Budapest

IRODALOM

BAHTYIN, Mihail 1973. *Tér és idő a regényben* = M. B. *A szó esztétikája*, Gondolat, Budapest, 280–286.

BÁRÁNY Tibor. *Folytonosság és változás*.

<http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=553>

BENJAMIN, Walter 1980. *A történelem fogalmáról*. = W. B. *Angelus Novus, Magyar Helikon*, Budapest, 959–974.

COHN, Dorrit 1996. *Áttetsző tudatok* = Thomka Beáta szerk. *Az irodalom elméletei II.* Jelenkor, Pécs, 115.

ESTERHÁZY Péter 2002. *Javított kiadás*, Magvető, Budapest

KERTÉSZ Imre: *A száműzött nyelv*.

http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/KERTESZ/kertesz00032/kertesz00032_o/kertesz00032_o.html

MOLNÁR Gábor Tamás: *Fikcióalkotás és történelemszemlélet*.

<http://epa.oszk.hu/00000/00002/00008/molnar.html>

MIKOLA Györgyi: *Az egyszemélyes kisebbség*.

<http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=550>

SELYEM Zsuzsa: *Vári György Kertész Imre-monográfiájáról*.

<http://www.litera.hu/hirek/vari-gyorgy-kertesz-monografiajarol>

SPIRÓ György: *Non habent sua fata*.

http://www.freeweb.hu/magyartanarok/kerteszrol_spiro.html

THOMKA Beáta 2003. *Glosszárium*, Csokonai, Debrecen

“Pessimism is Courage”. An Interpretation of Fateless in the Monograph by Péter Szirák and György Vári

In my study I give the main features of the comparative analysis of the chapters on *Sorstalanság* (*Fateless*), in the monographs about Imre Kertész by Péter Szirák and György Vári, by implementing the tools of Paul de Man’s rhetoric which the authors have used. My comparative study treats reception history, critical attitude to language use manifested in the novel, various issues of the poetics of prose, as well as the difficulty of defining the literary genre. I emphasize the fact that both authors interpret the Auschwitz-rewriting as the compulsion to retain the inconceivable, and interpret the child’s perspective as the look in the eyes of the Angel of History in the Benjaminian sense, while the Jewish-Christian based culture is viewed as mere flower beds in the foregrounds of concentration camps.

Keywords: Imre Kertész, Auschwitz, decultural language, reception/lessness, pessimism

Nacsa Xénia

Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
hanael23@freemail.hu

BALASSA PÉTER NÁDAS-MONOGRÁFIÁJÁRÓL

On the Nádas Monograph by Péter Balassa

Balassa Péter Nádas-monográfiája sok év tanulmánytermését szintetizálja egy kötetben. Szemügyre veszi az író művészetének alakulását, harmincöt év termését a kezdetektől napjainkig. A monográfiában állandó kontextuális utalások, elemzések szerepelnek, beleértve a hatástörténeti összefüggéseket és a kritikai fogadtatást is. A kontextuális műelemzések során a szerző megvizsgálja a magyar mentális kultúra- és politikatörténetet is. Ezáltal egy írói alkat rajzolódik ki előttünk. Kibontakoznak Nádas írói természetének belső erővonalai, az adott társadalmi, kulturális és történelmi időben. Balassa pragmatikus megközelítéséből kifolyólag nemcsak a művekről, hanem az életmű belső arányairól, a hangsúlyeltolódásról és a színvonal-ingadozásról is beszél.

„Nádas művészete a testi, szellemi önismeret – folyamat és szakadás – költői közösséget teremtő elbeszélése, az európai személyesség nagyszabású tragédiája és komédiája.” (BALASSA 1997: 15)

Kulcsszavak: klasszikus, önértelmezés, alannyá válás, elbeszélés, láthatóvá tétel, kontextualitás.

EGY ARC PARADOXONAI

Egy monográfia nemcsak szövegek, hanem egy alkat leírását is jelenti.

Balassa Péter Nádas Péterről írt monográfiájában (BALASSA 1997) értelmezésre váró feszültséget lát alkat és szöveg között. Nádas már a kezdetektől klasszikus írónak nevezi, még akkor is, amikor ez a jelző korunkban anakronisztikusnak tűnhet.

Természetesen nem Balassa az első, aki ekképpen beszél Nádasról, de az ő értelmezésében a klasszikus nem értékkritérium, hanem a szerző alkata, magartartása. Éppen ebből kifolyólag idéz elő szellemi-művészi karaktere bizonyos megértési nehézséget.

Vizsgálódásunkat kezdjük ennek a megértési nehézségnek a feltárásával. Nádas művészetében (prózájában) mindig jelen van a végletek közti egyensúlyozás, nyelvezetének, szinte idegen nyelven formálódó stilisztikuma. A klasszikus alkatról beszélve Balassa a klasszikus alkat és a klasszicizáló megkötés értelme-

zésében az életmű alapproblémáját akarja feltárni. A klasszikust értelmezve az egyensúlyt kísérő önreflexióról beszél, az egyensúly szövegen belüli értelmezéséről. Nádas életművének szinte minden pontján azonos dinamika tapintható ki. Ebben már tetten érhető a körköröség technikája. A történetek, konstrukciók, témák ismétlődése, mint eredeti átírások sorozata jelennek meg. Klasszikus az, mondta Hegel, ami azáltal jelenti önmagát, hogy önmagát értelmezi.

Amikor megértési nehézségről beszél, Balassa nemcsak a műértelmezésre gondol, hanem kimondja, hogy önértelmező szövegekről van szó. Az elbeszélő alkata nem más, mint az önértelmezés. Tehát nemcsak a narrátort elemzi, hanem az is érdekli, hogyan jön létre az elbeszélő az elbeszélésben, és az elbeszélés által. A narrátor értelmezési nehézségében fölveti a műalkotás státusának kérdését. Amit Balassa a Nádas-szöveg narratív szerkezetében meg akar mutatni, az az elbeszélő és az elbeszölt kultúrában lévő „én”-ek helyzete: krízise, alannyá válásuk, ami számára maga a történet. Épp ezért a Nádas-monográfia, nem pusztán monográfia, hanem a művészetfilozófia nyelvén is beszél. Balassa felteszi a kérdést: Mit jelent elbeszélni? Mit jelent önértelmezésekben elbeszélni? Hogyan lehet az önértelmezésben elbeszélő elbeszölőt értelmezni?

Természetesen elbeszélés útján, mondhatnánk. Egyértelmű tehát, hogy miért írt Balassa „elbeszélő” monográfiát. Mivel minden monográfia történetmondás is, Balassa könyvében mindent az elbeszéléshez, a történetmondás logikájához viszonyít.

Az elbeszélés az ő értelmezésében nem korlátozódik a történetmondásra, a hagyományosan epikai műfajokra: az elbeszélést a rendelkezésre álló történetek értelmező elrendezéseként, újra-összeállításaként; tapasztalatok és életesemények műbe rendezéseként érti. Ez ugyanígy történik a Nádas-drámában és a Nádas-esszéiben is.

Nádas elbeszélései fel- és leépülési történetek, az elnevelődés és az önnevelés, a magunkra ismerés és döbbenés tapasztalati folyamatai. Hősei mindig elkövetnek valami kegyetlen tettet. Már a *Biblia* (1967) című művében megjelenik az önmagáért való bűn. Az erkölcsöt nála a bűn hordozza. A test tisztelet így a bűn hordozójává válik nála. Ez már a kezdetektől megfigyelhető: „...a heroizmus a rosszaság lényegszerű jelenlétéről való tudás alapján jön tehát létre...” (HEIDEGGER 1993: 328).

A 18. században megszilárdult nevelődés epikai-struktúra nála úgy jelenik meg, mint a paradigma csődje. A *Bibliában* található történetek, motívumok, értékelések, dilemmák, választatok, értékstruktúrák minduntalan visszatérnek, tovább mélyülve, új aspektust megvilágítva. Tehát már ebben a művében kibontakoznak Nádas visszatérő motívumai. A korai írásokban találkozunk a szociológiai és politikai rétegelemzéssel. A *Biblia* és a többi korai munka az *Emlék*

iratok könyvéig (a 70-es évek közepéig) a feloldhatatlan feldolgozását mutatja be. Ennek a munkának a legkorábbi jele a *Biblia* metafora- és szimbólumvilága. Két motívum húzódik végig az egész pályán, a polgári elit és a kommunista elit magatartásának és stílusjegyeinek szembesítése. „Az emlékeztető szabadsághíányról mint írói-etikai térről, a széles és tágas európai horizont történetmondói hagyományának poétikai újragondolásáról való beszéd új lehetőségeket teremthetett az idő elbeszélésének magyar változataiban, elsősorban Mészöly Miklósnál, Nádas Péternél. Ennek természetes feltétele pedig a viszonylag felismerhető, a klasszikus modernség magasan fejlett és a »realizmus« konvencióit már régen lebontó tagolási sémáinak, szerkezeteinek újraalkalmazása. Minden az emlékeztetés, az amnéziaellenesség mint jelenvalóvá tétel igényében a poétikai és az etikai horizontot szétválaszthatatlanul egyesítette.” (BALASSA 1997: 76)

Elmondható Nádas korai műveiről, hogy mindazok az egzisztenciális és kulturális motívumok, szerkezetek megjelennek benne, amelyek egész művészetének referenciapontjait alkotják. Tematikusan ott vannak a gyermeki, kamaszkori állapot erotikus mélylélektani, ödipális motívumai. A „ki vagyok?” és a „ki beszél?” kérdése vezethet az első kötetek újdonságához. A műveiben megjelenő világ a különbségtévesztés és a megfigyelés éthosszaként jelenik meg. Az érzékek ideje, mely artikulálódik a korai történetek poétikai megtörténéseiben. Ez vezet az *Egy családragény végétől* kezdve az író klasszikus modernségéhez. A korai történetek sora a stilizáció előtti és közbeni, úton levő Nádas-epikát reprezentálja.

Balassa az elbeszélést mint a személyes tudás átváltozásának helyéről abban az értelemben beszél, hogy az elrendezett anyag első értelmezője maga az elbeszélő. A személyes tudás nem az elbeszélő mű kiváltsága, az alannyá válás adja ennek az átváltozásnak a helyét, ami elérhetetlen. Ebben az elérhetetlenségben van, létezik a mű. Ebben történik meg a történetmondás. Balassa a személyes tudásban akar a történetmondás létezőjéről beszélni, mert Nádas szavaival élve, az elbeszélés a „legreálisabb életesemény”. Ezen ontológia talán leginkább két nagyregénye kapcsán érzékelhető. A már előbb említett *Egy családragény végében*: „... ez adja meg Simon Péter hagyománybefogadó és bíráló történetének kétértelmű tétjét: szabadulni-menekülni a Történettől, és alannyá válni általa”. (BALASSA 1997: 131)

A családragény a függőben maradó kérdésként értelmezhető. Nádas Péter a regényben véget vet azzal, hogy a szavak megadottak, hagyományozott jelentései többnyire idézetekké váltak. Különleges költői, alanyi egység jellemzi a regényt. A mű értelemkeresésének nem tárgya, hanem alanya van. Balassa felteszi a kérdést, mennyiben tekinthető e regény önéletrajznak? Ez a poétikai arculatában rejlik: a világkép belső mozgása, szerkezeti-erkölcsi, az elbeszélő helyzetek, nézőpontok, a történetmondás, a motívumvezetés, az időstruktúrázás folyamata az, ami személyes kézjeggyé alakul az olvasó és elemző szemében. Ilyen értelemben Simon Péter „önéletrajzával” állunk szemben, nem az

íróéval. A hatástörténetnek, mint a hagyományátadás alkalmazásának értelmező narratívája, sajátos esete a Nádasnál címmel is jelzett családregeéntípus. A könyv egyik fő jelentéssíkját a családtörténet elmondásának megtörténe téremti meg. A családregeént mint életrajzi, családtörténeti forma egy műfajt jelöl a 19. század eleje óta. Ha ebből a szempontból vizsgálódunk, Nádas címadása egyszerre azonosítja és bejelenti mindennek a végét.

És ugyanez az *Emlékiratok* könyvében: „...ez lappang a könyv belsőleg tágló végtelenjének kibontakozásában, az elvesztünk egymás meséiben effektusában és szerkezetileg a kész műben még látható konzekvenciáiban.” (BALASSA 1997: 142)

A történetmondás ontológiája kettős: megfosztás és elvesztés, odatartozás és idegenség. Nemcsak azért a „legreálisabb esemény” Balassa szerint, mert a történet történeiseiben az alannya válás mutatkozik meg, hanem mert ebben értelmeződik a másokkal való viszony/kapcsolat is. S ez magában foglalja azt a bizonyos „más néz vissza” érzést. Az alannya válás nem csupán az elbeszélő önértelmezése, hanem az önértelmezés másban történik. A főhős egy másik figurából pillant vissza önmagára, egy másik figurában ismeri föl magát – a rejtélyes alak –, aki néz s akit nézünk. A műben látvány és látás érintkezését érhethjük tetten. Ebben az értelemben beszél a láthatóvá tételről, mint művészetről Balassa. S a láthatóvá tétel nem más, mint a mű látványa. A Nádas-monográfia a láthatóvá tétel mellett annak kérdésével is foglalkozik, hogy milyen az elbeszélő léte a saját történetében, az európai kultúrában. Az irodalomhoz mint személyes tudáshoz fordul, pontosan azért, hogy bemutassa, Nádas életműve az európai történet- és történelem-mondás mintája: befogadás és elfogadása.

„Alannya válni” a történetben „szabadulni-menekülni” a nagy létkérdések. E kérdéseket folyton egymásba játssza, s ebben a vitában tud a leghatásosabban beszélni elemző/kritikus legalapvetőbb kérdéséről. Az odatartozás a kívülállás konfliktusa, melyet a Nádas-életmű szinte minden pontján kimutat. Főként az életmű elbeszélő és esszéisztikus részének összevetésében. Az esszé megmutat, a művészet pedig maga a megmutatkozás. Az esszéíró tanít, az elbeszélő tanúskodik. Balassa szembeállítja a prózaíró és az esszéistát. E konfliktushelyzet nem új keletű Nádas alkotó művészetének elemzésekor, hiszen „esszéikorszakainak” kritikusi is sokat foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Balassa számára a konfliktus abban áll, hogy fikció és esszé is ugyanazt mondja. „Mintha az utóbbi írások azt igyekeznének rögzíteni, még hozzá formulaszerűen, ami a maga csödszerű jellegével valójában csak a fikció végtelenítő technikáival teremthető újra. Az esszé az alannya válás végtelenjét és a sors tükörszerkezeteinek végtelenjét akarják formulaszerűen befogadni, metafizikailag legyűrve az időt, kimondani az időről – jelenről – az ítéletet. Ezért járnak ítéletidőben ezek az írások. Valamit akarnak még egyszer – más közegben –, ami már megvolt, megtörtént a fikció világában. (*Emlékiratok* könyve)” (BALASSA 1997: 499).

Fikció és esszé ugyanazt mondja. A különbségük csupán abban áll, hogy a fikció láthatóvá tesz, az esszé pedig ítél. Az esszé láthatóvá tételében Balassa is tragikus devianciát lát. Az esszé hőse, alanya tragikus, a fikció hőse, alanya paradox. A megmutatkozás és elrejtés „láthatóvá tételének” ő az „igazi” alanya. Balassa megmutatja az alannyá válást hordozó történet és esszé egymásra utaltságának problémáját, a megformálhatóság, kilépés, folyamatos ismétlés ambivalenciáját. Folyamatosan rákérdez az „én” helyzetére. Vagyis az „alannyá válás”-ban az elbeszélőnek, hősnek, személynek a sorsáról önismeretének történetéről beszél.

Az *Emlékiratok könyve*, mint könyv a történelem alanyi átváltozásának, önértelmezésének a helye, beleírja magát az európai történelembe. Recepcióját tekintve nem lehet eltekinteni attól a mintegy bűvös tényről, hogy akkorra született meg, amikor lényegében egészen széleskörűen nyilvánvalóvá vált annak a fordulatnak, az 1989-esnek a szükségessége, amelynek pillanata ugyan kiszámíthatatlan volt, de végül is bekövetkezett, radikálisan megváltoztatva a világ-helyzetet, s amelynek előzményei, a helyzet: az egész európai kultúra tarthatatlanságának 1933, 1945 és 1956–68 utáni végkifejlete, részben témája, illetve motívumai a könyvnek. Ez a mentalitás-, kultúra- és politikatörténeti pillanat és dinamika, mely övezi, s amelyet sajátos módon maga is alakított valamennyire, meghatározza e könyv sorsát, mely maga is sorsregény, nem csoda hát, hogy befogadásának, fogadtatásának is különös története van.

Balassa az *Emlékiratok könyvét* az interpretációs közösségre bízta. „Az interpretáció története e könyv esetében különös módon megfelel a könyv felépítése/töredezettsége, vágásai/végtelenítései, folyamatosságai és diszkontinuitása által létrehozott sorsérzékelésnek. Valami részleteiben, egészében nagyon ismerős bomlik ki, ami közösséget hoz létre.” (BALASSA 1997: 207)

Az elbeszélés a legreálisabb életesemény, történelem, melyben a tapasztalat közössége jelenik meg, ilyen értelemben értelmezése is közös érzés, a közösség története. „Mindez a testek között zajlik, felépítve, végigelve az érzékek mechanikáját.” (BALASSA 1997: 207)

Balassa elemzései az *Emlékiratok könyve* középpontjából tekintenek végig az azt megelőző és követő szövegeken: az életmű szövegformálásának állandósága alkalmat ad, hogy a korai szövegeket az avantgárd és neoavantgárd, a későbbi korszakok szövegeit pedig a posztmodern szövegekkel vesse egybe. Ez az elemzési módszer megmutatja az összefüggéseket az avantgárd hullámai és a 90-es évek irodalmi beszédmódja között: felteszi a kérdést, hogy a 80-as és 90-es évek posztmodernnek nevezett írásmódja és a húsz-harminc évvel korábbi, régi avantgárd hagyományokon járó neoavantgárd között mi a különbség. Balassa elemzései kimutatják, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek irodalma, a korszak szövegformálási eljárásai nem választhatók le a kilencvenes évek és

a második világháborút megelőző korszak szövegeitől: A Nádas-életmű által mozgásba hozott szöveghagyomány (Mészöly, Déry, Camus, Fontane, Musil, Mann, Proust) arra utal, hogy a próza legújabb fejleményei nem különíthetők el a regény 20. századi filozófiai forradalmától.

A Nádas-monográfia alapvető értékének mondható, hogy a szövegelemzés folyamatosan rákérdez a művészet „egzisztenciális” kérdésére. A láthatóvá tétel, a részvétel mellett megkérdi a mű miértjét. Ennek hozzáadása az elemzéshez szükségszerű, hiszen ez működteti a művészetfilozófiai esszé jelleg mellett a kritikai síkot.

Az önismeret történetét az esszé, a kritika és monográfia műfajai fogják közre. Balassa szövege megmutatja azt, hogy az önismereti jelleg a „láthatóvá tétel” igazolhatatlan történéseihez vezet. Balassa két lehetséges határpont közé írja saját Nádas-könyvét: a kié a *Biblia*? című korai szöveg és az *Évkönyv* közé. A *Biblia* mint a Könyvvel való találkozás, valamint a kié kérdése/válaszútja, megalapozza az életmű jellegét. Az *Évkönyv*, mely a rendszerváltozás előtti pillanatok lírai, riporteri, drámai és esszészerű összefoglalása: annales. E két könyv között értelmezhetnénk a Nádas-életművet. Mindkét szöveg az „én” helyzetéről, helykereséséről beszél anélkül, hogy az „én” e tevékenysége témája volna a szövegnek. Az „én” helyzete és helykeresése visszautal a könyvből kirajzolódó figurára. Ezt tárgyalva Balassa egy tulajdonságok nélküli ember alkatára utal, melyet csak az önértelmezéseiben értelmezhetünk, akit értelmezés egészít ki tulajdonságokkal: az esszében tragikus, az elbeszélésben paradox tulajdonságokkal, de végső soron ugyanarról az „alannyá válás”-ról beszél, ami a monográfiában végrehajtott értelmező „láthatóvá tétel”. Amit a művészet tapasztalataként Balassa át tudott írni a saját könyvébe.

Az eddig elmondottakat még kiegészíteném ama meglátásommal, hogy mindamellett, hogy Balassa Péter ilyen részletezően és sokszínűen mutatja be Nádas művészetének vonásait, valamint annak paradox voltát, a könyv külön értékének tartom, hogy hangsúlyt fektet a prousti hatásra is.

Az eddig megjelent elemzések, tanulmányok csak említést tesznek eme párhuzamról s nem fordítanak kellő figyelmet kettejük irodalmi összefüggéseire. Véleményem szerint Mészöly, Déry, Mann, Musil mellett legalább akkora hatást gyakorolt Proust művészete is Nádasra.

Az *Emlékiratok* könyve keletkezéstörténetét vázoló *Hazatérés* című esszében is saját kiindulópontjának jelöli meg Proust regényeit és stilisztikai eljárásait. Nádas az emberi kapcsolatok és a lelkiállapotok elemzésében, valamint az időről és az emlékezésről való gondolkodásmódjában is prousti jelleget mutat. Az *Emlékiratok* könyvében könnyen tetten érhető a prousti írásmód: az akaratlan emlékezetből fakadó sajátos időszemlélet, a polgári társadalom titkos életének feltárása, különös tekintettel a homoszexualitásra. S ha ezen a síkon gondolko-

dunk tovább, akkor a *Párhuzamos történetek* című művét felfoghatjuk, értelmezhetjük úgy is, mint az *Emlékiratok* könyvének továbbgondolt, kiterjesztett (mind a szereplők számában, a történelmi időben, földrajzi térben, társadalmi életkörökben) változatát/folytatását.

A *Párhuzamos történetek* egyfajta kivezető utat képez a hagyományos regényforma világából. Az *Emlékiratok* könyve pedig hasonlóan *Az eltűnt idő nyomában* című műhöz a maga idejében megkérdőjelezte és újradefiniálta a nyugat-európai regényírás addigi hagyományát.

IRODALOM

- BALASSA Péter 1997. *Nádas Péter*. Pozsony, Kalligram Kiadó
 HEIDEGGER, Martin (Ford. Boros Gábor) 1993. *Schelling értekezése az emberi szabadság lényegéről*. Budapest, T-Twins, 1. 328.
 KÁROLYI Csaba 2002. Idegen ruhában? = *Jelenkor*, 10., 1057–1061.
 NÁDAS Péter 2002. *Egy családregény vége*. Pécs, Jelenkor Kiadó
 NÁDAS Péter 2003. *Emlékiratok könyve*. Pécs, Jelenkor Kiadó
 NÁDAS Péter 1989. *Évkönyv*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó
 SZILÁGYI Zsófia 2007. Mélységek és nyomjelek = *Alföld*, 12., 56–74

On the Nádas Monograph by Péter Balassa

Péter Balassa's Nádas Monograph synthesizes in one volume the result of many years of studies. It follows closely the way the writer's art has developed and the harvest of his thirty five years of work from the very beginning up to the present. The monograph contains constant contextual references and analyses, including issues of the history of influence and critical reception. In the course of contextual analyses the author also studies Hungarian mental, cultural and political history. In this way, the make-up of a literary artist becomes depicted to us. The inner lines of force in Péter Nádas's character as a writer are unfolded in the given social, cultural and historic period. Due to Balassa's pragmatic approach, the monograph does not only give an account of the works, but also tells of the inner relations, shifting of stress and artistic value fluctuation.

"Nádas's art is the recounting of the process and disruption of bodily and mental self-knowledge which creates poetic collectivity, a large-scale tragedy and comedy of European privacy."

Keywords: classic, self-interpretation, becoming a subject, narration, making visible, contextuality

Bata Mária

Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
razuzdane@gmail.com

MITIKUS FANTÁZIA BALÁZS ATTILA SZÖVEGVILÁGÁBAN (I.)

Mythical Fantasy in Attila Balázs's Textual World (I)

Balázs Attila műveinek mitikus vonatkozásait vizsgálva a non finito-poétika által létrejövő művek nyitottságára, a befogadás-teremtés összefonódásaira, a sokféleség kulturális identitására térek ki. A mítosz és a mágikus realizmus közös jegyeként a természetfölötti és a valós dichotómiájának megszüntetését, a fikció és a historiográfia egymásba szüremlését vizsgálom, valamint a magánmitológia megteremtésének folyamatait és alakulásait.

Kulcsszavak: Balázs Attila, mitikus fantázia, magánmitológia, nyitott mű, multikulturalitás, heterogenitás, mágikus realizmus, decentralizálás

A TÖREDÉK-LÉT MINT A TELJESSÉG IRÁNTI VÁGY KIFEJEZŐDÉSE

Balázs Attila szövegeinek számos reflexív megjegyzése szerint a töredékes-séggel, a befejezhetetlenséggel kell számot vetniük, ugyanakkor a torzó-volt a történetek folyamatosan történő kiegészítését, továbbépítését teszi lehetővé. A szövegek szerkezeti sajátosságaként megjelenő archetipikus alakzatok, a körkörös és a hermaphroditusi jelleg a szöveg befejezhetetlenségének és folyamatos újjáteremtésének olvasataként értelmezhető, valamint az alkotás és a befogadás lezárhatatlanságának ciklikus történéseként. A szövegképződésben maga az alkotás sem különül el élesen a befogadástól, hiszen a reflexív megállapítások szerint a történetek, töredékek, emlék- és imaginatív képek az elbeszélő tudatában sokszor mások képeivel, történeteivel keverednek. A történetek hömpölygő folyóként szedik fel és hagyják el hordalékaikat. Nem az alkotó egyeduralma hatja át művét, sokkal inkább a több forrásból eredő, a mélyben valahol összefüggő és egyként elgondolt emberi emlékezet által tárolt közös kincs. A mű lezáratlanságából, nyitottságából eredő dialogicitás (KULCSÁR SZABÓ 2000 : 71) az alkotás-befogadás, a mondás-hallgatás, az Én-Te hagyományos opozícióit számolja fel. Heidegger szavai szerint „A beszéd (...) önmagánál fogva hallás. Meghallása a nyelvnek, amit beszélünk. Így tehát a beszéd nem egyúttal, hanem mindenekelőtt hallás.” (HEIDEGGER 1994 : 237–8)

A *Világ, én ma felébredtem!* elbeszéléseiben számos önreflexív megszólalással találkozhatunk. „Ezek nem kerek történetek, inkább olyan tojás alakúak” (BALÁZS 1982 : 43) – hangzik az egyik szerkezet-meghatározás. A tojásforma a körtől két lényeges tulajdonságban különbözik: a forma és a középpont tekintetében. A természetben a kör nem jelenik meg, a tojás alakja ellenben sokkal közelebb áll egy természet adta eredetiséghez. A körnek van középpontja, a tojásnak csak két gyűjtőpontja van. (Ez, mint később látni fogjuk, az uroboroszképzetet is nyomatékosítja.) A dalnok Orfeusz hívei őrizték meg azokat a szent iratokat, melyek szerint az Ős-Éj, Nyx, a fekete szárnyú madár a Széltől megtermékenyülve ezüst Tojását a sötétség óriásölébe tojta, ebből lépett elő Erősz, aki a tojásban alul levő Földet a fölül levő Éggel egyesülésre készítette. Így született az Okeánosz-Thetisz testvérpár. (KERÉNYI 1997 : 18) Míg a kör egy-középpontú és kiegyensúlyozott, az ellipszis két pontja között folytonos mozgás van, vágyakozás az Egy-ség helyreállítása után. (HAMVAS 1995 : 200) A *Világ, ...!* történetei ezt a mozgást tematizálják, az emlékezés és a fantázia folytonos pulzálásának mobilitását, az ideának (architextusnak), azaz az eredeti történetnek – ami lehet a mítosz vagy az elbeszélő története is – és a képmásnak, azaz a lejegyzett szövegnek az egymás közti folytonos párbeszédét. A novellák több pontján előforduló önreflexív megnyilatkozások egyazon jelentés felé közelítenek: azt jelzik, hogy a szövegek töredékekből épülnek fel. A Cuniculus narrátora szerint ezek a történet-töredékek „színes üvegserepek a napfényben”, amelyeket összekever, és amelyekben látja is magát meg nem is, az övéi is meg nem is. A Gutenberg-galaxis „tökéletlen tökéletességét” célba vevő gondolattöredékek, történetdarabkák elárasztják az elbeszélői tudatot, „mintha egy magam duzzasztotta folyóban fuldokolnék” (BALÁZS 1979 : 203). A *Világ, ...!*-ben asszociációs lehetőségek egymásba ömlő, és a mélyben összefonódó fragmentumainak nevezi történeteit, amelyek – akár egy fa gyökereit a törzsön át a lombzat kibontásáig vivő erő – a felszínre kerülve újabb interferenciát hoznak létre, a „napjainkba beszüremplő múltét” (BALÁZS 1982 : 47). A képek összefonódnak mások képeivel, és kibogozhatatlan egységet alkotnak lenn a mélyben, ahol a mítoszokhoz hasonlóan a variánsokban megjelenő anyagból építkeznek. Nézzünk meg néhány olyan helyet a Balázs Attila-szövegekben, amelyek ezeknek a homályban leledző, összerakosgatni való képtöredékeknek a jelentőségéről beszélnek!

A *Cuniculus* utolsó mondata („Non finito”) a *Világ, ...!* egyik novellájában újra előkerül a velencei biennálén tett látogatás alkalmával, ez ugyanis Mario de Luigi egyik kapart vásznának címe. A décollage a töredékesség egyik sajátos műfaja, mivel a végső állapotot a műalkotás befejezését követően annak (részleges) szétrombolásával kapjuk meg. A bricollage összerakósdíját ez egy lépéssel meghosszabbítja, de mindkettő a töredékességet és az el nem ért teljességet, a befejezhetetlenséget juttatja eszünkbe. A destrukció, mint szervezőerő a kötet

szövegeit „nyúl farkakhoz” hasonlító „anarchista ízléskonceptió” reflexív megállapítására rimel. A „kronologikus füzér” utolsó darabja, az „utószó” főhőse esszenciálisan magába sűríti a szövegeket vezérlő töredékességet, hiszen ő az, aki a kirakódsi elemeit egymás mellé állítja, mastermind-ot játszik, rémálmoknak és bukolikáknak, fantáziaképeknek és emlékfoszlányoknak engedelmeskedve. Fizikai megjelenése is eklektikus: ő a szintetikus kentaur, a félig állat–félig ember, ráadásul egyszerre valami és annak ellentéte: férfi–nő, kétnemű–egynemű, néger–nemnéger, tézis–antitézis. Kalandos útján az idő végtelenségébe nyúlik minden kilométer, az örökkévalóságban bolyong. Az utószó utolsó, zárójelbe tett mondata tipográfiailag is elkülönül az egységes szövegtörzstől: „Mert egy struktúra van: az állandó visszatérés és azon túl!” Az állandó visszatérés kioltja a visszafordíthatatlannak tűnő idő hatalmát. A végtelenből nézve a dolgok visszatérnek eredeti állapotukba. Aki látja az állandó visszatérést, az azt látja, hogy a világ mozdulatlan, a lét örök és változatlan. A kirakódsi elemeit rakosgató, ellentéteket magában egyesítő hős a narrátor alteregója, a teljességet idézi megtestesülésének sokféleségével, szerteágazó tudatának világot behálózó szövevényével. A kétneműség az öröklétet, az önmagába zárt teljességet, az önmegtermékenyítést, az állandó visszatérést, az Uroborosz–Okeánosz képzetet idézi fel. Ezek a képek a kötet egy másik szövegében is megjelennek. Oszlop, a harcos évszázadokat átívelő hős, aki nem tud, és nem mer meghalni, emlékei a narrátor élményeivel interferálódnak, annak tudathasadásában csúcsosodva ki. „Teljesen lehengerelten ténferegtél még egy ideig a központban – mintha rád is szállt volna valami a sosem látott, szótlan daliát váratlanul megrohanó emlékekből. (...) Itt lassan ki is csúcsosodik a tudathasadás.” (BALÁZS 1982 : 39) A hős neve a mitológiai tudat jellemző alakzatára, a kozmikus fára, a világtengelyre asszociál. A világfa sajátos szerepe az, hogy találkozási pont az univerzum (makrokozmosz) és az ember (mikrokozmosz) között, mivel a mértékadó, kozmikus világot elválasztja a kaotikustól. (TOPOROV 1988 : 267–271) Oszlop belső világa, amely évszázadokat átívelő emlékeit raktározza, a világoszlopnak a világot megtartó-rendező szerepére emlékeztet.

Az *Én már nem utazom Argentínába* c. kötet számos szövegrészlete tematizál egy kulturális identitást, amelynek origója a sokféleség, a sokértelműség. Az előretolt helyőrségben a magyar anyanyelvű katonától megkérdezik szerb anyanyelvű társai, mit keres a szlovéniai katonaságban. A fekete víz szövegében a Balkán egy olvasztótégely, melyben az Úristen, Jahve, Allah, Devla bizonyos arányban mindenkiben keveredik, s mindhárom istennek EGY az alapja – ezeket gondolja az elbeszélő a terítőre folyt, Vörös-tengert idéző borfolt fölött töprengve. A XX. század közepén a latin-amerikai regényben a keveréknek, mint eredetnek való felfogását juttatja eszünkbe ez a gondolatsor, ahogyan Carlos Fuentes 1958-ban megfogalmazza: „A nem tiszta, a keverék – az az eredeti. (...)

Nem eredetinek születünk, originálissá csak fejlődünk...” (JAUSS 1997 : 219) A Közép-Európa helyett Balkán-nosztalgiát érző elbeszélő szövegei hasonlóan a latin-amerikai irodalom posztmodern beindító szövegeihez egy peremhelyzetből nyerik eredetüket, egy periférikus kívül-, illetve együttállásból, mely kétszeresen is az, amennyiben tekintetbe vesszük, hogy az elbeszélő-hős attribútumai révén egyidejűleg tartozik a közép-európai és a balkáni régióhoz. Társadalmi meghatározottságai, nyelve, kultúrája, otthonának földrajzi elhelyezkedése olyan kódokkal látják el, amelyek révén köztes térben mutatja fel az otthon, a haza fogalmát. A Balázs Attila-szövegek elbeszélője a két különböző kulturális és társadalmi régióhoz való kötődése révén az átmenetiség, a keveredés, a szintézis jegyeit viseli. Ezt több önreflexív szövegrészlet is megfogalmazza. „... ebben a történetben valójában nincs tökéletesen egységes történetünk. Csak a kis emberemlékezet csapong”. (BALÁZS 1995 : 37) „Mindig ezek a három pontok, kérdőjelek, széthúzások stb. E mondatok írójáról is vallanak.” (uo. 91) „Addig gyűjtöd a magadról szóló papírokat, hogy végül magad sem tudod, ki vagy.” (uo. 135)

A végső értelem birtoklásáról való lemondás, a lét teljes, végső megismerésének lehetetlensége ciklikus mozgás-alakzatot hoz létre a *Király album* egyik elbeszélésében. A Konecsni Rihárd esete Melia nimfával nemcsak a férfivá válás története, de a férfiszerelem és a kétneműség is megjelenik benne. Rihárd testi jegyei között a hullámos aranyhaj, az érzékeny vastag, szív alakú száj nőies tulajdonságokat sejtet. A tolókcosis, vak fiú érzékisége nem tesz élesen különbséget nő és férfi között, és az elbeszélővel kialakult, kimondatlanul is érzékivé alakuló kapcsolata is ezt példázza. Ugyanakkor Rihárd az angyali léttel is összefüggésben van, „angyalhaja”, tisztasága, gyermeki rajongása, magánya az emberek fölé emeli. „Mint egy nyomorék, ifjú germán isten... Konecsni – villant át agyamon –, mit jelenthet ez? Valami végsőt? Végzeteset? Ah, dehogy... ah, dehogy?” (BALÁZS 1998 : 79) Egymást kioltó tulajdonságok sűrűsödnek lényébe, angyalhaja tolókcosihoz kötött szárnyaszegettséggel, a külső világra vak tekintete isteneket idéző szépséggel párosul. Az ellentmondások feloldhatatlansága, vagy csakis együtt létező és működő kettőssége vezetéknevének anagrammájában is benne rejlik: „Nincsen ok.” A végső megértésre és megismerésre irányuló mohó akarat feladása ez a név, a világtörténekek és az emberi sorsok megokolhatatlanságába való alávetés belenyugvás, beletörődés abba, hogy nincsen válasz minden kérdésre. „A kauzalitás, a temporalitás, a racionalizmus, a logika, a szexualitás, a metafizika elvesztik doxa jellegüket...” (ZSÉLYI 1994 : 128) A novella elbeszélője, aki valaha történeteket mesélt és olvasott fel gyerekkori barátjának, Rihártnak, saját magában felfedezni véli egyik nagyapját, annak mesélőkedvét és technikáját a sajátjával érzi hasonlóknak. Benne tehát megismétlődik a nagyapa csapongó és kimeríthetetlen fantáziája. „Az öreg is

vegyes technikával dolgozott, mint később rájöttem, s ma is tisztelen ezért. Amiről hiányos ismeretei voltak, azt a maga csiszolatlan drágakő esze szerint képzelegte, egészítette ki, néha messze rugaszkodva a valóságnak nevezett valami/bármilyen dögölt, salakos talajától, kifutópályájától, kitárva karmos szárnyait, mint holmi ősmadár, repülő hulló, egyfogú Pterodactylus. Úgy keringett, csapongott a repedezett kemence fölött, akárha színes-szerencsétlen bolygónk körül, annak viselt dolgai fölött tenné. Közben, persze, csupán ügyesen mímelte a repülést. S egyszer csak visszacsatlakozott önnönmagához odalenn, mint a saját farkába harapó kígyó, mint minden igazi történet, amelyiknek, ugyan, ettől még nincs teljesen vége. Csak egy kis szünet következik. A következő repülésig.” (BALÁZS 1998 : 71) (Vö: „Nézd csak, fiam. A történet olyan, mint a kígyó. Mit tehet mást végül, mint hogy a saját farkába harap.” [DARVASI 1995 : 131])

A saját farkába harapó kígyó képe ebben a szövegben a történetek keletkezésének és létezésének metaforája, amely a *Világ...!* egyik szövegében már szintén megjelenik. A történetek eszerint nem a külső történések, a „valóságnak nevezett valami” alapján születnek, a szövegek a világot nem ábrázolják, hanem megteremtik a nagyapa/az elbeszélő saját belső imaginációjából, mintegy a belső képek önmegtermékenyítéseként, és ezzel egyszersmind a végtelenségig kiterjeszthetők. A történetmondás technikájának másik metaforája, a repülés szintén a ténytyszerűség béklyóitól megszabadított, szabad szárnyalás állapotát fejezi ki. A repülés a Féderes Manó repülés-élményére is visszautal, amikor Leonardo papa elmondja, hogy a gyerekek még emlékeznek arra, hogyan kell repülni, a felnőttek már nem; így a történetmondás képessége a gyermeki fantáziával, az elme szabadságának állapotával kerül azonos szintre. A mutatóvány/mesélés repetitív volta egybejár a történetmondás körkörösével, a saját farkába harapó kígyó önmagát önmagából létrehozó önmegtermékenyítésével, valamint a görög mitológiának a dolgok kezdetéről szóló elbeszélésével, mely szerint Ókeanosz, a földet körülölelő folyamisten az istenek és mindenek eredete, nemzőereje kimeríthetetlen. Egybecseng ez azokkal a szöveghelyekkel is Balázs Attila prózájában, amelyek a történeteket és a mesélést hömpölygő folyóhoz hasonlítják, mely egyre csak duzzad. A körkörös motívuma nemcsak a történetek születésének módozatát példázza, de a nagyapa mesélőtechnikájának az unokában való továbbhagyományozódásában is kifejezésre jut. Legexplicitabb megfogalmazása ennek az elbeszélőnek önmagára tett reflexív megjegyzése: „...Rihárd (...) leesett állal hallgatta a bennem feléledő nagyapámat...” (BALÁZS 1998 : 71)

A *Kinek Észak, kinek Dél* az irányultságokat viszonylagossá tevő látásmód révén emeli be a szövegbe a töredék-lét fragmentumainak egységbe hozását. A regényben kétszer is idézett Andrić-szöveg a két világ összebékítésének megvalósíthatatlanságát fogalmazza meg. „(S)enki sem tudja, mit jelent két világ peremén születni és élni, egyiket is, másikat is megismerni és megérteni, anélkül

azonban, hogy valamit is tehetnénk azért, hogy ez a két világ megmagyarázza egymást, és közeledjék egymáshoz.” (BALÁZS 2008 : 45, 315) Az ellentétek feloldásának gesztusát láthatjuk a regény krónikásának egyik beszélgetőpartnerévé, aki virágot visz a pétervárad köztemetőbe, mindenki sírjára: II. József egyik ágyasának, a jugoszláv hazafiak emléktáblájához, és a nyilasok sírjára is. „(M)ert rendes istenfélő ember megbocsát az ellene vétkezőknek. (...) Isten csak így tudja megszabadítani a világot az összes gonosztól. (...) Isten másképp nem tud felszabadítani bennünket, mindnyájunkat.” (uo. 431) Így a megbocsátás és a világ több szempontból való szemrevételezése válik a dichotómiák kiegyenlítőjévé, a két pólus egységévé. A Balázs Attila-művekben hangot kapó többféle nézőpont szemlélete a Heisenberg-féle határozatlansági elvvel is összefüggésbe hozható, mely szerint a valóság leírása a megfigyelő nézőpontjának függvénye, és ez akár kommunikációs modellként is értelmezhető. (DINKLA 2008 : 91) A sokszempontúság panorámaszerű élményt kínál, amelyre a szerző is utal az egyik vele készült interjújában: „(A) mozdulatlan kameraállás egy olyan multikulturális közeg megragadására, amilyen a történelmi Délvidék, azaz a Vajdaság, vagy szélesebben az egész volt Jugoszlávia, illetve a Balkán, e színes térség viszonyainak és eseményeinek megjelenítésére csaknem teljes mértékben alkalmatlan.” (ORCSIK 2009 : 68) A hierarchiával szemben a rizomatikus gondolkodás, a homogenitás helyett a heterogenitás, az egyetlen centrum ellenében a multidimenzionális szellemiség logikájának lehetünk tanúi. „S a nomád szellem White szerinti akarása nem az-e, hogy felismerjük önmagunk egy másik, egy multidimenzionális, politopikus térbeli énjét, Rovatti szavával az ’én-idegent’?” (FARAGÓ 2001 : 46)

(Folytatjuk)

KIADÁSOK

- BALÁZS Attila 1979. *Cuniculus*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
 1982. *Világ, én ma felébredtem!* Forum Könyvkiadó, Újvidék
 1995. *Én már nem utazom Argentínába*. Kijárat Kiadó, Budapest
 1998. *Király album*. Seneca Könyvkiadó, Budapest
 1999. *Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból*. Holnap Kiadó, Budapest
 2000. *Ki tanyája ez a világ*. Kortárs Kiadó, Budapest
 2003. *A meztelen folyó*. Palatinus Kiadó, Budapest
 2005. *Vágyak gyűjteménye*. Palatinus Kiadó, Budapest
 2008. *Kinek Észak, kinek Dél*. Palatinus Kiadó, Budapest

IRODALOM

- ARISZTOTELÉSZ 1997. *Poétika* = Poétika, Kategóriák, Hermeneutika. (Sarkady János fordítása). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 7–59.
- ASSMANN, Jan 1999. Az emlékezés kultúrája (fordította Hidas Zoltán) = *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 29–86.
- BÉNYEI Tamás 1997. A „mágikus realizmus”, a posztkoloniális és a posztmodern = B. T. *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 43–51.
- DARVASI László 1995. A Zord Apa, avagy a Werner-lány hiteles története = D. L. A *Kleofás-képregény*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 65–142.
- DINKLA, Söke 2008. Az elbeszélés művészete – *A lebegő mű felé* = Narratívák 7. Elbeszélés, játék és szimuláció a digitális médiában. (A fordításokat a Pécsi Tudományegyetem oktatói és Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatói készítették.) Kijárat Kiadó, Budapest, 83–101.
- FARAGÓ Kornélia 2001. A fikcionalitás tere = F. K. *Térirányok, távolságok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 41–53.
- FRYE, Northrop 1998. Archetipikus kritika: A mítoszok elmélete = N. F. *A kritika anatómiája* (fordította: Szili József). Helikon Kiadó, Budapest, 113–203.
- HAMVAS Béla 1995. A Kettő keletkezése az Egyből = H. B. *Scientia Sacra II*. Medio Kiadó, Budapest, 193–210.
- HARKAI VASS Éva 2005. Az avantgárd diskurzus Tolnai Ottó költészetében = H. V. É. *Rések és korosztályok*. Forum Kiadó, Újvidék, 151–157.
- HÁRS Endre 2000. Fikció-önéletrajz = *Jelenkor*, 1.78–86.
- HEIDEGGER, Martin 1994. Az út a nyelvhez = H. M. „... költőien lakozik az ember...” (fordította Bacsó Béla, Hévízi Ottó, Kocziszky Éva, Pongrácz Tibor, Szijj Frenc, Vajda Mihály). T-Twins-Pompeji, Budapest–Szeged, 223–254.
- HÓZSA Éva 2007. A perem „szorításában” = *Délvidék/Vajdaság – Társadalomtudományi tanulmányok*. Szerk. Papp Árpád. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 112–119.
2004. Irodalmunk elnyelő és összecsúszó zajtalansága = H. É. *Idevonzott irodalom*. Tanulmányok, esszék, kritikák. Grafoprodukt, Szabadka, 108–112.
- JAUSS, Hans Robert 1997. Az irodalmi posztmodernség. (Katona Gergely fordítása). = H. R. J. *Recepcióelmélet-esztétikai tapasztalat-irodalmi hermeneutika*. Osiris Könyvkiadó, Budapest, 211–235.
- KERÉNYI Károly 1984. Mi a mitológia? = K. K. *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 352–369.
1997. *Görög mitológia* (fordította: Kerényi Grácia). Szukits Könyvkiadó, Szeged
- KULCSÁR SZABÓ Ernő 2000. A „befejezett” műalkotás – a befogadás illúziója és az olvasás retorikája között = K. Sz. E. *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Osiris Kiadó, Budapest, 68–75.
- DE MAN, Paul 1996. A temporalitás retorikája (fordította: Beck András). = Szerk. Thomka Beáta, *Az irodalom elméletei I*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 5–60.
- MÁK Ferenc 1990. A történelem billenő figurái = M. F. *A magam iskolája*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 128–130.

- MELETYINSZKIJ, Jeleazar Mojszejevics 1985. Kafka mitologizmusa = J. M. M. *A mítosz poétikája* (fordította Kovács Zoltán). Gondolat Kiadó, Budapest, 437–458.
- ORCSIK Roland 2009. A hangya stemplije = *Kalligram*, július–augusztus, 68–74.
- PISZÁR Ágnes 1990. Destrukció és hagyomány = *Jelenkor*, 3.277–279.
1994. Fragmentumok Tolnai Ottó költészetének értelmezéséhez = P. Á. *Kisesszék*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 11–17.
- RÁCZ I. Péter 2000. A történeti narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban = *PRAE* 1–2.117–156.
- SCHLEGEL, Friedrich 1980. Beszélgetés a költészetről. A mitológiáról = A. W. Schlegel–F. Schlegel: *Válogatott esztétikai írások* (fordította Bendl Júlia, Tandori Dezső). Gondolat Kiadó, Budapest, 357–369.
- SZIRÁK Péter 2001. A magyar irodalmi posztmodernség értelmezéséhez = *A magyar irodalmi posztmodernség*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 9–53.
- TOKAREV, Szergej Alekszandrovics. – MELETYINSZKIJ, Jeleazar Mojszejevics. 1988. Mitológia = *Mitológiai enciklopédia I.* Gondolat, Budapest, 1–21.
- TOPOROV, Vlagyimir Nyikolajevics 1988. Világfa = *Mitológiai enciklopédia I.* Gondolat Kiadó, Budapest, 267–271.
- ZSÉLYI Ferenc 1994. A másik szöveg = Zs. F. *A másik szöveg*. JATEPress, Szeged, 116–135.

Mythical Fantasy in Attila Balázs's Textual World

This study is part of a diploma thesis and includes three of its non-subsequent chapters. Examining the mythical relations in Attila Balázs's works in these chapters, I dwell upon the openness of works created by the use of the poetics of the non-finito, the intertwining of reception and creation and the cultural identity of diversity. I study the termination of the dichotomy between supernatural and real as a common feature of myth and magic realism, the penetration of fiction and historiography into each other, as well as the processes and developments of the creation of private mythology.

Keywords: Attila Balázs, mythical fantasy, private mythology, open work, multiculturalism, heterogeneity, magic realism, decentralization

Novák Anikó

∴ SZTE, BTK, Modern Magyar Irodalom Doktori Iskola, Szeged
∴ uneco@citromail.hu

FIKTÍV TÖBBSZERZŐJŰSÉG TOLNAI OTTÓ ÚJABB PRÓZÁJÁBAN

Fictitious Multi-authorship in Ottó Tolnai's Latest Prose

Tolnai Ottó szövegtárait különös, furcsa alakok lakják. Thomka Beáta ezzel kapcsolatban valóságos karneváli forgatagról, az alakmások követhetlenségéről ír. A 2008-ban megjelent *Grenadírmars* című kötetének rövidprózáiban a *ki beszél?* kérdés megválaszolása az eddigieknél is nehezebbé válik, ugyanis az író én-elbeszélő hőseinek ajándékozza szövegeit, és azokat vendégsszöveggént beszúrja saját írásaiba, vagy a hősöktől hallottakat mondja újra. A kreatör helyett a kollektor kerül domináns pozícióba.

A dolgozat a Tolnai-recepció alteregókra vonatkozó megállapításainak összefoglalása után szövegekben megnyilvánuló fiktív többszerzőjűség fogalmát járja körül, érintve a társszerzőség és az élőbeszédszerűség kérdéskörét.

Kulcsszavak: fiktív többszerzőjűség, Tolnai-alteregók, társszerzőség, a mesélés aktusa, élőbeszédszerűség, beékelés

Tolnai Ottó művészetének titokzatos ügye, hogy kicsoda Regény Misu – hangsúlyozza Mikola Gyöngyi *A Nagy Konstelláció* című könyvében. (MIKOLA 2005: 115) Ám nem ő az egyetlen figura, akinek kiléte után érdemes nyomozni, hiszen Tolnai szövegtárait sok különös, furcsa alak lakja. Thomka Beáta karneváli forgatagáról ír: „Kosztolányinál és Tolnainál külön-külön is már-már követhetetlen az alakot és alakmást, az alterego alakmását, a mást mássá hatványozó, a jelet jellel fokozó, mozgató, kimozdító, bemozdító művelet, a szituációkat történetté tágitó nyelvi figurativitás.” (THOMKA 2003: 87)

A dolgozat célja Tolnai Ottó 2008-ban megjelent *Grenadírmars* című prózakötetének vizsgálata, különös figyelmet szentelve az alteregók és a fiktív többszerzőjűség kérdésének. Az író én-elbeszélő hőseinek ajándékozza szövegeit, és ezeket vendégsszöveggént beszúrja saját írásaiba, vagy a hősöktől hallottakat mondja újra. „A másoktól átvett közlés mint *kivágot* helyenként az elbeszélőt is kiszorítja, s az egész formát kitölti. Ilyenkor a betét méretei már-már azonosak a szöveg méreteivel” – állapítja meg Thomka Beáta a kötetéről írt kritikájában (THOMKA 2008: 1169). Beazonosíthatatlanná válik az elbeszélői szó-

lam, a *ki beszél?* kérdés megválaszolása nehézségekbe ütközik. Mikola Gyöngyi az író újabb prózájáról értekezve megállapítja, hogy Tolnai szövegeiben a szerző a kreatör domináns pozíciójából kihúzódva teret enged a kollektornak. (MIKOLA 2006: 100) Leginkább a fiktív többszerzőjűség kifejezés felel meg a szövegek narratív szituációjának leírására. E fogalom a népköltészetre jellemző kollektív szerzőséggel, az oralitásban élő, folyamatosan alakuló művek létrehozásával áll szoros kapcsolatban. A kötetben a mesélés aktusa sokkal fontosabb, mint a mesélő, sőt még a történetnél is lényegesebb. Egy-egy eseményt annak elmondása hitelesít. Összecsend e gondolat Roland Barthes-nak az írásról mint performatív aktusról tett megállapításával, miszerint „a megnyilatkozásnak nincs más tartalma (más közleménye [énoncé]), mint a megnyilatkozás aktusa maga”. (BARTHESES 1996: 53) A szerző fontosnak tartja világossá tenni, ki kitől hallotta, ki kinek mesélte az éppen aktuális történetet¹. Tolnai hőseiben Walter Benjamin mesemondója testesül meg, a *Grenadírmars* írásaiban pedig a mese, vagyis a közlés kézműves formája él tovább (vö. BENJAMIN 1969: 104).

ALTEREGÓK

Az alakmások és szereplők folyton belebeszélnek a történetbe; közösen hozták létre, az olvasó pedig eltévelyedik. A Tolnai-recepció fontos kérdései közé tartozik az alteregók problematikája. Gulyás Gábor úgy véli, a kortárs magyar költészetben a Tolnai-opusnál aligha van adekvátabb példa a *ki beszél?* kérdés megkerülhetetlenségére. (GULYÁS 1995: 43)

„Tolnai saját személyiségét igen sokáig nem álcázta, nem bújtatta szerepek, alakmások mögé. Ez az újabb rekapituláció idején következik be, amikor egy gazdag emberi, költészeti tapasztalat megtalálja önjelképét és formáját” – írja Thomka Beáta. (THOMKA 1994: 73) Szilágyi Márton a *Kékitőgolyó* című kötet kapcsán ír Tolnai öntematizálásának áttételesebbé válásáról. Véleménye szerint a könyv több írásában erős hangsúlyeltolódások figyelhetők meg, lényeges az írói alteregó és a narrátor felfogásában mutatkozó változás, miszerint „az írói létre vonatkozó, előtértbe kerülő reflexiók szerepét fokozatosan egy metaforikusabb, alakmásokban testet öltő perszonifikáció veszi át”. (SZILÁGYI 1995: 125) Szilágyi utal Wilhelmre, a falubolond figurájára, a dilettáns, műveket szinte létre sem hozó festő-figurákra, továbbá „az író alakjával nem azonosítható, nem művész öntudatú, monológot mondó” személyekre, valamint a lírai

¹ Erre példa: „Nem a Habonyinak mesélte, a Habonyi barátjának, akivel aknát raktak Baranyában, de Habonyi úgy adta elő, mintha neki mesélte volna, valamiért, fogalmuk sem volt miért, egészen beleélte magát, úgy adta elő, mint egy igazi színész.” (Tolnai Ottó: Keresztben a lábuknál. In: *Grenadírmars*. zEtna Kiadó, Zenta, 2008. 147. o.)

hőssé emelt, de egyúttal előképként is tisztelt Csáth Gézára (SZILÁGYI 1995: 126–128). Ide sorolható még Kosztolányi Dezső alakja, aki Csáthoz hasonlóan a Tolnai-életmű költői kategóriájává vált, és leggyakrabban „kosztolányi”-ként vagy „desiré”-ként tűnik fel. T. Olivér és T. Orbán általában egyes szám első személyű elbeszélőként szerepel; a Tolnai-szöveguniverzumban ez a két szereplő áll legközelebb a szerzőhöz. Mikola Gyöngyi megjegyzi, hogy nem költött alteregók, regényesített, kitalált alakok, „hanem különböző nézőpontú elbeszélőszólamok jelölései, és többször történik rá utalás a szövegekben, hogy valójában ugyanarról az elbeszélő-főhősről van szó”. (MIKOLA 2005: 116–117) A társaság kiegészül továbbá az infaustusok csapatával (Regény Misu, Kafka Feri, Jonathán, Gorotva, Szanitter Tibike, Elemér, Palicsi P. Howard Jenőke), akik *A pompeji szerelmesek Infaustus* című elbeszélésben T. Olivér kis íróiskoláját, képmásoló iskoláját, ikonfestő közösségét alkotják (TOLNAI 2007: 278). Ménesi Gábor az infaustusokat az elbeszélői én megsokszorozódásaként értelmezi. (MÉNESI 2009: 55) Bárány Tibor véleménye sem tér nagyban el Ménesiétől, szerinte annak ellenére, hogy a narrátor többször világossá teszi, hogy nem azonos a hőseivel, ők mégis az ő alteregóiként jelennek meg. (BÁRÁNY 2007: 27) Thomka Beáta úgy véli, elgondolkodtató, hogy a Tolnai-próza szubjektuma miért fordul ilyen esendő szerzőképmások galériája felé. „Különös továbbá – írja Thomka –, hogy az elbeszélőhöz hanghordozást, szólamot igen, azonosítható narrátori figurát nehezen tudunk hozzárendelni. A magyarázat abban rejlik, hogy állandósult a mimikri s az intenzív alakváltoztatás következtében a központi személy csupán egyik tagja a fiktív societásnak.” (Thomka, 2008: 1169) Mikola Gyöngyi is hangsúlyozza, hogy Tolnai „ember-gyűjteményében” a szerző nem foglal el központi helyet, szerinte Tolnainál „a szerző és a hős hagyományos szereposztásának eltörlése, pontosabban egyoldalú viszonyuk kölcsönössé tétele és megsokszorozása történik” (MIKOLA 2006: 100).

FIKTÍV TÖBBSZERZŐJŰSÉG

Tolnainak és alteregóinak, infaustusainak viszonya eszünkbe juttathatja Kosztolányi *Esti Kornélját*, különösen az első fejezet néhány mondatát: „Alapítsunk társascéget. Mit ér a költő ember nélkül? És mit ér az ember költő nélkül? Legyünk társszerzők. Egy ember gyöngé ahhoz, hogy egyszerre írjon is, éljen is.” (KOSZTOLÁNYI 1995: 19) Esti Kornél és az író megállapodása értelmében Esti a találkozókön mesél, az író pedig megírja a történeteket, a majdani könyv az író neve alatt fog megjelenni, de a cím Esti neve lesz. A társszerzőség fogalma Tolnai írásaira is érvényes, főleg ha tudjuk, hogy a *Grenadírmars* én-elbeszélője nem kisebb feladatra vállalkozik, mint a *Tolnai Új Világlexikona* egyes szócikkeinek megírására; e munkához végez pontos gyűjtéseket. Olyan

fogalmak megmagyarázására törekszik, amelyek a régi *Tolnai*-ban nem szerepelnek, vagy leírásaik szerint nem megfelelőek. Ez általában nem egyszemélyes munka, szükséges a segítség, mint például Ilia Mihályé, aki a tojás szócikkének társszerzőjévé vált.

Tolnai társszerzője egy másik műben Parti Nagy Lajos a *Költő disznósírból* kérdezője. Tolnaihoz hasonlóan rá is jellemző a fiktív, dilettáns szerzők szerepeltetése. Közös pont e tekintetben Rejtő Jenő életműve, amelyet Tolnainál Palicsi P. Howard Jenőke, Parti Nagynál pedig Troppauer Hümér idéz meg. Németh Zoltán a *Szerzői név és maszk a magyar posztmodern irodalomban* című tanulmányában behatóan foglalkozik a szerzői nevet problematizáló maszkszerű prózával és költészettel, amelyet a hetvenes évektől kezdődően a magyar posztmodern szövegformálás legjellemzőbb eljárásának tart. Három típusát különbözteti meg, az imitációt, a szimulációt és a tranzitív stratégiát. (NÉMETH 2009: 84) Parti Nagy dilettáns szerzői maszkjait a második csoportba sorolja, s megállapítja, hogy „a név paratextusként előértelmezi a névhez csatolt szövegeket, s a fiktív szerzői maszk csak szimulakrumként lép működésbe – az olvasó eleve tudja, hogy a fiktív néven keresztül nem a szerző személye válik a szöveg tétjévé, hanem az általa képviselt szövegformázási eljárás sajátos areferenciális nyelve”. (NÉMETH 2009: 81) Parti Nagy dilettáns szerzőinek versbeszédét a paródia jellemzi, a *grafinesz* költeményeiben például a Petőfi-líra és a petőfieskedők nyelvének parodizálására, újraírására tesz kísérletet. (NÉMETH 2006: 258) Tolnai fiktív szerzői, alakmásai ugyanazon a nyelven, hangon szólalnak meg, mint a szerző. A *Grenadírmars*-ban a hősök alkotásainak nevezett beágyazott elbeszélések stílusukban és formájukban is megegyeznek a kötet kisprózáival. Meghatározó jegyük a fiktív többszerzőjűség, amire kiváló példa *A mestergerenda* című novella néhány sora: „mintha nem is az én szövegemről beszélt volna, ahogyan tulajdonképpen nem is az én szövegemről volt szó valójában. Jonathán szemszövegéből írtam, majd Kafka Ferinek ajándékoztam. Tehát valójában Kafka Feri írta Jonathán szemével Barnabásról azt a novellát”. (TOLNAI 2008: 67) A kérdéses novella a szövegbeli utalások révén a kötet IV. részében olvasható *Vonaton* cím alá gyűjtött négy litterula egyikével azonosítható, amelynek címe (*Hárfakoncert*). E mozzanat is a szölamok szétválaszthatatlanságára mutat rá.

Az előbb említett Jonathán írói munkásságáról *A pompeji filatelista* egyik novellájában tudhatunk meg többet: kis, rezge szövegei „Olivér szabadon lebegő föliánsokból összeszerelt naplókönyveinek valamiféle utórezgései, párlatai”. (TOLNAI 2007: 278) Ugyanitt olvashatunk Gorotva tevékenységéről, aki nagyobb vázlatokat, térképeket készít. Regény Misu a zománcművész regényelméleti kérdésekről diskurál T. Olivérrel szigorúan szerb nyelven, esetében „a megírás helyett a megalkotás folyamatán van a hangsúly, ami nem okvetlenül a szöveg papírra vetésének eljárását, hanem a beszédben élő, létformaként mani-

fesztalódó virtuális regény létrejöttét is jelentheti”. (BENCE 2008: 76) Nem létező műről van tehát szó, hanem egy fiktív szerző elképzelt, fiktív regényéről. A hősök szövegei is egy fiktív gyűjteményt alkotnak, amelyről a *Mert dagványt is akart* című rövidprózában olvashatunk: „Hőseimmel ugyanis ilyen kis szövegeket szoktam íratni, még ma is gyakran íratok velük ilyen semmis kis szövegeket, hogy valamiféleképpen elhatárolhassam magamat tőlük. Egész kis könyv gyűlt már össze ezen semmis szövegeikből: *Szeméremékszerék* címmel...” (TOLNAI 2008: 35) A szereplők szövegének beágyazásával saját szövegeibe pont az elhatárolást problematizálja az én-elbeszélő. A hősök művei ugyanolyan vendég-szövegek, mint a saját elveszettnek hitt, de megtalált írások (*Döglött mustár*), az újságokból kimásolt részletek (*Lupus in fabula*, *Szörös*) és egyéb idézetek (*A csecsen*). Másutt maga az elbeszélő is megkérdőjelezi a hőseitől való elkülönülés lehetőségét, *Életem legszebb irodalmi estje* című elbeszélésében benne is kételemek fogalmazódnak meg, nem tud minden kétséget kizáróan különbséget tenni önmaga és alteregói között: „Berlin elesett, gondoltam büszkén. Akár már holnap utazhatnánk, költözhetnénk vissza Palicsfürdőre, vissza az én kisvilágomba, hőseim, infaustusaim: Olivér, Regény Misu, P. Howard Jenőke, Elemér és Tihamér közé, ahonnan talán el se kellett volna mozdulnom. Vagy nem is mozdultam, nem is én mozdultam: Kafka Feri jött helyettem Berlinbe, ő lépett fel, ő tartotta ezt a megindító, sok könnyel teljes irodalmi estet, életem legszebb irodalmi estjét, Bosiljkával, Boróval és Razijával, én csak feljegyzéseit, piszkozatait tisztázom, de ebbe, mármint hogy ki jegyzetel, illetve kinek is a piszkozatait tisztázza, ahogy mondani szoktam, ki itt a figuráns, most ne bonyolódjunk bele, ez már egy másik történet, a következő fejezetek témája.” (TOLNAI 2008: 142–143)

Természetesen a következő fejezetek nem adnak választ a feltett kérdésre, a *Valóságso* című ciklus írásai, amelyek az infaustusok apró-cseprő ügyeit tematizálják, még inkább elbizonytalanítják az olvasót. A ciklus kezdő darabja kapcsán Thomka Beáta a következőket írja: „A párbeszéd kimerül az előadásra készülődéssel, s mielőtt eljutna a drámáig, vége szakad a dialógusnak. Ezzel a különös mise en abyme-moddal rokonítható a már említett Tolnai kispróza, a *Különben is, mi az, hogy mimika?* című.” (THOMKA 2008: 1169) A történetek befejezésének elmaradása, a nyitott szerkezet az egész kötetre jellemző, a szereplők belekezdenek a mesélésbe, de szinte észrevétlenül lépünk át egyik történetből a másikba. Az élőbeszédszerűség válik a jellemző megszólalásmóddá, a hősök egymásba fonódó szövegei alig különíthetők el. A lényeg maga a mesélés aktusa, olyannyira, hogy a semmis restiként emlegetett Mozdonyban úgy tartják, csak az történt meg, amit ott elmeséltek.

A beszédszerűség a rövidpróza jellegadó vonásává vált az elmúlt években Thomka Beáta szerint: „A diszkurzív típusú alakítást, a köznapit beszélt nyelvhez, emberi hanghordozáshoz, a nyelv hétköznapi viselkedésmintáihoz, a városi

rétegnyelvekhez, a leszakadt csoportok beszédmodorához, nyelvi hibákhoz, fonetikus írásképhez, artikulációs és intonációs vétségekhez való közeledést, az egész parole-beállítottságot az ezredvég meghatározó vonásának tekinthetjük. A személyek helyére egy elbeszélő hang került, a »ki beszél?« kérdésre nincs pontos válasz; sem a beszélő, sem az elbeszélő, sem a történetbeli alak nem azonosítható.” (THOMKA 2001: 16) E megállapítások jól jellemzik a *Grenadírmars* és általában a Tolnai-opus rövidprózáit.

A másolás és elbeszélés mellett fontos még a beékelés mozzanata. A hősök írásai és más vendégszövegek beékelődnek a főszövegbe, attól tipográfiailag elkülönülnek. A kötet szerkezetét tekintve is meghatározó a beékelés tevékenysége, ez olvasható ki a következő sorokból: „Annyit másolok, amennyi helyem van még. Összebb húzva kiengedett, arabos kézírással. Apróbbra véve a betűket. A *Dagvány*, a *Mestergerenda* meg a *Döglött mustár* sok helyet elfoglalt. Meg kellene húznom őket. Meg, jócskán. De a füzetből már nem törölhetem ki ezen változatukat. [...] Az igazság az, nem csak a *Dagvány*, a *Mestergerenda* meg a *Döglött mustár* vette el a helyet, különben is rendetlenül vezetem ezeket a füzeteimet. Nem lapról lapra haladok. Illetve olykor igen, olykor nem. Szeretek szabad helyeket hagyni, hogy azután két szöveg közé beessen, bezuhanjon, igen, bezuhanjon, ez a pontos kifejezés, bezuhanjon valami harmadik.” (TOLNAI 2008: 79–80) Az író mint másoló lép elénk, aki szorgalmasan másolja füzeteibe a kiválasztott vagy a másokkal közösen létrehozott textusokat. Az átvétel és a másolat a *posztmodern jog* nevében a szerzőség és az eredeti mű jogaiba helyezkedik, jegyzi meg Thomka Beáta, továbbá megállapítja, hogy a posztmodern korban a szerző paradoxálissá váló fogalom, a társszerzői közösség tagjaként létezik, vagy újra anonimitásba vonul. (THOMKA 2007: 105–106, 110) Innen már csak egy lépés Foucault válasza a *ki beszél?* kérdésre, vagyis az, hogy „Mit számít, ki beszél?” (FOUCAULT 2000: 138). Tényleg, mit számít? A Tolnai szövegekben a lényeg az, hogy valaki mindig *belebeszél*.

KIADÁSOK

TOLNAI Ottó 2008. *Grenadírmars. egy kis ízelt opus*. Zenta, zEtna Kiadó

TOLNAI Ottó 2007. *A pompeji szerelmesek. Fejezetek az Infaustusból*. Pécs, Alexandra Kiadó

KOSZTOLÁNYI Dezső 1995. *Esti Kornél / Esti Kornél kalandjai*. Budapest, Unikornis Kiadó

IRODALOM

BÁRÁNY Tibor 2007. *A regény felemlegetése = Élet és irodalom* 2007/25. 27.

BARTHES, Roland 1996. *A szerző halott = R. B. A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások*. Budapest, Osiris Kiadó, 50–55.

BENCE Erika 2008. *Tolnai-tárgylexikon (Tolnai Ottó: A pompeji szerelmesek) = Hid* 2008/2. 75–79.

- BENJAMIN, Walter 1969. *A mesemondó* = W. B. *Kommentár és prófécia*. Budapest, Gondolat Kiadó, 94–126.
- FOUCAULT, Michel 2000. *Mi a szerző?* = M. F. *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Debrecen, Latin betűk. 119–145.
- GULYÁS Gábor 1995. *A költő alteregói avagy a Tolnai-kaland* = *Műhely* 1995/5. 43–44.
- MÉNESI Gábor 2009. *Vég utáni látkép. Tolnai Ottó két kötetéről* = *Új Forrás* 2009/2. 51–59.
- MIKOLA Gyöngyi 2005. *A Nagy Konstelláció. Kommentárok Tolnai Ottó poétikájához*. Pécs, Alexandra Kiadó
- MIKOLA Gyöngyi 2006. *Ember-alakzatok Tolnai Ottó prózájában* = *Pannonhalmi Szemle* 2006/3. 98–102.
- NÉMETH ZOLTÁN 2006. *Parti Nagy Lajos*. Pozsony, Kalligram Kiadó
- NÉMETH ZOLTÁN 2009. *Szerzői név és maszk a magyar posztmodern irodalomban* = *Alföld* 2009/10. 78–84.
- SZILÁGYI Márton 1995. *Bácskai porban és azúrban (Tolnai Ottó: Kékitőgolyó. Új prózák könyve)* = SZ. M. *Kritikai berek*. Budapest, József Attila Kör – Balassi Kiadó, 123–129.
- THOMKA Beáta 1994. *Tolnai Ottó*. Pozsony, Kalligram Kiadó
- THOMKA Beáta 2001. *Beszél egy hang. Elbeszélők, poétikák*. Budapest, Kijárat Kiadó
- THOMKA Beáta 2003. *Glosszárium*. = T. B. *Glosszárium*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 69–140.
- THOMKA Beáta 2007. *Narrator versus aucto = Narratív beágyazás és reflexivitás. Narratívák 6*. Szerkesztette: Bene Adrián és Jablonczay Tímea. Budapest, Kijárat Kiadó, 102–112.
- THOMKA Beáta 2008. *Aprózás, kispróza, kézművesség (Tolnai Ottó: Grenadirmars)* = *Jelenkor* 2008/10. 1166–1172.

Fictitious Multi-authorship in Ottó Tolnai's Latest Prose

Ottó Tolnai's textual regions are inhabited by unusual or strange figures. Beáta Thomka, when concerned with the matter, likens them to a carnival commotion and writes about the impossibility of keeping up with the counterparts. In the short prose pieces of his volume *Grenadirmars* published in 2008, it is harder than ever to find the answer to the question *who is speaking* since the writer presents his texts to the characters narrating in the first-person, that is to I- narrators, and then inserts them as borrowed or “guest-texts” into his own writings, or retells things that he has heard from the characters. It is the collector instead of the creator that takes over the dominant position. The paper, after summing up the conclusions referring to the alter egos of the Tolnai-reception, tackles the notion of fictive multi-authorship touching upon questions of co-authorship and writing resembling spoken language.

Keywords: fictive multi-authorship, Tolnai-alter egos, co-authorship, act of narration, writing resembling spoken language, insertion

Martonosi Mirella

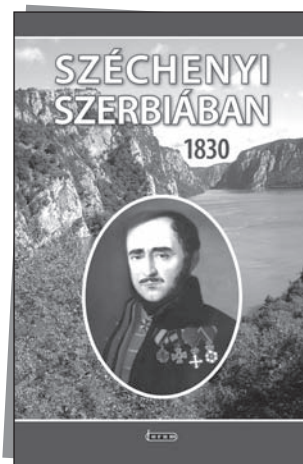
SZÉCHENYI SZERBIÁBAN

Széchenyi in Serbia

Széchenyi Szerbiában – 1830. Naplók, dokumentumok. Összeállította és az előszót írta: Bordás Győző. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2010

Széchenyi 1830-ban tett szerbiai utazásának fellelt dokumentumait, mindekelőtt a Vujicsics Sztoján által szerkesztett, de eddig teljes egészében meg nem jelent, gazdag jegyzetanyaggal ellátott naplóját tartalmazza a kötet; emellett az utazással összefüggő más anyagokat (az útitárs Waldstein János „párhuzamos” naplóját, ifj. Bene Ferenc levélformában megírt naplóját, amely a Széchenyi által kezdeményezett dunai gőzhajózás első dokumentuma, Vujicsics Sztoján és Szeli István Széchenyi-tanulmányát), valamint Boleszny Antal írását Széchenyi al-dunai munkálatairól Németh Ferenc jegyzetével. Az előszóból megtudjuk, hogy a közölt napló szerkesztett kéziratos anyagát Božidar Kovaček egyetemi tanár, a Matica srpska egykori elnöke bocsátotta a Forum Könyvkiadó rendelkezésére. A kézirat a *Magyar utazók a Szerb Fejedelemségben* címet viselte. A kötetben Vickó Árpád fordításában Vujicsics tanulmányát szerb nyelven is megtalálhatjuk. Ezáltal a szerb olvasók is betekintést nyerhetnek „a legnagyobb magyar” szerbiai utazásaiba.

Széchenyi Naplója, ezen belül a szerbiai utazásra vonatkozó részei már régóta foglalkoztatják a két nép művelődési kapcsolattörténetével foglalkozó tudósokat. Széchenyi István gróf 1830 nyarán indult el második keleti útjára, amelyre barátja, Waldstein János gróf is elkísérte. Nagy vállalkozás volt ez abban az időben, hiszen ez volt az első hajóút a Dunán lefelé Konstantinápolyig. Erről az utazásról Széchenyi naplót vezetett német nyelven, és ennek a naplónak a teljes magyar fordítása először Kálnoky Hugó gróf fordításában jelent meg. Köztudomású, hogy Széchenyi reformelképzeléseinek szerves része volt a Duna szabályozása,

mindenekelőtt a balkáni export fejlesztése érdekében. A Duna szabályozásában lehetőséget látott Magyarország adózőképességének növelésére, a közlekedés előmozdítására, valamint Magyarországnak más népekkel való érintkezésére, ahogyan ezt naplójában is kifejti (19). Az expedíció 1830. június 24-én indult el Pestről, hajón. Útközben Széchenyi súlyosan megbetegedett, így a tervezettnél hosszabb ideig volt távol Magyarországtól. Naplójában nem törekedett útleírói teljességre, azt jegyezte fel, ami erős benyomást tett rá. „Bármit látott, tapasztalt, Magyarországra vonatkoztatva, és a megfigyelt jelenségekből izgalmasan csapongó képzelettel vont le hol egészen aprólékos, gyakorlati következtetéseket, hol nagy távlatú történetfilozófiai tanulságokat.”¹ (10) Nem fél egyenes, sőt néha éles bírálatot mondani. Szerinte más népek, ez esetben a monarchiabeli szerbek magyarosításának előfeltétele, hogy a magyarság a németséggel egyenlő szellemi szintre emelkedjen, ennek lehetőségét igencsak kétségbe vonja (17).

Utazása során Széchenyi Törökországban is megfordult. A törökökben azt tisztelti, hogy tisztában vannak elmaradottságukkal, és civilizálódni akarnak (32). Emellett szerinte az utas kényelme és biztonsága aszerint csökken, minél távolabb kerül el az igazi törököktől (36).

Széchenyi István naplójából egy olyan Szerbiát ismerünk meg, amely hatalmas változáson megy keresztül. Ezen átalakulás során vívja ki előbb a részleges autonómiát, majd egy önálló állam státusát, végül elindul egy modern európai intézményekkel és eszmékkel felvértezett állammá válás útján. Ez az út korántsem akadálymentes, a vezető politikai körök a még mindig fenyegető oszmán elnyomás, a politikai közelharc és hatalmi játékok mellett szembesülnek a nagyhatalmak egymást keresztező érdekeivel is, amelyeknek a Balkán mindenképpen a középpontjába kerül. Ebben az időszakban az ún. keleti kérdés határozza meg az európai hatalmak balkáni politikáját, és az előállt kaotikus helyzetben a minél könnyebb átvészelés és a minél teljesebb jogok megszerzése érdekében Szerbia lavírozni kényszerül közöttük.

Széchenyi „a patriarchális, a magyarországihoz képest anarchikus szerbiai viszonyok láttán túlértékeli a fiatal állam demokratikus voltát, ott már megoldottnak véli a magyarországi problémákat (pl. a közteherviselést), sőt még azt is elhiszi, hogy a fejedelem a köz javára lemond a magánbirtokairól. Magát a fejedelmet viszont meggyőző hitelességgel jellemzi, európai műveltségű, világot járt főúr léte magatartásában nyoma sincs holmi fölényérzetnek, amikor a népi származású írástudatlan uralkodóval tárgyal, tisztában van Miloš Obrenović rendkívüli tehetségével, diplomáciai érzékével, szervezőerejével, és elfogulatlan rokonszenvvel ír róla”.²

¹ Bordás Győző: Széchenyi István (1791–1860) = B. Gy. szerk. *Széchenyi Szerbiában – 1830.* Forum, Újvidék, 2010, 10.

² Uo., 10.

Széchenyi útitársa, Waldstein János gróf csehországi német arisztokrata család leszármazottja. Naplójában ugyanazokról az élményekről számol be, mint Széchenyi. „Leírásai kissé részletezőbbek, helyenként talán képszerűnek érezzük őket. Az élményekhez kapcsolódó reflexiók nagyrészt Széchenyi gondolatait tükrözik, megfogalmazásuk azonban patetikusabb, hiányzik belőlük Széchenyi fanyar okossága.”³ Waldstein János naplója Kálnoky Hugó grófnak köszönhetően kerülhetett bele az összeállításba, t. i. ő találta meg. Érdemes megfigyelni, hogy mennyire más szemmel látja Széchenyi a vidéket, mint Waldstein, aki jobbra csak a külsőségekkel foglalkozik, az általa kifejtett esemény- és politikaértékelések már nem önálló elképzelések, hanem Széchenyi hatására született gondolatok.

A könyvben ifj. Bene Ferenc, XIX. századi orvos útleírását is megtaláljuk, amelyet levélformában fogalmazott meg, és feltehetőleg már eleve kiadásra szánta. Munkája a dunai gőzhajózás korai dokumentuma; azért is jelentős, mert ebben a műben találhatjuk meg a legkorábbi magyar leírást a Szerb Fejedelemség fővárosáról.

A kötetben Vujicsics Sztoján írása *Széchenyi Szerbiában, 1830* címmel olvasható. A cikkben a szerző Széchenyi szerbiai utazását, egyszersmind Miloš Obrenovićnál tett látogatását taglalja. A találkozás legfőbb célja a fejedelem támogatásának elnyerése az Al-Duna szabályozásának tervéhez... Obrenović rokonszenvezett a tervvel, de megvalósításában nemigen vehetett részt, hiszen ekkor még Szerbia autonómiájának elnyerése is kérdéses volt, egészen a Mahmud szultán által 1830 decemberében kiadott hattiseriféig. Ekkor a fejedelmi méltóság örökletessé vált a családban. A Szerb Fejedelemség számára az Európa felé nyitás legkézenfekvőbb útja Magyarország volt, beleértve a monarchiában élő szerbek jelentős anyagi és szellemi támogatását is. A niši koponyatorony megrázóan hat Széchenyire. Az elnyomás alatt tapasztalt borzalmakban látja a szerbek összetartásának alapját, és meggyőződése, hogy a vérontást előbb-utóbb szabadságnak kell felváltania. Miloš Obrenović fejedelem kitüntető figyelmet szentelt vendégeinek, hiszen Széchenyi látogatásától a Szerb Fejedelemség és Magyarország közötti kapcsolatok előmozdítását várta. Széchenyi és Waldstein feljegyzései mellett Vujicsics egyik forrása Joakim Vujić 1828-ban Budán kiadott *Utazás Szerbiában* (Putešestvije po Srbiji) című útleírása, amelyben részletesen beszámolt a fejedelmi városok, Belgrád, Kragujevac és Požarevac akkori állapotáról. Vujicsics ebből az útleírásból közöl részleteket. Vujicsics leírásában gyakran találkozunk digressziókkal, hiszen a szerző az alapadatok közlése szintjén kitér a fontosabb történelmi eseményekre, mint pl. az első szerb felkelés, az 1830. évi szultáni hattiserif és az osztrák–török háborút lezáró požarevaci béke. Magáról

³ Bordás Győző: Waldstein János (1809–1876) = Uo., 48.

a szerb fejedelem és Széchenyi között folytatott beszélgetésről is leírást ad a szerző. Széchenyi és Waldstein naplója nyomán részletes képet fest a külsőségekről, mint pl. a fogadószoba berendezéséről, a résztvevők öltözkészéről. Ezután következik a beszélgetés hosszabb kifejtése. E beszélgetés során az Al-Duna szabályozásának terve mellett szó volt a politikáról, nemzetközi viszonyokról, és Széchenyi megállapítása szerint Miloš Obrenović, alacsony műveltségi szintje ellenére, rátermett uralkodó és politikus. Waldstein szintén a fejedelem politikai tehetségét emeli ki, különösen hangsúlyozva, hogy Obrenović számára az adott szó szent, és hogy ez csak a műveletlen népekre jellemző. Ezután Vujicsics röviden beszámol Széchenyinek Szendrőben, Belgrádban és Zimonyban tett látogatásáról. Hazatérése és az al-dunai munkálatok megkezdése után Széchenyi hamarosan belátta, hogy nem számíthat a szerb fejedelem segítségére korszakos elképzelésének valóra váltásában, hiszen a fejedelemség ekkor még sem erős gazdasági alapokkal, sem megfelelő diplomáciai befolyással nem rendelkezett. Mindenesetre, ahogyan Vujicsics konstatálja cikkének befejezésekor, mind Széchenyi Istvánban, mind útítársában, Waldstein Jánosban kellemes benyomást keltett a szerbiai utazás, és mindketten, bár egyszerűként, mégis előítélet nélküli és értelmes elvekért küzdő népként jellemzik a szerbeket.

Szeli István tanulmánya *Széchenyi naplójának olvasatairól* címmel szintén a kötet szerves része. Szeli szerint Széchenyi naplóját minden tudomány a maga megvilágításában szemléli. A szöveg és az emögött álló szerzői motívumok és mozgatórugók kritikus tanulmányozását azonban nem a szakmai elfogultság zavarja leginkább, hanem az a tény, hogy „a Napló anyaga már kész eszmei konstrukciók érvanyagául szolgál”.⁴ Szeli ugyancsak zavaró körülménynek tekinti napjaink azon törekvését, hogy az utókornak szánt intő üzenetekkel és útmutatásokkal vértessze fel a történelem kiemelkedő alakjait. Ez a törekvés óhatatlanul a megfelelő történelmi szemlélet rovására megy. A szerző hangsúlyozza, hogy az átlagember leginkább Széchenyi nyilvános szerepléséből ismeri meg, vagyis hiszi, hogy megismerheti a „legnagyobb magyart”. Viszont a jellem teljes megismeréséhez elengedhetetlen egy olyan intim forrás is, mint a *Napló*, amely nem az értelem, hanem a líra produktuma. De mivel a napló, meghatározóan alanyi látásmódja miatt, aligha szolgálhat objektív alapul a személyiség megismeréséhez, az értekező művek és a napló csak egymás tükrében szemlélhetők, mert csak így nyújthatnak teljes képet. Szeli István szól Széchenyi nyelvkonceptiójáról is. Széchenyi a nyelvben a nemzeti közösség létezésének feltételét látja. A romantika térhódításával a felvilágosult abszolutista államképet a nemzetállamkonceptió váltja fel, amely a nyelvet politikai eszköznek tekinti. Szeli meglátása szerint Széchenyi jelentősége éppen abban áll, hogy álláspontja különbözik

⁴ Szeli István: Széchenyi naplójának olvasatairól = B. Gy. szerk. *Széchenyi...*, 76.

a korától e kérdés megítélésében is. A *Napló*ból kiderül, hogy a Széchenyi által hangsúlyozott nyelvi tolerancia nem csak üres szófecsérlés, vagy ravasz politikai húzás, hanem egy európai gondolkozású ember őszinte véleménye.

A kötet tartalmazza Boleszny Antal tanulmányát Széchenyi al-dunai munkálatairól, amelyet a Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878. május 23-án megtartott közgyűlésén olvastak fel. Boleszny Antal célja amellett, hogy új adatokkal gazdagítsa a régészetet, minél szélesebb körben ismertetni Széchenyi tevékenységét, akit kiválóan képzett és tehetséges államférfinak tart, szemben kora politikusaival.

Boleszny Antal tanulmánya után Németh Ferenc cikkét olvashatjuk *Boleszny Antal Széchenyi-kutatásairól* címmel. A cikk adatokat közöl Boleszny Antal életrajzából, közéleti, irodalmi és tudományos tevékenységéről, továbbá az említett tanulmány megírásának körülményeiről. A szerző ismerteti a Boleszny Antal által használt szakirodalmat és forrásokat, amelyek közül a két fő forrást Széchenyinek az orsovai Lazar Popovich Fótához és Lehmann János újvidéki kereskedőhöz írt levelei jelentik. A Széchenyi-levelek mellett Boleszny tanulmánya kellő részletességgel szól az al-dunai munkálatok menetéről is.

Ez a kötet kétségtől igen jelentős, mind történelmi, mind művelődéstörténeti szempontból. A benne található naplók és feljegyzések betekintést adnak Széchenyi, Waldstein és Bene Ferenc munkásságába, gondolataiba. Megismerhetjük a „legnagyobb magyar” álláspontját néhány fontos politikai, gazdasági és társadalmi kérdéssel, reformelképzeléseit és ezek megvalósításának tervét. A *Napló* emellett jelentős történelmi forrás magáról Széchenyi Szerbiában tett látogatásáról, de arról is, hogyan vélekedett egy művelt magyar nemes a szerbiai és magyarországi állapotokról és a korabeli Európát meghatározó nemzetközi viszonyokról. A mű egyúttal nyelvtörténeti szempontból is fontos, hiszen lehetőséget nyújt az ezzel foglalkozó tudósoknak, hogy egy magasan képzett XIX. századi ember íráskészségét és a megírt műre jellemző sajátosságokat tanulmányozzák. Vujicsics Sztoján cikkében Széchenyi utazását rögzíti a naplójegyzetek alapján, és a történelemtudomány kritériumai alapján próbálja meg rekonstruálni az eseményeket. Szeli István tanulmánya irodalom- és nyelvtörténeti szempontból jelentős, Németh Ferenc írása pedig Boleszny Antal tanulmányának jelentőségét mutatja be az olvasóknak. Boleszny Antal tanulmánya értékes történelmi forrás Széchenyi gazdasági reformtörekvéseiről, elsősorban az Al-Duna szabályozására vonatkozó terveiről és a térségben végzett munkálatokról. A *Széchenyi Szerbiában – 1930* című összeállítás tehát igen sokoldalúan világítja meg e kimagasló történelmi személy szerbiai és Szerbiához kapcsolódó tevékenységét, és biztos kiindulópont lehet a további kutatáshoz azoknak is, akiknek Széchenyi munkássága a szakterületük, és azoknak is, akik a szerb-magyar viszonyok tanulmányozását tűzték ki célul.

Baranyi Anna

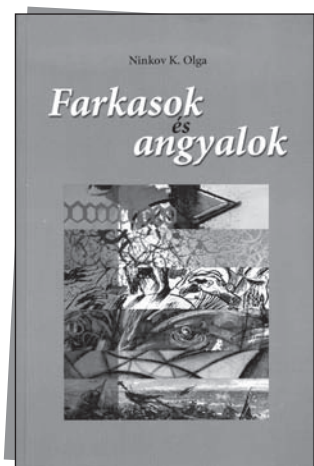
FARKASOK ÉS ANGYALOK

Wolves and Angels

Ninkov K. Olga: *Farkasok és angyalok*. Képzőművészeti tanulmányok és esszék. Életjel, Szabadka, 2009

A 143 oldal terjedelmű, kemény borítójú kötet fekete-fehér és színes reprodukciókkal gazdagon illusztrált. Első részében eddig publikálatlan, új kutatási eredményeket tartalmazó tanulmányokat olvashatunk Eisenhut Ferenc *Zentai csata* című festményével, valamint Balázs G. Árpádnak és Miloš Babićnak az 1920-as és 1930-as években keletkezett avantgárd ciklusaival kapcsolatban. Könyvének második részében a szerző kortárs vajdasági művészekről már korábban publikált tanulmányaiból, megnyitókon elhangzott rövidebb esszéiből állított össze egy válogatást.

Eisenhut Ferenc (1857–1903) Vajdaságban a *Zentai csata* (1896) című festményének köszönhetően elsősorban csataképfestőként vált ismertté. A monumentális méretű alkotás, amely 1896-ban, a millenniumi ünnepségek alkalmából készült, jelenleg is Zomborban, a valamikori vármegyeházán tekinthető meg. A festőművész egyetlen olyan alkotása, amely keletkezése óta folyamatosan hozzáférhető a nagyközönség számára. Eisenhut a történelmi festészettel a millennium okán kezdett foglalkozni; az orientális témák elkötelezettje volt, az általa is fő műveknek tartott alkotásai közül több már életében budapesti közgyűjteményekbe került. Történelmi témájú munkái közül a legjelentősebb a *Zentai csata*, amelyet az újvidéki Tartományi Műemlékvédelmi Hivatal 1951-ben védettnek nyilvánított. A műalkotás Vajdaság történelme szempontjából nemcsak művészettörténeti, hanem művelődéstörténeti szempontból is jelentős. Ezért is volt indokolt az alapos, minden részletre kiterjedő kutatómunka elvégzése, majd összegezése. A szerző ír a festmény megrendeléséről, keletkezéstörténetéről, korabeli fogadtatásáról, elhelyezéséről, a

20. századi vajdasági művelődéstörténetben betöltött szerepéről. Elsőként írta meg az alkotás részletes ikonográfiai elemzését és művészettörténeti értékelését, amely most itt, ebben a könyvben kerül első közreadásra.

Ninkov K. Olga módszerének egyik jellegzetessége a minden részletre kiterjedő, a témához kapcsolható művészettörténeti és művelődéstörténeti vonatkozások kutatása. A *Zentai csata* című festményről szóló tanulmányában például azzal is foglalkozik, hogy Szabadka a millenniumi kiállításra Jantyik Mátyás illusztrátortól rendelte meg a *Szabadka szabad királyi várossá való kikiáltása* (1896) című festményt, noha számításba jöhettek volna helyi művészek is, mint Bence Ferenc (1874–1926), Mesterházi Kálmán (1857–1898), Szirmai Antal (1860–1927) vagy az óbecsei születésű Than Mór (1828–1899).

Eisenhut életművéből a *Zentai csata* nagy méretű történelmi festmény mellett még három kisebb – a szakma számára is kevésbé ismert – alkotást elemez, amelyek ugyanabban az időben keletkeztek, mint a nagy történelmi csatakép. Ezek az *Országháza* (1895), a *Csendélet pisztollyal és rézpuskával* (1896) és *Az újlaki Krstbeier villa* (1896).

A szerző szerzteágazó érdeklődésének és más művészeti műfajokban – filmművészet, irodalom – való jártasságának köszönhető, hogy a kötet *Aktivista párhuzamok* című tanulmányában Balázs G. Árpád (1887–1981) és Miloš Babić (1904–1968) munkásságát új megközelítéssel elemezte. A Szabadkához kötődő két művész avantgárd opusával több művészettörténész is foglalkozott, és számos értékes tanulmány jelent meg róluk. De először olvashatunk a Babić és Balázs művei közötti összefüggésekről, párhuzamokról. A szerző komplex igénnyel vizsgálta a 20. század első évtizedeinek képzőművészetét, irodalmát és filmművészetét, elemezte a témák ikonográfiai vonatkozásait, találta meg a közös kiindulópontokat. Nagyító alá vette Balázs Ady-illusztrációit és Babić tíz festményét. Többek között azt is megállapította, hogy alkotásaik sajátos, modern városi építészeti háttere sokban emlékeztet a korabeli expresszionista filmek jeleneteire, fényeffektusaira és architektúrájára. Kitér Fritz Lang *Metropolis* (1926) című filmjére, amelyet Szabadkán 1927 áprilisában mutatott be a Lifka mozi. E film ismerete közelebb vihette Balázs és Babić egyes festményeinek a megismeréséhez, megértéséhez, mélyre hatoló elemzéséhez. Miloš Babić tíz festményét rendkívüli alaposággal elemzi, és oldja fel a rejtélyesnek tűnő részleteket. Többek között ennek az egyre alaposabb művészettörténeti kutatómunkának köszönhetően is kapja meg Balázs G. Árpád és Miloš Babić a méltó helyet a közép-európai egyetemes művészettörténetben. Számunkra ez azért is nagyon fontos, mert mindkét művész főműveit a Szabadkai Városi Múzeum őrzi, így azok nem csupán a kutatók, hanem az érdeklődő közönség számára is hozzáférhetők.

A könyv második részében kortárs művészekről olvashatunk rövidebb tanulmányokat és esszéket, amelyek általában a kiállításainkkal összefüggésben

íródtak, és pedig Peity Laura, Suhajda Zita, Szalma László, Torok Melinda, Janovics Erika, Nemes Fekete Edit, Milan Tomić, Csikós Tibor, Molnár Imre, Gyurkovics Hunor és végül Ács József által a Topolyai Múzeumnak ajándékozott alkotásairól, tehát az idősebb és a fiatalabb korosztály egyaránt jelen van ebben a válogatásban.

Az egyetemes és a honi kortárs képzőművészet és a társművészetek területén való gazdag ismereteinek és az alkotók iránt érzett empátiájának köszönhetően művészeinket új megvilágításban mutatja be. Valamennyi esszé a szakemberek számára is új információkat, ismeretlen összefüggéseket tartogat. Azon felül, hogy egy-egy esszé önmagában rendkívül értékes olvasmány, együttesen betekintést adnak a vajdasági kortárs művészet jellegzetes vonulataiba, ikonográfiai és stilisztikai jellegzetességeibe is.

Képzőművészeink valós értékeinek új megvilágításba helyezésével a művészettörténet és a kortárs kritika szempontjából is értékes és fontos Ninkov K. Olga *Farkasok és angyalok* című könyve. Szabatos és színvonalas nyelvezetének, szemléletes stílusának köszönhetően a szűk szakma mellett a művészet iránt érdeklődők számára is élvezetes olvasnivalót tartogat a könyv.

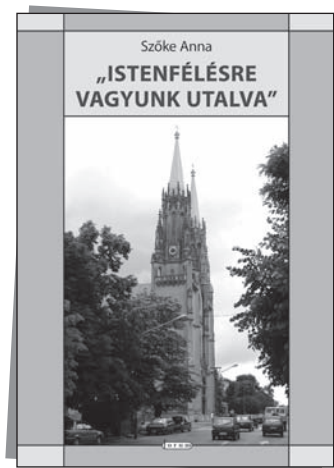
Cini Zoltán

ISTENFÉLÉSRE VANNAK UTALVA

Left to Rely on the Fear of God

Szőke Anna: „Istenfélésre vagyunk utalva.” Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2010

A Forum Könyvkiadó gondozásában: Szőke Anna „Istenfélésre vagyunk utalva” című könyve a következő alcímmel jelent meg: Tanulmányok Dél-Bánát népeletéből. Az alcímben közölt, tájegységre vonatkozó meghatározás nem teljesen pontos. A szerző ugyanis ebben a mintegy kétszázötven oldalas könyvben a Dél-Bánátnál sokkal kisebb területet vesz górcső alá. Egészen pontosan a Versec környéki magyarok szokásait, kultúráját, anyanyelvükhöz való viszonyát stb. kívánja bemutatni. A szerzőnő ezen vállalkozása a mai napig egyedülálló, mivel a Versec környéki, magyarok által is lakott falvak sohasem voltak az etnológusok kedvelt célállomásai. Míg az Al-Duna mentén található csángó települések: Székelykeve, Sándoregyháza, Hertelendyfalva, vagy a legnépesebb bánáti református közösség, Torontálvásárhely (Debellács, Debejacsa), valamint a Zichyfalva szomszédságában található, magyar lakosságú falu, Ürményháza már régóta a kutatások helyszínéül szolgáltak/ szolgálnak, addig a Versec környéki települések: Fejértelep (Šušara), Nagyszerez (Veliko Središte), Temeskutas (Gudurica), Temesvajkóc (Vlajkovac), Udvarszállás (Dobričevo) és Versecvát (Vatin) mindezekig nem képezték egy jelentősebb kutatás tárgyát sem. Szőke Anna nevéhez fűződik az új terminológia néprajzi berkekbe történő beiktatása is: a Dél-Bánát keleti részén élő magyarokat a „Versec környéki magyarság” megnevezéssel illeti. Egyértelműen szükséges ennek az új terminológiának a bevezetése, ugyanis ha a néprajzkutató Dél-Bánatról, vagy dél-bánáti magyarságról beszél, akkor sohasem – vagy csak nagyon ritkán – gondol a Versec környékén élő, mintegy háromezer főnyi magyarságra, inkább az imént említett, nagyobb lakosságú al-dunai stb. települések jutnak az eszébe. A Versec környéki magyarok számának alakulása erősen csökkenő tendenciát mutat. Szavak helyett beszéljenek inkább a számok:

A helység neve	Lakosok száma 1991-ben	Ebből magyar 1991-ben	%	Lakosok száma 2002-ben	Ebből magyar 2002-ben	%
Fejértelep	472	312	66,1	376	241	64,1
Nagyszered	1584	140	8,8	1340	99	7,4
Temeskutas	1338	53	4,0	1267	44	3,5
Temesvajkóc	1328	267	20,1	1176	182	15,5
Udvarszállás	265	231	87,2	226	200	88,5
Versecvát	316	99	31,3	250	67	26,8
Versec	36885	2125	5,8	36623	1800	4,9
Más települések	39747	537	1,4	33466	445	1,3
Versec és környéke összesen	81935	3764	4,6	74724	3078	4,1

A kötet a szerző előszavával indít, melyben beszél a témaválasztásról és a kutatás módszertanáról. A Vajdasági Magyar Kalendárium 1998. évi kiadványában pontos statisztikai adatokat közölt Vajdaság településeinek demográfiai összetételéről. A szerző, ekkor – a kiadvány lapozgatása során – szembesült először azzal a ténnyel, hogy a Versec környéki falvak némelyikében magyarok is élnek. Ekkor határozta el, hogy felkeresi az ott élőket, s kutatómunkába kezd. A gyűjtőmunka elsődleges célja az volt, hogy az ottaniak hitével és vallásával kapcsolatos szokásait abban az állapotban tárja fel és írja le, ahogy ezt a 21. század legelején találta. Így szinkrón jellegű leírást alkalmaz. „A kutatópontok kiválasztásakor csak az a szempont vezérelt, hogy a Versec környéki magyarlakta falvak mindegyike képviselve legyen.” (SZÓKE 2010:5) Szőke Anna leszögezi, hogy az itteni magyarság a tömbmagyarságtól távol és elszigetelten él, így az előbbiekkal semmilyen kapcsolatot nem ápol. A zárt, falusi környezetben élők kezdetben tartózkodóak voltak vele szemben, csak idővel fogadták be őt maguk közé. A gyűjtőmunkát 2000 és 2005 között végezte, s azt a következtetést vonta le, hogy a Versec környéki magyarok kultúrája főbb vonásaiban az egyetemes magyar műveltséghez tartozik, etnikai jegyeikhez erősen kötődnek. Ugyanakkor a magyar nyelv ismerete már nem sorolható etnikai jellemzőik közé. Az idősök anyanyelvi szinten beszélik a magyart, a középkorostállyal szemlingvizmus figyelhető meg, a fiatalabbak pedig a szerb nyelvet részesítik előnyben. Dél-Bánát keleti részén megszűnt a magyar nyelvű oktatás és minden magyar intézmény. Ma kizárólag csak a katolikus és a református egyház szorgalmazza, hogy hitükben, kultúrájukban és nyelvükben is megmaradjanak. A szerző így joggal

választotta munkája gyümölcsének az „Istenfélésre vagyunk utalva” címet. A Versec környéki magyarok elszigeteltségük miatt keveset tudnak a Bácskában élő magyarságról, de róluk mi még kevesebbet tudunk, így az idegenből érkező számára az ottani magyarság pusztá léte is a döbbenet erejével hat. „Fennmaradásuk kis létszámuk ellenére a mai napig csodával határos.” (SZŐKE 2010:6)

Az előszót követően a Bánság telepítésének a történetéről olvashatunk. A Bánság–Bánát területén ma három ország osztozik: Szerbia a nyugati, Románia a keleti, Magyarország pedig a legészakibb csücskét birtokolja. „A Bánság a Kárpát-medence, de talán a világ legtarkább etnikai területe.” (SZŐKE 2010:15) Ennek a területnek a lakossága sokat köszönhet gróf Mercy Claudius Florimundnak, aki tábornok, katonai parancsnok, valamint a Bánság kormányzója is volt a 18. század elején. Szorgalmazta a mocsaras vidékek lecsapolását, aminek köszönhetően helyet biztosított a Tisza – Maros – Duna háromszögben letelepedni kívánczókknak. I. Ferenc uralkodásának idején németek és szerbek mellett magyarok és szlovákok is érkeztek erre a vidékre, Fehértemplom környékére, az Al-Duna ma Romániához tartozó részén pedig evangélikus csehek is letelepedtek. Ekkor jött létre többek között a Krassó–Szörény megyében ma is szinte kizárólag csehek által lakott Dunaszentilona (Sfânta Elena), valamint az Udvarszállás közelében elterülő Csehfalva (Češko Selo) és Körtéd (Kruščica) is. Nagyszereden pedig a magyar és a német lakosság mellé települtek le, felduzzasztva így a település lakosságát. Az evangélikus cseheket pémeknek nevezték, akiknek a nagyszeredi templomát még ma is mindenki a pémek templomaként emlegeti. Ami a magyarságot illeti, a többi nemzethez viszonyítva valamivel később s kisebb létszámban telepedett meg ezen a környéken. Számuk és arányuk 1910-ben érte el a maximumot, Nagyszereden pl. ekkor arányuk megközelítette a 40%-ot, Versecen pedig 4890-en vallották magukat magyar anyanyelvűnek, ami akkor az összlakosság 14%-át jelentette. „Pontos eredetük feltáratlan, csak szokásaikból következtethetünk palóc származásukra.” (SZŐKE 2010:14) Amikor a szerző Temesvajkóccal részletesebben foglalkozik, akkor konkrétabb meghatározást közöl: A temesvajkóciak szokásvilága az Ung vidék szokásvilágához hasonlítható. Kirajzásuk elsődleges helyszínül pedig a ma Szlovákiához tartozó Matyócvajkócot nevezi meg.

A Bánság lakossága egyre inkább homogenizálódik. A csehek, magyarok, románok és szlovákok száma egyaránt csökkenő tendenciát mutat, a német lakosság pedig gyakorlatilag teljesen eltűnt erről a vidékről a második világháború után. Ugyanakkor helyükre nagy számban érkeztek macedónok és szlovénok is. A többségi nemzet száma sem gyarapszik, ugyanakkor nem csökken, így százalékos arányuk minden népszámlálás alkalmával magasabb.

A telepítéstörténet mellett beszámol a Csanádi Egyházmegye történetéről, majd felsorolja a Nagybecskereki Egyházmegye katolikus és a Bánáti Egyházmegye református gyülekezeteit.

A vizsgált települések történetét külön egységben reprezentálja. Mindegyik falunak és Versec városának is külön fejezetet szentel. Általánosságban elmondható, hogy mindenütt közöl népszámlálási adatokat, ír a közösség létrejöttének körülményeiről, múltjáról és jelenlegi életéről is. Felvázolja a magyarhoz mint anyanyelvhez való viszonyukat, de ezzel részletesebben a *Nyelvi határzónák* című egységben foglalkozik. Udvarszállásról mint „etnikai unikumról” beszél, ahol még ma is szinte mindenki magyar, és beszél is magyarul. Fejértelepen – magyar többsége ellenére – identitászavar van kialakulóban, 2002-ben megszűnt a magyar nyelvű oktatás. Temesvajkócon még élnek magyarul beszélő emberek, Nagyszereден, Temeskutason és Versecváton pedig olyan magyar emberek laknak, akik napjainkra elfelejtették anyanyelvüket, de szokásaikat még őrzik, s vállalják magyar nemzetiségüket. Versec városában is igen szomorú a helyzet: az 1800 magát magyarnak valló személy közül, talán három-négyszázan beszél a nyelvet, többnyire idős személyek. Versecváton még 1930-ban, Nagyszereден 1955-ben, Versec városában pedig 1990-ben szűnt meg a magyar nyelvű oktatás. Így földrajzi és társadalmi helyzetük napjainkban „...nem teszi lehetővé a nemzeti hovatartozás megélését... mert a más kultúrájú többségi közegben megszűnt az intézményes nemzeti kultúra rendszeres és nyilvános megélése”. (SZÓKE 2010:32) Ugyanakkor különös figyelmet érdemel, hogy az utóbbi tízenöt évben több katolikus templom is épült ezen a környéken. Fejértelepen 1994-ben szentelték fel a templomot Szent László tiszteletére, az 1996-ban befejezett temesvajkói templom védőszentje Árpádházi Szent Margit, az udvarszállásiak pedig 2004-ben fejezték be templomukat, melynek búcsúját minden év szeptember 8-án, Kisboldogasszony napján ünneplik. Ha anyanyelvük nem is, de vallásuk mindenhol megkülönbözteti őket a többségi nemzettől. A templomokban szinte mindegyik településen magyarul prédikál a pap, így levonható az a következtetés, hogy a Versec környékiek intézményes keretek között kizárólag az egyházban tudnak még ma is anyanyelvükön érintkezni.

Hogy milyen jelentős szerepet tölt be az ottaniak életében a vallás, azt az is jelzi, hogy a szerző külön egységet szentel a valláshoz fűződő szokásoknak, s *A vallásgyakorlás formái* cím alatt összegzi ezeket. Az istentisztelet formái közül a szárazmiséket emelem ki, melyeket azért neveznek száraznak, mert pap nélkül mutatják be őket. Az ilyen misékre azért van szükség, mert nincs minden településen helyben lakó plébános, így gyakran csak havonta van lehetőség szentmisét tartani. Annak a személynek, aki felolvassa az evangéliumot, határozott kiállású egyénnek kell lennie, valamint kötelezően tudnia kell magyarul olvasni. Fejértelepen és Nagyszereден rendszeresen, Versecváton pedig nem minden vasárnapi rendszerességgel kerül sor szárazmisére. Temesvajkócon elhalt a szárazmise szokása, Udvarszálláson pedig azért nincs gyakorlatban, mert a főherceplomi plébános minden vasárnap átutazik a faluba szentmisét bemutatni.

Szőke Anna értekezik még az ájtatosságokról, elsőáldozásról és bér málkózásról, valamint a templombúcsúkról is. A kudrici tető (Gudurički vrh, Kutasi tető) közelében található kápolna búcsújáró hely, ahova minden év szeptemberében nagy számú hívő zarándokol el Vajdaság egész területéről. A versecváti búcsúról pedig azt tudjuk meg, hogy az ünnep profán részét a más etnikumúak is ünneplik, így ma már sokkal inkább faluünnepnek számít, semmint a katolikusok vallási jelképének. „A vallási tartalom rejtett dimenziót nyer, a templomon kívül már senki sem beszél róla.” (SZŐKE 2010:92)

A szabadtéri szakrális emlékek – ezek elsősorban keresztek – szinte minden településen megtalálhatók. A felállításukról, valamint a hozzájuk fűződő legendákról és babonákról is olvashatunk. Bemutatást nyernek még a szerző adatközlőinek a birtokában lévő szentképek, imakönyvek és a vallási tartalommal ellátott falvédők is. Az imakönyvekbe a család életében legfontosabb eseményeket is feljegyezték. A falvédőkön elsősorban a *Házi áldás* szövege szerepel, de Versecváton egy, a Lourdes-i Szűz Máriához való fohászkodás képi megjelenítésére is rábukkant. A vallással kapcsolatos tárgyi megjelenítés igen gazdag, gyakran százéves múltra tekint vissza. Ugyanakkor Szőke Anna azt is megjegyzi, hogy egy-egy lakásban a szentképekkel gyakran ikonok is párosulnak, s ez az asszimiláció folyamatára utal.

A szerző a *Jeles napok – Halványuló népszokások* címet viselő egységben azokat a szokásokat jegyzi le, amelyek az év egyes jeles napjaihoz köthetők. A legnagyobb ünnepeket leszámítva, a tömbmagyarság mára már elfelejtette az ezekhez a napokhoz fűződő szokásokat, a Versec környéki magyarság körében viszont még mindig ápolják és évről évre föllevenítik a hozzájuk kötődő rítusokat: „...a hagyományos népi kultúra elemei túléltek az anyanyelv elvesztését.” (SZŐKE 2010:117) Húsvét alkalmával az udvarszállási férfiak a Karas folyóban elvégzik a nagypénteki rituális mosdást, a nagyszeredi asszonyok ilyenkor pedig kenyeret sütnek, mert úgy tartják, hogy Jézus a friss kenyér illatára támadt fel. A májusfaállítás még mindig divatban van Udvarszálláson. Az ottani fiúk állítják fel a lányos házak előtt, a legnagyobb titokban. A májusfaállítás nem az udvarlás szimbóluma, hanem figyelmesség, kedvesség a fiúk részéről, valamint kitűnő alkalom a szórakozásra. Azt is megtudjuk, hogy pünkösdhétfőn a fiúk „kitáncolják” az általuk felállított fát, s ilyenkor nagy ünnepség van a faluban. A májusfa állítása kitűnő alkalmat ad a falusiaknak a szórakozásra, s talán ezért elevenítik fel mind a mai napig ezt a szokást. Olvashatunk még a karácsonyhoz fűződő szokásokról, az úrnapi sátorállításról, a Szent Antal, Szent Iván valamint Luca napjához fűződő szokásokról, és számos más, a Bácskában kevésbé ismert alkalmakról. A szerző szinte minden egységben megörökít olyan tárgyakat, eseményeket, eseményekhez fűződő szokásokat stb., amelyeket a magyarok a szerbektől kölcsönöztek, s tettek magukévá. A ház védőszentünnepe példá-

ul Versecváton jelentős ünnep. Az ottani magyarok, ha szerbektől vásárolnak házat, megöröklük a ház védőszentjét. Az adatközlők szerint félelemből viszik tovább ezt a szokást, mert tartanak attól, hogy ha a védőszentnek nem adják meg a kellő tiszteletet, átok száll a házra. Versecváton tehát a háznak és nem a családnak van védőszentje, eltérően a bácskai szerbek szokásaitól.

A könyv utolsóelőtti egysége a *Nyelvi határzónák* címet viseli, s a magyar nyelv helyzetéről, állapotáról, valamint a Versec környéki magyarok nemzeti identitásáról szól. A szerző megállapítja, hogy „...lényegesen többen vannak azok a személyek, akik magyarnak vallják nemzetiségüket, mint ahányan beszélik a magyar nyelvet, és anyanyelvüket már nem tekintik értéknek”. (SZŐKE 2010:147) Mivel az általuk lakott vidéken nem lehetett a magyar nyelvvel érvényesülni, úgy gondolták, hogy könnyebben be tudnak majd illeszkedni a társadalomba, ha szerb tannyelvű iskolába járatják gyermekeiket. Ezekben az iskolákban pedig a szerb kultúrával és történelemmel ismerkedtek meg. „Megtanulták és elfogadták azt a tanítást, mely szerint a magyarok csak hódítók voltak ezen a területen, és leigázták az őshonos szerbeket.” (SZŐKE 2010:148) Nemzettudatuk először csak megingott, napjainkban pedig már nem is foglalkoznak nemzeti hovatartozásukkal. Szőke Anna megkérdezte az adatközlőktől, hogy büszkék-e magyar származásukra. Az egyik nagyszeredi interjúalany sokatmondóan válaszolt: „Nem tudom. Én magyar vagyok, de arra itt különösebben nem kíváncsi senki.” (SZŐKE 2010:149)

Ebben az egységben kap helyet a fonetikai jellegzetességek ismertetése is. Megtudjuk, hogy a magánhangzókat a magyar nyelvhasználattól eltérően, rövidebben ejtik ki, ez pedig idegenszerűséget kölcsönöz beszédüknek. Gyakran feloldják a mássalhangzó-torlódásokat, vagy a hosszú mássalhangzókat röviden ejtik. A magyar nyelv akkor oldja fel a mássalhangzó-torlódást, ha szeretné egyszerűbbé tenni a szó kiejtését. A szerb nyelv – a szláv nyelvekhez hasonlóan – köztudomásúan gyakran él a mássalhangzó-torlódással, ezen szavak kiejtése nem jelent gondot számára. Ebből kifolyólag nehezen magyarázható, hogy a szerb nyelv erőteljes hatása ellenére miért töltik ki magánhangzókkal a mássalhangzók közötti teret.

Az utolsó egységben a szerző az emberélet fordulóit veszi sorra. A keresztelessel kapcsolatban elsősorban a keresztszülőség komaságát vizsgálja. A keresztszülőket kizárólag a barátok közül választják ki. Az apa ifjúkori barátai élveznek elsőbbséget. A Bácskában általánosan elfogadott, hogy a keresztszülők a vérrokonok soraiból kerülnek ki. A fejrétélepi és udvarszállási névadást is megvizsgálja. 1900 és 1980 között az ősi magyar nevek élveztek elsőbbséget, ma inkább semleges írásmódú keresztnévet választanak.

A kereszteleési szokások ecsetelése után a lakodalmi szokások kerülnek terítékre. A környéken már csak nagyon ritkán kerül magyarok közötti házasság-

kötésre sor. A náprajzkutató viszont abban a szerencsés helyzetben volt, hogy gyűjtésének ideje alatt egy temesvajkóci fiú és egy fejértelepi lány eljegyzését, házasságkötését és az azt követő mulatozást követhette nyomon. „...a lakodalom egyes elemei azok, amelyek hosszú életűek, s amelyek az átöröklődés hagyományait a legtovább megőrzik”. (SZŐKE 2010:167) Szőke Anna igen részletesen elemzi a lakodalmakra jellemző szokásokat. Szól az udvarlás időszakáról, az eljegyzésről, az eljegyzési vacsoráról, a jegyajándékokról, a vendéghívogatósról, a nyoszolyólányok feladatairól, valamint a házasságkötés napjának eseményeit részletesen elemzi. Lakodalmi versszövegeket, vőfélyverseket közöl és elemez, érdekességgént pedig az udvarszállási menyasszony-pörkölés szokását részleteiben is megosztja az olvasóval.

A temetési szokásaikat a temetők bemutatásával egészíti ki. A halállal és a temetéssel kapcsolatos szokáscselekvések megőrzéséhez sokkal erőteljesebben ragaszkodnak, mint a bácskai magyarok. „A göröngydobás, a szoba átmeszélése, a szemfödélből egy darab kivágása, a bútorok helyének megváltoztatása, a pénzdobálás, a küszöb feletti háromszori megemelés azok közé a rituális cselekvések közé tartozik, amelyeknek már nem ismerik az eredetét, sem azokat a mágikus képzeteket nem őrzik, amelyek ezeket éltették.” (SZŐKE 2010:196) Annak ellenére, hogy a rítusok eredetét már nem tudják megmagyarázni „...a közösség tagjai minden olyan rítust, szokást modellként követnek, amelynek az a célja, hogy az elhunyt társuktól való végleges távozást megkönnyítse, az örök életbe való átmenetet elősegítse”. (SZŐKE 2010: uo.) Megtudjuk, hogy a környéken egyáltalán nem jellemző a rátemetés jelensége. Nagyszereden a múlt század fordulóján, 1900 táján még a temető egy teljes sorát birtokolta egy-egy család. A temetőket minden vizsgált településen szemügyre veszi. Régi és újabb, katolikus és evangélikus sírokról, kőkeresztekről közöl fényképes illusztrációt. Foglalkozik a sírfeliratokkal is. Megállapítja, hogy Nagyszereden és Versecvátom ismeretlenek az elhunyt nevén és az évszámokon kívüli feliratok, másutt az elhunyt személyiségét méltató sírversek is előfordulnak. A temetők többnyire közösek, a katolikusok és a pravoszlávok egyaránt használják őket. Az elkülönülést azonban mindenütt jelzik valamilyen módon.

Az ötévnyi gyűjtőmunka gondos feldolgozása időigényes folyamatot vett igénybe, s az olvasó ennek a jelentős vállalkozásnak az eredményét tartja a kezében. Szőke Anna a Versec környéki magyarság népeletének első szakavatott ismerője lett. A könyvre jellemző a teljességre való törekvés, s az adatközlőknek köszönhetően – akiknek névsorát hiányolom – igen színes képet nyújt az ottani szórványmagyarság szokásairól. A könyv gazdag fényképes illusztrációkban, sajnos ezek – a fedőlapot leszámítva – nem színesek, így esztétikai hiányérzetet keltenek az olvasóban. A szerző igyekezett megőrkíteni mindent, amit ott látott, s leírni mindent, amit ott hallott, mert tisztában volt vele, hogy egy

olyan közösségben gyűjtött, amelynek megmaradása csak évek kérdése. A szerző tájékozottságát dicséri, hogy gyakran párhuzamba állítja a Versec környékiek szokásait a bácskaiakkal. Az összehasonlítás pedig mindig arra hivatott, hogy bemutassa a különbségeket, ezáltal sikerül még inkább felkeltenie a kutatás tárgya iránti olvasói érdeklődést. Ugyanakkor képtelen hitelesen leírni, hogy az ottani magyarság valójában milyen szinten is beszéli a magyar nyelvet. Elhisszük neki, hogy az idősebb nemzedékek még anyanyelvi szinten beszélnek a magyart, a fiatalabbak pedig inkább szerb nyelven érintkeznek egymással, a különböző helyeken elejtett, a nyelv állapotára vonatkozó megállapításai viszont konfúziót okoznak a laikus olvasóban. A 149. oldalon tűnik elénk a következő megállapítás: „A magyar nyelv mint etnikai identitásuk meghatározó jegye Vatinban és Nagyszereden már nem tartozik a magyar etnikai sajátosságok közé.” Az idézett mondat után az adatközlőknek a magyar nyelvhez való kötődéséről tett nyilatkozatait közli. Az első – versecváti – adatközlőtől idézett mondatnál ott áll a zárójeles megjegyzés, miszerint az idézett mondatok szerbül hangzottak el. Ugyanakkor a nagyszerediektől és a temesvajkóciaktól hallott, ebben a kérdéskörben tett nyilatkozataikat fonetikus átírásban rögzíti, melyek ö-zést, hangkiesést s más nyelvjárási elemeket tartalmaznak. Ebből pedig az következik, hogy a szerző az interjúalanyokkal – a nagyszerediekkal is – magyarul beszélgetett. Ebben az esetben viszont nem érvényes az a megállapítás, hogy a nagyszerediek körében a magyar nyelv ismerete már nem tartozik a magyar etnikai sajátosságok közé. Ha pedig még azt is figyelembe vesszük, hogy a szerzői közlés szerint 2004-ben Nagyszeredről két vegyesházasságból származó kislány is részesült az elsőáldozás szentségében, s a vegyes házasság ellenére tört magyarsággal bár, de mindketten beszélték a magyar nyelvet (SZŐKE 2010:82), az etnicitásra tett többszöri megállapítások a hitelüket veszítik. Az pedig a zavar eluralkodását idézi elő, amikor megtudjuk, hogy Nagyszereden szerbül anyakönyvezetik a neveket, de családon belül a magyar névváltozatot használják. (SZŐKE 2010:161). Nem célozom Szőke Anna meghatározásainak a kétségbevonása, mindenesetre egyértelmű, hogy a nyelvhasználatra vonatkozó megállapításai ellentmondásokat szülnek, s az olvasó nem tudja egyértelműen leszűrni, hogy a nyelv állapotára tett melyik konstataciót tegye a magáévá.

A könyv megjelenése és a gyűjtés befejezése között eltelt öt év. Annak a tudatában, hogy a szerző egy előregedő, asszimilálódásnak indult közösség népéletét választotta kötetének a tárgyául, előfordulhat, hogy ma már nem lelnénk fel sértetlenül azt a szokásvilágot, melyet öt-tíz évvel ezelőtt a Dél-Bánát keleti végében élő magyarok körében sikerült archiválnia. A szerzőnek a magyar néprajzkutatás egyik nagy adósságát sikerült törlesztenie.

Belovári Anita

A FELNŐTTKÉPZÉS PERSPEKTÍVÁI – NEMZETKÖZI KONFERENCIA

Perspectives of Adult Education – International Conference

A Pedagógiai Kar Felnőttképzési Tanszékének szervezésében 2010. szeptember 17-én sor került a *Felnőttképzés Perspektívái* című nemzetközi konferenciára Kaposvárott, mégpedig a TÁMOP-4.2.3-08/1-2009-0016-os azonosítójú pályázati forrás révén, „A Kaposvári Egyetem tudásbázisának innovatív hasznosítása a kutatói bázis utánpótlása, valamint a hazai mezőgazdaság és élelmiszeripar fejlesztése érdekében” elnevezésű projekt keretében. A rendezők célja az volt, hogy a felnőttképzéssel foglalkozó hazai és határainkon túli intézmények, társaságok, műhelyek kapcsolatot létesítsenek egymással, megismerjék egymás módszereit, eredményeit, tapasztalatait, valamint megteremtsék az ezen a területen oktatók, kutatók, PhD-hallgatók, pedagógusok, andragógusok számára az előadói és publikációs lehetőséget.

A prezentációs előadások betekintést nyújtottak a különböző szervezeteknél folyó felnőttképzési projektek, modellek, módszerek, eredmények megvalósulásába.

A plenáris előadásokat a felnőttképzés területén kiemelkedő szerepet vállaló neves hazai professzorok, szakértők tartották. Előadásaik széles spektrumon érintették korunk kihívásait és a rájuk adható válaszokat, illetve tájékoztatást adtak arról, hogyan lehet a változó társadalmi-gazdasági viszonyok között a felnőttképzésben olyan szakembereket képezni és alkalmazni, akik figyelembe véve a motivációkat, a tanulási nehézségeket, az előzetes tudást, a felnőttoktatás résztvevőinek boldogulását szolgálják.

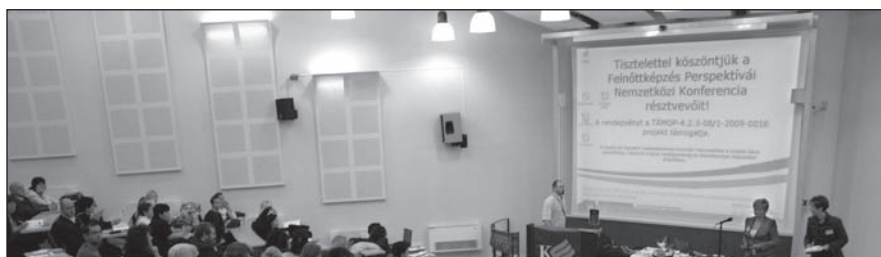
Dr. Koltai Dénes, a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karának dékánja, *A szociálandragógia, mint lehetséges alternatíva* címmel az andragógia határainak további kiterjesztési lehetőségeiről tartotta expozéját. *Dr. Zachár László*, a *Nemzeti Felnőttképzési és Szakképzési Intézet* főigazgató-helyettese a magyarországi felnőttképzés fejlődését taglalta.

Borosán Bea szakértő a Felnőttképzési Szakértők Országos Egyesületének képviselőjében szólalt fel a plenáris ülésen. Előadásában a felnőttképzésben alkalmazható tudásmérés jelentőségét hangsúlyozta.

A Pécsről érkezett *Fodor Imréné*, a Pécsi Regionális Képzőközpont igazgatója *A felnőttképzés minősége, hatékonysága munkaerő-piaci, gazdasági aspektusból* címmel tartott előadást.

A konferencia programja szekciókban folytatódott. A mintegy 40 előadó 6 szekcióban mutathatta be kutatásainak eredményét, többek között felnőttképzési, felsőoktatási és egyéb művelődési intézmények képviselőiben, de andragógushallgatók is lehetőséget kaptak a tudományos nyilvánosság előtti megmutatkozásra.

Az első szekció *Folyamatosság és innováció a felnőttképzés elméletében és történetében* címmel fogta keretbe az előadásokat. A két történeti előadás a re-

formkort, illetve a két világháború közötti időszakot tekintette át, a felszólalások többsége azonban a jelenkori problémákra világított rá jogi, informatikai-pedagógiai, illetve gyakorlati nézőpontból. A második szekcióban a *felnőttképzés a gyakorlatban* téma állt a kutatás és az érdeklődés középpontjában. A közönség megismerkedhetett a szakmai vizsgálóknak a rezintegrációs program felnőttképzési tanulságaihoz, a felnőttképzés színvonalához fűzött reflexióival, s értecsülhetett a személyesebb tapasztalatokról is: így a felnőttkori tanulás adta örömlényről, a couching új típusú módszeréről, avagy a „megértésélményről”.

A harmadik szakosztály a felnőttképzésből részt vállaló kulturális intézmények szerepét vizsgáló és értelmező előadásokat foglalta csoportba. Mindenekelőtt a népművelésben régóta fontos munkát végző múzeum állt első helyen az előadók témaválasztásában, de meglepő módon az óvoda és a közoktatás is szóba került, a speciális feladatokra felkészített pedagógusok szemszögéből.

A negyedik szekció a felnőttképzés nemzetközi gyakorlatát tekintette át, a határokon is túlmutató legújabb gyakorlati módszerek kerültek bemutatásra. Több előadás is foglalkozott a validációs rendszerekkel, de érdekes beszámoló volt hallható például a Leonardo da Vinci-program szerinti tanártovábbképzésről, vagyis az internetes lehetőségek gyakorlati alkalmazásáról.

Az ötödik volt a hallgatói szekció. Örömdetes tény, hogy a fiatal, ma még tanuló leendő szakemberek széles spektrumban foglalkoztak a felnőttképzés témakörével. Érintették a felnőttek tanulási motivációit, az önismereti kurzusok problémáját a felsőoktatásban, valamint a felnőttképzésnek a posztmodern társadalom rétegeire gyakorolt hatását. A fogyatékossggal élők képzése és a munkaerőpiaci folyamatok támogatása felnőttképzési eszközökkel szintén érdekes témának bizonyult.

A hatodik, angol nyelvű szakosztály a posztgraduális továbbképzés formáit és a felnőttképzés új irányát (Learning for living) vette számba.

A konferencia sikerrel zárult, jelezve, hogy a felnőttképzés témakörében számos téma vár még feldolgozásra, és sok kutató szívesen vállalkozik arra, hogy eredményeit a szélesebb közönség elé tárja. Így a szervezőbizottság abban a reményben zárta a rendezvényt, hogy a konferencia újra meg újra ismétlődhet, és még sokáig szolgálhat fórumul a felnőttképzést kutatási területül választó szakembergárda számára. Hogy eredményessége az egyetem kapuin kívül is visszhangra találjon, biztosítja a hamarosan megjelenő tanulmánykötet, amelyben – a szerkesztőbizottság nagy öröme – a konferencián részt vevő majd minden előadó képviselteti magát a témát és a rendezvényt megtisztelő igényes szakmunkájával.

Novák Anikó

ALAKMÁSOK – HAMISMÁSOK –
ALTEREGÓK – HETERONÍMÁK*Counterparts – Masks – Alter-egos – Heteronyms*

Utolsó állomásához érkezett október 23-án Újvidéken A vajdasági magyar irodalom interkulturális kontextualizációja elnevezésű projektum, amelynek támogatója a Tartományi Tudományügyi és Technológiafejlesztési Titkárság. A Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium 2006 óta minden évben tudományos tanácskozást szervez e projektum keretében, és az előadásokat színvonalas magyar nyelvű tanulmánykötetben jelenteti meg. Az első konferencia a „Delta” témáját járta körül, főként Tolnai Ottó delta-fogalmát, önleíró metaforáját helyezve a vizsgálatok fókuszába. A második tanácskozás címe *Régió – Fúzió* – *Vízió* volt, és a résztvevők tovább folytatták a régióközi háló kibogozását. 2008-ban Csáth Géza életműve került középpontba. A *Csáth-Járó Át-Járó* címmel megrendezett konferencia előadói Csáth életművét állították az irodalmi és pszichológiai diszkurzusok metszéspontjába.

Az interdiszciplinaritás, intermedialitás éreztette hatását a negyedik konTEXTUS konferencián, amelynek témája zene, beszéd és irodalom összefonódása volt. Az ötödik tanácskozást *Alakmások – Hamismások – Alteregók – Heteronímák* címmel szervezték meg az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán. A tizenkét előadó különféle nézőpontokból, más-más művekben szegődött az alteregók nyomába.

Rudaš Jutka *Ki építi a Homokvárat?* címmel Tolnai Ottó infaustusairól értekezett. A Maribori Egyetem Bölcsész-kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tanára hangsúlyozta, hogy Tolnai műveiben rengeteg olyan szimbolikus információforrással találkozunk, amelyek kulturális minták, a valóság modelljei. Éppen ezért szükséges egyfajta előzetes tudás a Tolnai-művek birtokba vételéhez. Az előadó megpróbált választ adni a ki tolja előre a betűt, ki építi a Homokvárat, ki bővíti az Új Tolnai Világlexikonát, hány infaustus mesél kérdésekre.

Tolnai megsokszorozott énjei, maszkjai után A „valódi” *arc megalkotottsága* című előadás következett. Ladányi István az öszinteség retorikáját vizsgálta Sinkó Ervin *Egy regény regénye*, Sütő András *Anyám könnyű álmodt* és Esterházy Péter *Javított kiadás* című regényében az önéletrajzi beszéd mód el-

méletének felhasználásával. A referátum végső megállapítása az volt, hogy a valódi arc nem kevésbé megalkotott, mint a fikciós művek hőseié.

A beomló extázis szubjektuma című előadásában Samu János Vilmos Simon Grabovac verseinek nyelvfilozófiai horizontját világította meg Sziveri János narancs-ciklusának, valamint Maurice Merleau-Ponty filozófiájának tükrében. Grabovac *Isiot (Gyömbér)* című kötetében a szubjektum odüsszeiája követhető nyomon, a bőr a vágás legprecízebb eszközeként jelenik meg, amely elválasztja a szubjektumot a világtól.

A hiány, a magány kategóriáinak körüljárása után a helyettesítés, a csere, az elveszettnek hitt feltűnése került a középpontba. Bence Erika a kortárs magyar irodalom olyan történelmi regényeit elemezte, amelyek egyrészt a késő-barokk gáláns regény-hagyományának utólagos megteremtését célozzák, másrészt központi formai alakzatuk az anagorízis, vagy megjelenik bennük a pszeudo-valóságos alakmás. A vizsgálat tárgyát Márton László, Rakovszky Zsuzsa és Vasagyi Mária regényei alkották.

Utasi Csilla *Beavatás és heteronímák* címmel Danyi Zoltán *Hullámok után a tó sima tükre* című novelláskötetéről beszélt. Kiemelt témaként jelent meg Hamvas Béla és a keleti filozófiák hatása Danyi írásművészetére, valamint az irodalmi szöveg meditációs objektumként való értelmezhetőségének kérdése. A könyvben a narrátor heteronímáivá azok az osztrák elbeszélők válnak, akiknek írásai vendégszöveggént bekerülnek a novellákba.

Novák Anikó azt a kérdést járta körül, hogy valójában ki kinek az alteregója Tolnai Ottó *Világítótorony eladó* című kötetében, ugyanis a szöveg folyamatosan a két Ottó nevű figura felcserélésére, összemosására játszik rá. A helycserék háttere, kontextusa az én-elbeszélőről készülő portréfilm forgatása, amelynek sablonjai alól ő alakmása, névrokona maga elé tolásával próbál kibújni.

A feltámadás geometriája, ez volt a címe Koncsos Kinga előadásának, amely Nemes Nagy Ágnes tárgyias költészetéről szólt. Wittgenstein filozófiáját alapul véve elemezte a költőnő költeményeiben az aspektusváltásokat. Koncsos Kinga a Nemes Nagy-értelmezést egy új nézőponttal gazdagította, ugyanis e költészetet a DNS folyóirat Persona és Ariadné számai segítségével hozta játékba.

A játék ugyancsak fontos eleme volt Hózsá Éva referátumának, aki Kosztolányi *Esti Kornélját* és Esterházy *Estijét* állította párhuzamba. Mindkét mű szempontjából kiemelt szerepet tölt be a színlelés, az álarc, az alakoskodás. Esti mint textuális figura valóságos archívum. A mai Esti bárki és bármi lehet, ahogy Esterházy megmutatta, még kutya is.

Csányi Erzsébet a kettős identitás irodalmi ábrázolását, az önazonosság elvesztése mint téma hagyományozódását és problematizálódását vizsgálta a realizmus és modernség feltételei között R. L. Stevenson Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete, Miloš Crnjanski London regénye és Kosztolányi Dezső Néró című regényében.

Beke Ottó a látható és hallható maszkok problémakörét járta körül John Barth *Az út vége* és Sziveri János az *Emberi hang* című szövegében Lacan tükörstádium felfogását és Paul de Man *Az önéletrajz mint arcrongálás* című írását alapul véve.

Horváth Futó Hargita Gion Nándor prózájának érdekes visszatérő figurájáról, M. Holló Jánosról tartott előadást, akit a hetvenes évek közepétől szerepeltetett a szerző. M. Holló író-alakmás, aki az Izsakhár-történet társszerzőjévé válik, valamint az *Úriemberek a folyón* című elbeszélésben saját könyvének olvasójaként is megjelenik.

Ispánovics Csapó Julianna Herceg János 1955-ben megjelent *Anna búcsúja* című regényében az Anna nevű női alakmás konstrukcióját, annak hiteles, illetve hiteltelen voltát vizsgálta a feminizmus és a gender-szempontra felől.

A konferencia anyaga, az izgalmas problémafelvetések, meglepő válaszkísérletek mindenki számára továbbgondolhatóak, elérhetőek lesznek az *Alteregó* címmel, a Kontextus Könyvek sorozat ötödik darabjaként megjelenő tanulmánykötetben.

Dr. Láncz Irén, a Magyar Tanszék vezetője
és dr. Csányi Erzsébet projektumvezető megnyitja a konferenciát

A konferencia résztvevői

KOZMA JÓZSEF EMLÉKEI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBÓL (III.)

Ökrész Károly és Csorba Béla jegyzeteivel

1917 tavasza bővelkedett a váratlan fordulatokban. Március 10-én (az ortodox naptár szerint február 27-én) Szentpéterváron kitört a forradalom, amely az orosz hadsereg kötelékeiben tovább gyöngíti a harci szellemet, különösen azt követően, hogy Lenin, a bolsevikok vezére áprilisban meghirdeti a forradalom továbbfejlesztésének programját. A keleti fronton a katonák között elkezdődnek a barátkozások. Az antant hatalmak nem örülnek az új fejleménynek, s minden eszközzel vissza kívánják rántani orosz szövetségesüket a csataterre. Mindennek a harctéren kézzelfoghatóan véres következményei vannak, amelyről Kozma is beszámol.

Márciusban a század kebelében működő robbantósokhoz helyeztek.

A parancsnok Oláh Mihály örvezető volt. Prága József honvéddel én lettem a harmadik tag. A munkánk a rajvonalba épülő rókalyukak építése és a vele járó kő robbantása volt. Kicsit veszélyes foglalkozás volt, csakhogy nem tartott sokáig. Három hét múlva a századutászokhoz kerültem. Négyen voltunk, akik civilben is szakmunkások voltunk. Én, Surján János, Avemária Péter és Köpfer Jakab. A munkánk a rajvonal karbantartása, fedezékek építése és drótakadály csinálása volt. Nappal dolgoztunk, és bizony veszélyes volt, mert ha az orosz bármilyen csekély mozgást látott a rajvonalba, azonnal odaágyúzott. Így sebesült meg nemsokára az öreg Köpfer Jakab is, aki éppen egy fedezék tetejét csinálta, és egy fenyőszálat a kelleténél magasabban emelt a levegőbe. Az oroszok észrevették, és azonnal oda küldtek egypár srapnelt, úgyhogy az öreg megsebesült, és azonnal elvitték a sebesültvivők. De életben maradt, csakhogy nem jött vissza többé hozzánk. Ezután az ő helyébe a Brindza János bácsi került, egy 45 éves topolyai születésű asztalos, aki már régen Budán lakott. Igen érdekes öreg volt. Engem különösen szeretett. Én is őtet. Az utászparancsnok Bartos István tizedes volt, újvidéki származású, és már azóta is sokszor találkoztam vele. Különösen mióta megalakult a Tűzharcos Szövetség újvidéki főcsoportja, minden összejövetelünkön találkozok vele is és a Klonka Sanyival. Minél közelebb jöttünk a tavaszhoz, annál könnyebb volt nekünk is. Már nem kellett éjjel a hóviharban kidobálni a havat a futóárkokból, úgyhogy a szél több havat visszahozott, mint amennyit kidobtunk. A védettebb helyeken a hó már kezdett eltűnedezni, néhol már a hóvirág is kidugta a fejét, és az ibolya is itt-ott mutatkozott már. Az én Erős Jancsi bajtársam pedig hol megjött a kórházból, hol pedig elment. Mindig

volt valami baja. Már április hónapban jártunk, és én, mint századutász meg ő a századtörzshöz tartoztunk, és ott is volt a lakásunk a századtörzsnél. Ekkor ismerkedtem meg Faragó Dezső telefonistával, civilben Szabadkán cipész volt, később igen jó testi-lelki barátok lettünk. Igen hűséges bajtárs volt, az utolsó falatot is megosztottuk egymással. Végre beköszöntött a húsvét ünnepe is. Húsvét előtt pár héttel átment a zászlóaljunk az ezred körletének egészen a jobbszárnyára, és a mi századunk annak is a legszélére, úgyhogy mi jobbról egészen a 30. honvéd gyalogezreddel voltunk szomszédok. Itt is három tábori őrsünk volt. A harmadik számú tábori őrs olyan közel volt az orosz rajvonalhoz, hogy könnyűszerrel dobtunk át kavicsot vagy követ, és a két drótakadály összeért. Én sokat jártam ide, a lőrésen néztem a muszkákat, hogy mit csinálnak. Nagypénteken hajnalban az oroszok szörnyű lövöldözésbe kezdtek. Persze nálunk azonnal riadó volt. Mindenki elfoglalta a helyét, és vártunk. De nem lett semmi, csak puskalövöldözés két óra hosszáig. Nagyszombaton csend volt az egész vonalon. Húsvét vasárnap reggel, vagyis hajnalban az oroszok elkezdtek, mint a kakasok, kukorékolni, és kiabáltak át hozzánk. „Nye sztrelej, Pánye” – „Ne lőj, uram”, és integettek fehér kendővel. Mi nem tudtuk mire vélni ezt, és azonnal jelentettük a századparancsnokunknak, aki tovább az ezred-, hadosztály-parancsnokságnak. Onnan kijött egy tisztbi bizottság, és az tárgyalásba bocsátkozott az oroszokkal. Ekkor tudtuk meg, hogy az oroszok elzavarták a cárt, és kitört a Kerenszkij-féle forradalom, nem akarnak harcolni. És ezután megkezdődött a „komázás”.

Én a tábori őrsön voltam, amikor egy orosz zsebkendőbe kötve egy csomagot dobott át. Először nem mertük kibontani, mert azt hittük, hogy valami robbanó dolog van benne. Mégis, miután láttuk, hogy nem robban, kibontottuk, akkor láttuk, hogy kockacukor és dohány van benne. Kinéztünk a tábori őrsről, és láttuk, hogy egy orosz áll az ő rajvonalukba[n], egész derékig kilátszik, és integet. Kezét sűrűn a szájához viszi, és úgy tesz, mintha cigarettázna. Megértettük, hogy cserébe cigarettát vár. Mi is bekötöttünk egy pár cigarettát, „Magyarkát”, és átdobtuk neki. Ő igen ügyesen elkapta, és széles vigyorgással tisztelegve eltűnt. Mi pedig hozzáláttunk a küldeményt megköstolni. A kockacukor igen kemény volt, és nagyon édes. A dohány pedig úgy nézett ki, mint nálunk a szalmaszecska, jó ízű, csak gyenge erejű volt, és minekünk, akik az erős dohányhoz voltunk szokva, egy kicsit szokatlan volt. Az első csomagot követte a többi, de a mi rajvonalunkba[n] is meghallották, hogy mi történt a tábori őrsön, egész búcsújárás indult meg. Mindenki akart cigarettát cserélni kockacukorért. De viszont az oroszok is sűrűn dobálták át a csomagokat.

Sőt már olyan merészek voltak, hogy eljöttek egészen a mi drótakadályunk felé, és onnan dobálták be a küldeményt. Később kijött egy orosz tiszt a drótakadályunkhoz, és mutatta, hogy ha ők most fogják csinálni az ő akadályukat, nem lövünk-e reájuk. Mi integettünk neki, hogy nem lövünk. Erre hoztak ki a

katonák drótot, szerszámot, és kezdtek dolgozni, az orosz tiszt pedig intett nekem, hogy menjek közelebb. Amikor odaértem eléje, hogy csak a drótakadály volt közöttünk, kezét fogott velem, és átnyújtott tíz darab orosz cigarettát hosszú tokkal. Én tekingettem sűrűn földre, hogy nem lö-e valaki rám oroszra, de nem lett semmi baj. Az egész nap így ment el. Húsvét hétfőjén már korán reggel talpon voltunk. Az oroszok már hajnalban daloltak és harmonikáztak, amikor pedig megvirradt, kijöttek a rajvonal elébe, és elkezdtek táncolni. Akkor láttam először kozák táncot. Délelőtt pedig fölött a mi ezredzenénk is az ezredparancsnokságtól, és elhelyezkedett kicsit balra tőlünk a rajvonalban, és rázendített a szebbnél szebb indulókra és magyar nótákra. Mi pedig kimentünk a két drótakadály közötti nagy térségre, ahová az oroszok is kijöttek, és megkezdődött az ismerkedés. Összekeveredtünk egészen. Azután közösen lefényképeztettük magunkat, az oroszokkal együtt voltunk pár százán.

Csak sajnálom, hogy az a fényképem később eltűnt. Én két orosz közt álltam, összekapaszkodva velük. Mintha az idő is örült volna, gyönyörű napos idő volt egész nap. A fényképezés után a mi ezredzenénk és az oroszok harmonika-hangjai mellett szórakoztunk. Az egész nap el is telt volna jó[!], ha az orosz, illetve az oroszokhoz beosztott francia tüzérség el nem rontotta volna az egészet. Délelőtt tizenegy óra tájban, amikor nem is gondoltunk reá, egyszerre két ágyúlövés dörrent el, és a mi ezredzenészeink közelében robbant a két srápnél. Mi megdöbbenve néztünk egymásra, mi ez? Talán kelepcebe csaltak minket? De ugyancsak meg voltak az oroszok is lepődve. Megnyugtadni igyekeztek bennünket, hogy valami félreértés lehet, és hogy csak legyünk türelemmel, majd ők mindjárt rendet csinálnak. Azonnal egy csoport kivált közülük, és az orosz rajvonal irányában eltűnt. Nemsokára azután puska- és géppuska-lövöldözést hallottunk az oroszok felől. Rövid idő múlva pedig jöttek vissza az oroszok. „No ezeket elintéztük” – mondták. Elmesélték, hogy a hozzájuk beosztott francia tüzérek nem jó szemmel nézték a mi „komázásunkat”, és meg akarták zavarni a barátkozást. A nap hátralevő része azután csendesesen telt el. Csupán a sebesültvivőknek volt munkájuk, még a szeptemberi harcok alkalmával a két drót között elesett bajtársakat eltemetni. Bizonyosokról már nem is lehetett megállapítani, hogy ki volt. A ruhájuk elfoszlányosodott, zsebeikben pedig az irataik a sok esőtől és hótól olvashatatlanokká váltak. El lettek temetve, és a fejfájuk név nélkül maradt. A barátkozás körülbelül egy hónapig tartott, mi kijártunk a két drót közé száraz tüzelőfát keresni, és ha találtunk, akkor az oroszokkal közösen kivágtuk, és elfelezve mindenki hazavitte a magáét. Május hónapban lett beadva a szabadságra kerülők névjegyzéke az ezredparancsnoksághoz, benne az én nevem is. Májusban jött hozzánk Andrée Dezső hadnagy, aki átvette a századparancsnokságot. Újvidéki születésű, és egy kicsit földimnek is éreztem, a tisztiszolgája, a kis Karácsondi János temerini gyerek volt. Az első szakasz pa-

rancsnoka Szathmáry Kálmán hadnagy volt, bajai festőművész, akivel nagyon sokat ültünk a hegyoldalba[n], ahonnan gyönyörű kilátás nyílt az oroszok által birtokolt Tatárka hegycsúcsra (2000 m) és a Magyarország felé eső hegyekre. Mindegyikünk a saját vázlatkönyvébe rajzolta a neki tetsző részt. Én nagyon sokat tanultam akkor Szathmáry hadnagy úrtól, mert igen szívesen mutatott és magyarázott a rajzolás[t] és festést illetőleg.

De gyönyörű is volt a május itt fenn a fenyves hegytetőn! Az erős fenyőillat szinte bódító volt. És az erdei és hegyi virágok ezrei virítottak mindenfelé. Már a rajvonal annyira ki volt építve, hogy nem volt benne semmi munkánk, akkor én és a Brindza bácsi a főhadnagyunknak két fotelt csináltunk. Igaz, hogy szer számunk nemigen volt. Egy rossz fűrész, egy gyalu, egy balta, szög és bicska, de azért mégis a fotelok szépek és kényelmesek lettek, és mi dicséretet kaptunk a századparancsnokunktól.

Azután nekifogtunk egy bombamentes fődözék építéséhez a századparancsnok részére. Én kaptam nyolc honvédot, akikkel kimentem a rajvonal mögötti erdőbe, és kiválasztottam az alkalmas fenyőfát, ők kidöntötték, erre én megjegeztem, ahol át kellett vágni.

Amikor föl lett darabolva hosszúság szerint, akkor jöttek emberek, és bevittek az építkező helyre.

Ott már a Brindza bácsi, Surján és Avemária Péter fölhasználták az épülő fődözékhez. Azután a századparancsnok útmutatása szerint csináltunk tornaállványokat, nyújtót, kuglizó állványt. Úgyhogy volt szórakozóhelyünk is.

Júniusban közeledett a szabadságra menés napja. Már voltak olyanok, akik régebben kijöttek a harctérre, már odahaza is voltak szabadságon. Volt egy Nagy János, tiszakálmánfalvai születésű honvéd, aki be volt adva örvezetői előléptetésre és rajparancsnoki beosztásra volt. Június hatodikán, a szabadságra menése előtti napon a harmadik számú tábori őrsön, amelyik olyan közel volt az orosz rajvonalakhoz, ott volt tábori őrsparancsnok. Mivel még akkor is jóban voltunk az oroszokkal, ő, aki nem számított semmi rosszra, kívül sétált a tábori őrs állásán, és egy oroszsal diskurálgatott, aki az ő állásukból kiabált át. A beszélgetésük közben az egyik orosz lőrésből egy francia tiszt egyetlen lövéssel fejbe lőtte, úgyhogy a szerencsétlen azonnal bezuhant a mi árkunkba, és azonnal vége is volt.

A két őrszem abban a pillanatban elkezdte dobálni a kézigránátot az oroszok felé, az oroszok is kiabálták, hogy ne löjenek, ők nem okai semminek, és hogy ezt a francia tisztet ők fogják agyonlőni. Később hallatszott is egypár lövés az oroszok felől, de ez már nem segített szegény Nagy Jancsin. Elment hosszú szabadságra. Én hallottam a lövést, és azonnal beszaladtam a tábori őrsre, de már szegény halva volt. Engem nagyon megrendített, mert jó barátom volt, és nagyon sok tábori lapjára rajzoltam rózsákat és többféle dolgot, amiket Csizmár Vicus nevű lánynak küldött Tiszakálmánfalvára. Két sebesültvivő hordágyra

téve vitte le a völgyben levő katonatemetőbe. Én nagyon sokáig kísértem őket, azután még egy utolsó pillantással elbúcsúztam a jó baráttól. Nyugodjon békében. Legalább megszabadult a további szenvedéstől. Június 11-én én is útnak indultam szabadságra, Kiss Ferenc zsablyai honvéddal együtt.

A századnál elbúcsúztam az ismerősöktől, és a zászlóalj-parancsnokságnál jelentkezünk. A zászlóaljparancsnok megvizsgált, hogy rendben vagyunk-e, azután az ezredparancsnokságnál kellett jelentkezni, itt megkaptuk a 28 napra szóló szabadságlevelet, a fegyvermesternél leadtuk a fegyvert, töltenyt, töltenytáskát, acélsisakot, gázálcot, pokrócot. Innen a gazdasági hivatalba mentünk, ahol megkaptuk a 28 napra járó zsoldot és ételmezési költséget. Itt még egy szabadságos katona csatlakozott hozzánk, egy szakaszvezető, nagykarolyi születésű. Az utunk Kirlibabán át Rotundára vezetett, ami Kirlibabához 6 km-re volt. Itt a keskeny vágányú vasútnak egy állomása volt. A vasút ugyan bevitt egész Kirlibabáig, de az oroszok sűrű ágyúzása miatt szünetelt rajta a közlekedés. Rotundán nagyon sok katonai barakk volt. Élelmiszerraktárak, lőszerraktárak, tábori kórház, tábori mozi, és az átutazó katonák részére pihenőbarakkok. Mi is egy ilyen pihenőbarakkba[n] szálltunk meg, mert a vonatunk csak éjjel 11 órakor indult, és akkor még csak délután öt óra volt. Volt időnk szétnézni kicsit a barakktáborban, sőt még a tábori moziban is voltunk. Hogy milyen darabot játszottak, már nem emlékezek rá. Vacsorát az egyik konyhánál kaptunk, és úgy kilenc óra felé bementünk a barakkba, hogy egy kicsit aludjunk. De nemigen lehetett, mert állandóan jöttek-mentek a katonák. Tíz órakor megérkezett a kisvonat Borsa felől, ide a végállomásra.

Mi is lassan készülődünk a beszállásra.

Már akkor nagy tömeg szabadságos katona várta a beszállást. Végre elérkezett az az idő is. Miután csak 6 teherkocsi tartozott a vonathoz, személykocsi egyáltalán nem volt, és a teherkocsik is kisebbek voltak a rendesnél, bizony kellett tolakodni, hogy helyet kapjunk, mert aki lemaradt, az csak másnap délelőtt bírt elutazni. Miután elhelyezkedtünk a kocsiban, de leülni nem lehetett, megindult velünk a kis vonat nagy pöfékeléssel. Állandóan fölfelé kapaszkodott a hegyre. Legelső állomás Alsó-Visó [Vișu de Jos, volt Máramaros vármegye], majd utána Felső-Visó [Vișeu de Sus, volt Máramaros vármegye] következett. Felső-Visót elhagyva nagy hóviharba került a vonatunk. Mi elcsodálkoztunk rajta, hogy nyár elején ilyen nagy havazás van. Igaz, hogy 2000 méter körül jártunk.

Felső-Visótól 2 kilométerre megállt a vonat, a három hátsó kocsit lekapcsolták, és csak három kocsival indult tovább, mert nem bírta mind egyszerre felvontatni.

Mi éppen a harmadik kocsiban voltunk, s így mivelünk ért először [a] Priszlop tetejére. Itt a mozdony visszament a hátrahagyott kocsikért, mi pedig bámultunk

ki a kocsit ajtain a havas tájra. Mindenfelé hó borította táj. A vasúti állomás egy kis egyszobás épület, katonafőnökkel és katonai vasúti személyzettel. Itt fönna a hegycsúcson, körülbelül 2500 méter magasan, minden kopár volt. Csak a nagy hó fehéredett körülöttünk. Olyan hideg volt, hogy köpenyt is fel kellett venni.

Félórai várakozás után megérkezett a második három kocsis is. Itt újra összekapcsolták, és indultunk lefelé. Itthagytuk a havas Priszlopot. Lefelé állandóan fűkeznie kellett a vonatnak. Így is rohant lefelé. Többször kinéztem a vonatból, és láttam, hogy a kanyarulatoknál egyik oldalon mély szakadékok vannak. Még a hajam szálai is az ég felé álltak arra a gondolatra, hogy ha itt lezuhannánk, egyikünk sem maradna élve.

Reggel hét órára beértünk Borsára.

Borsa már a völgyben feküdt, nagy fűrészteleppel. És itt már a rendes nyomtávú vonatra szálltunk fel. Kényelmesen elhelyezkedtünk egy harmadosztályú kocsiban. Nem sok várakozás után el is indult a vonatunk. Alig haladtunk egy pár állomást, már a kocsiban levő katonák fele aludt.

A harmadik megállónál bejött a kalauz, egy cseh katona, és kérte a szabadságos leveleket. Mi, akik ébren voltunk, oda is adtuk neki. A szomszéd padon ült egy bécsi származású őrmester, aki a harminc és feles ágyúknál szolgált, vele szemben a padon elnyújtózva aludt egy fiatal katona. Olyan jóízűen aludt, hogy még a nyála is csurgott. Bizonyosan el volt fáradva szegény. A cseh kalauz hozzáérve kezdte rázni, hogy keljen fel. Az őrmester egyre mondja neki, hogy hagyja aludni, majd ha még egyszer jön, akkorra fölkel. De a kalauz mérgesen visszakibált, hogy ő nem ér reá mindig jönni, vizsgálni a szabadságos leveleket. Erre az őrmester azt mondja neki, hogy akkor menjen ki a harctérre, ott lesz ideje, és ne itt, a meleg vonatban hencegjen.

A kalauz azt válaszolta reá, hogy csak a bolondok vannak kint a harctéren, és dühbe gurulva, mivelhogy nem bírta a kis katonát fölkelteni, megfogta a két lábát, és lerántotta a padról. Erre az őrmester fölugrott, és pofon vágta a kalauzt, úgyhogy verekedés lett belőle. Hogy ki nyitotta ki a kocsis ajtaját, nem láttam, csak azt, hogy az őrmester megkapta a kalauz gallérját, egyet csavart rajta, és viselőjét nagy ívben kivágta a robogó vonatból. Mi azonnal kinéztünk az ablakon utána, de a vonatnak itt erős kanyarodása volt, és nem láthattuk a cseh kalauzt. Az őrmester pedig nyugodtan leült a helyére és rágyújtott egy cigarettára. Én csak most vettem jobban szemügyre. Középméretű, izmos, 30 év körüli, arany vitézségi éremmel kitüntetve. Mi azután nem szóltunk egy szót sem a történetéről. Amikor a vonatunk beérkezett Királyházára [Korolevo, volt Ugocsa vármegye], beszállt a vonatunkba két kakastollas csendőr, és kocsiról kocsira járva nyomoztak, hogy honnan dobták ki a cseh katonakalauzt. A mi kocsinkban is kérdezték, de mink azt válaszoltuk mind, hogy itt volt, de ki is ment. Amikor a csendőrök továbbmentek, az őrmester ránk nézett, és a szeméből láttuk, hogy a

köszönet sugárzik felénk a katonai összetartozásért. A vasutasoktól hallottuk, hogy a kalauz nem halt meg, csak a keze-lába tört ki.

Az utunk elég kényelmes volt tovább. Miskolcra érve szerencsénk volt. Éppen egy katonavonaton állt az állomáson a harctér felé útban, ebédkiosztásra sorakozva. Miután már meguntuk a kenyeret, szalonnát, amit az ezredparancsnokságnál kaptunk az útra, egypáran mi is beálltunk a sorba ebédért. Kaptunk is jó húslevest, főtt hússal és sűrűkrumplit egy doboz főtt konzervvel. A vonatba vittük, ahol jóízűen elfogyasztottuk. Egyórai várakozás után tovább indultunk Budapest felé, ahova Hatvanon keresztül reggel 8 órára meg is érkezünk szerencsésen.

Kiszállva a pályaudvaron láttam csak, hogy milyen sok katona jött a vonatunkon.

Hát még az állomás előtti térségen mennyi várakozott az indulásra.

* * *

A keleti fronton az 1917 húsvétján kezdődött bratyzás nem tartott sokáig. A februári forradalom győzelme ellenére – az antant biztatására – az új orosz kormány hadügyminisztere ismét offenzívát indít, áttörik a frontvonalat, de az osztrák–magyar–német ellentámadás sikerrel jár, s augusztus közepére egész Bukovina és Kelet-Galícia a kezükbe kerül. Emlékiratának további részeiben Kozma ezekre az eseményekre is részletesen kitér. Az újabb orosz forradalmi események hatására 1917. december 5-én végre megkötik az ideiglenes fegyverszünetet, de a harcok ezt követően is többször kiújulnak. Észak-Olaszországban ekkor már túlvannak a véres, sok áldozatot követelő doberdói és Isonzó (Soča) folyó menti ütközeteken. A szlovén–olasz határfolyó mentén az észak-adriai partvidék birtoklásáért az osztrák–magyar csapatok 1915 és 1917 között összesen tizenkét csatát vívtak az antant erőikkel, s hatalmas emberáldozatokkal a frontot előretolták egészen a Piave folyótól a Garda-tóig terjedő vonalra. 1918. február végén a 6. honvéd gyalogezredet átirányítják Horvátországba, majd augusztusban az olasz harctérre. Naplója tanúsága szerint életében Kozma ekkor lát először tengert, fügefát... Feljegyzésében végigkísérhetjük alakulatának útvonalát: Görz [Gorica], Udine, Lago di Lugano (itt fulladt a tóba Merkovits Tamás szabadkai bajtársuk), a Brenta-völgye, Feltre városa, Fastro falu. Ekkor már az osztrák–magyar haderőre nézve katasztrofális befejezést nyert piavei csata utóvédharcai zajlanak.

Szeptemberben egy gránátzilánktól Kozma is megsebesül, kórházba kerül, s a főváros érintésével október végén érkezik haza.

November 1-jén a Károlyi-kormány veszi át a hatalmat. Linder hadügyminiszter a magyar csapatoknak elrendeli a fegyverletételt, ennek következtében nem csak teljesen kiszolgáltatottá válik az ország, de a már különben is meglevő elégedetlenség és belső anarchia is tovább fokozódik, s kiterjed a vidékre is.

Tehát itt voltunk újból az ország szívében. A pályaudvar előtt a szabadságra menő és onnan jövő katonák egész tömege volt. Mi is odavegyültünk közéjük, hogy talán majd ismerőssel találkozunk, de bizony egyikünk sem talált. Azután a látványosság felé fordultunk. Volt ott a pályaudvar előtti térségen minden, amellyel az embertől a pénzt kihúzták. Gyorsfényképész, jövődömondó, léggömbös stb., de mi mégis a palacsintasütő asszonyánál álltunk meg. Az én Ladi komám azt mondta, hogy mivel most már nemsokára elválunk egymástól, búcsúzóul ő fizet 3-3 palacsintát. Hát én elfogadtam. Igen jó palacsinta volt. Igaz, krumplival volt keverve, vagyis krumplis palacsinta megcukrozva. El is fogyasztottuk. Természetesen én sem akartam adós maradni, és én is 3-3 palacsintát fizettem. Az is lement. Ezután a huszár fizetett, majd megint én, és ez így ment jó sokáig, és ha a Ladi Pistának nem indult volna a vonatja, talán még mindig ott palacsintáznánk Pesten. De eljött az indulási idő, és ezzel az elbúcsúzás. Megöleltük egymást, és megígérve, hogy írni fogunk egymásnak, és ha kijön az ideje, meg is látogatjuk egymást. Nehéz szívvel váltunk el, talán tudtuk, hogy az életben nem találkozunk. Pedig alighogy pár hete ismerkedtünk meg, de mégis olyan hű őszinte barátok lettünk, hogy az ritkaság. A pályaudvar bejáratánál lévő lépcsőről még egyszer visszafordulva integetett, azután eltűnt a szemeim előtt. Újból egyedül maradtam, várva az én vonatom indulását is.

A beszállásnál nagy tolongás volt, úgyhogy nem is kaptam a kocsiban helyet, hanem a két vasúti kocsi közötti átjárón állottam többedmagammal egész Szabadkáig. Itt a vonatban találkoztam két év után újból *Wolf János hadnaggyal*, aki annak idején a mi századunknál teljesített harctéri szolgálatot. Ő is utazott haza Hódsgára. Érdeklődött tőlem, hogy mi újság kint a századnál, de én megmondtam, hogy én a századtól már több mint egy hónapja eljöttem, és így nem tudom. Több mindenről érdeklődött, de nem sokat bírtunk beszélni, mert a vonatunk indult, és énnekem fel kellett szállni.

Az utazásom fárasztó volt, mint lábadozó beteg, és egészen Szabadkáig állni kellett, sehol még annyi hely sem volt, hogy leülhessek bár egy fél órára is. Hiába tűnt föl előttem a szép alföldi táj szebbnél szebb tájképe, a fáradtság nagyon legyőngített. Alig vártam, hogy Szabadkára érkezzünk. Estefelé végre feltűnt a kelebiai erdő, majd a majsai úti vasúti felüljáró, végül a szabadkai vasútállomás. Itt kiszálltam, mert át kellett szállnom a zentai vonalra, az pedig csak éjjel után indult.

Bementem a vasúti váróterembe, ahol végre leülhettem, és kipihenhettem végre magam. Csakhogy az indulásom még nagyon messze volt, s így a hátizsákom beadtam a poggyásraktárba, én pedig kimentem a városba, és egy kisvendéglőben megvacsoráztam. A vacsora és egy-két pohár bor elfogyasztása után egy kis sétát tettem a városban, felkerestem a régi helyeket, amelyeket még újonc koromban ismertem. A sok új tájék után, amelyeket idáig láttam, Szabadka már idegen volt számomra. Már sok helyre nem is emlékeztem, de talán, ha

huzamosabb ideig itt maradok, újból az a régi, kedves parasztváros lett volna, mint azelőtt volt.

Éjfél felé szép lassan visszasétáltam az állomásra. Az úton háromszor is igazoltatott a katonarendőr. De a szabadságos levél mindent elintézett. Úgy látszik, nagyon sok lehetett a lógós, hogy ilyen sok járőr cirkált a városban. Az állomáson kiváltottam a hátizsákom, és újból nekiültem falatozni, közben egy újonckori bajtársammal is találkoztam, aki utazott Óbecsére. Így tehát a beszállásnál együtt szálltunk a vonatra. De itt, miután kényelmes helyünk is volt, hamar elnyomott az álom. A fáradtság erőt vett rajtam. Csak akkor ébredtem fel, amikor a bajtársam Óbecse felé készülődött a leszállásra. Elbúcsúzott tőlem, és Óbecsén le is szállt. Én pedig már nem mertem elaludni, nehogy a vonatom tovább vigyen Temerinél. Hamarosan el is értük Bácsföldvárt, majd Csúrog, Zsablya és Boldogasszonyfalva [Gospodinci] után Temerinben álltunk meg. Boldogan szálltam le a vonatról. Ennyi szenvedés után örültem, hogy ha nem is túl egészségesen, de mégis hazaérkeztem.

Amikor beléptem a házba, az édesanyámat és Franci nővéremet ágyban találtam. Az úgynevezett „spanyol betegségben” feküdtek. Az édesapám nem volt odahaza, elment bort és pálinkát hozni, mert azt mondták, hogy ennek a betegségnek nincs más orvossága. Nagy volt az öröm, hogy én a kórházból mégis hazaérkeztem. Közben megjött az édesapám is, és a viszontlátás örömein átesve nekiláttunk az alkoholt fogyasztani, hogy be legyünk oltva a betegség ellen. A betegekbe is beleerőszakoltunk kellő mennyiséget, és úgy látszik, használt is, mert azután jobban lettek. De ezt naponta többször meg kellett ismételni. Pár napi pihenő után már összeszedtem az erőmet, úgyhogy amikor *Bujdosó Pista* asztalosmester hívott dolgozni, mert nagyon sok munkája volt, el is mentem.

Nappal dolgoztam, de este már nyolc órakor ágyban voltam, nem mentem sehová. És ez napról napra így ment, még a vasárnap sem volt kivétel. Akkor is este odahaza maradtam. Csupán vasárnap kerestem fel Kiss Andrást, aki időközben hazajött a jagersdorfi kórházból, övele elsétálgattunk. Vagy én mentem hozzájuk, vagy ő jött mihozzánk, innen vasárnap délután kimentünk a vasútállomásra nézni, hogy kik jönnek vonattal. Itt többször találkoztam Úri Péterrel is, aki szintén szabadságon volt idehaza.

November elsején, mindenszentek napján a reggeli vonattal sok temerini katonája jött haza. Én csak a lövöldözésre lettem figyelmes. Kiszaladtam az utcára, ahol látom, hogy a katonák csoportosan jönnek az állomás felől fegyveresen, közöttük Erős Lajos (Czukros) nagy nemzeti zászlót hozva, és a nála levő fegyverrel a levegőbe lövöldözve. Kiabálta, hogy „Vége van a háborúnak! Nem megyünk többet a harctérre!” stb. Igaz, hogy ő igen keveset volt a harctéren. Talán nem is volt. Engem nagyon meglepett ez. Hirtelenjében nem tudtam, hogy mit jelenthet ez. Mi történhetett? Csak álltam, mint a sóbálvány. Talán békekötés

történt? Egyrészt örültem, hogy nem kell tovább katonáskodni, hiszen elég volt több mint négy évig. De amikor meghallottam, hogy gróf Tisza Istvánt meggyilkolták, mindjárt tudtam, hogy nem fog jó kijönni belőle.

Egész nap özönlöttek a katonák hazafelé. Olyan volt a község, mint a megbolygatott méhkas. A sapkarózsákat és a csillagokat mindenkinek letépték, és azok jártak ebben legnagyobb buzgalommal, akik vagy egyáltalán nem, vagy pedig nagyon kevés ideig voltak kint a fronton.

Délután én és a Kiss András, aki szintén örvezető volt, kimentünk a temetőbe, ahol, mint azelőtt is mindenszentek ünnepén, sok nép volt. Ahogy sétáltunk ott, egyszerre csak elénk áll öt katona, hogy vegyük le a csillagot és a sapkarózsát. A katonák temeriniek voltak, de én egyiket sem ismertem. Mi persze nem akartunk engedelmesskedni, sőt Kiss azt mondotta nekik, hogy még majd maguk is örülnének, ha fent volna. Erre közrefogtak, és letépték mind a kettőnk rangját és sapkarózsáját...

Itt szakad félbe Kozma József visszaemlékezése. A kéziratból látszik, hogy a mondatnak volt folytatása. Csak remélni tudjuk, hogy az elveszett mondatot vagy mondatokat a zord történelmi idők okozta félelmek nem semmisítették meg véglegesen, és – az emlékirat első oldalával, mely szintén elveszett – egyszer még előkerülnek valahonnan.

Mivel jobbat úgysem tehetünk, hinnünk kell A mester és Margarita világhírű szerzőjének: kézirat nem ég el. Még egy örvezetőből lett asztalosmesteré sem.

(Vége)

Kirlibaba

(Forrás: Az Osztrák–Magyar Monarchia története írásban és képen)

A Dorna-Watra fürdőhely
(Forrás: *Az Osztrák–Magyar Monarchia története írásban és képen*)

SZERKESZTŐSÉGI KÖZLEMÉNY

A Létünkben megjelenő tanulmányokat 2008-tól kezdődően szakmai véleményezés kíséri. 2010-ben a következő szakemberek járultak hozzá munkájukkal a folyóirat szakmai színvonalának emeléséhez:

dr. Gordon S. K. Adika, dr. Barcsi Tamás, dr. Bányai Éva, dr. Bence Erika, dr. Bertók Rózsa, dr. Besenyi Sándor, Bodor Anikó mgr., Bordás Győző mgr., dr. Bózsza Pál, dr. Czékus Géza, Csajbók Ferencné tanár, dr. Csáky S. Piroska, dr. Csányi Erzsébet, dr. Cseh Márta, Csorba Béla lektor, Dudás Attila mgr., Gruber Enikő doktorandusz, Hamida Harrison egyetemi oktató, dr. Harsányi Iván, dr. Horváth Futó Hargita, dr. Hózsza Éva, dr. Ispánovics Csapó Julianna, dr. Kartag-Ódri Ágnes, dr. Kovács Rác Eleonóra, dr. Kis Csontos Anita, Móra Regina tanársegéd, dr. Molnár Szabolcs, Németh Ferenc mgr., Ninkov K. Olga múzeumi főtanácsos, Novák Anikó doktorandusz, dr. Ózer Ágnes, Pásztor Kicsi Mária mgr., dr. Petrik Emese, dr. Rajsli Ilona, Roginer Oszkár doktorandusz, Sági Varga Kinga szerkesztő, dr. Silling István, Takács Izabella mgr., dr. Toldi Éva, Tüskei Vilma doktorandusz, dr. Twereofuné Csajbók Ildikó, dr. Utasi Csilla, dr. Vonyó József.

A Létünk szerkesztősége tisztelettel megköszöni közreműködésüket.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Almádi Kathrin biológia–német szakos főiskolai tanár,
wellness terapeuta, Pécs

Dr. Baranyi Anna tudományos főmunkatárs, az MTA Zenetudományi
Intézete Zenetörténeti Múzeumának vezetője, Budapest

Bata Mária magyartanár, Budapest

Dr. Bene Annamária egyetemi docens, Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

Dr. Belovári Anita egyetemi adjunktus, Kaposvári Egyetem,
Pedagógiai Kar, Felnőttképzési Tanszék, Kaposvár

Berényi Emőke mesterfokozatos egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem,
BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Cini Zoltán mesterfokozatos egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem,
BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Csorba Béla főlektor, Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Josephine Dzahene-Quarshie lektor, Ghánai Egyetem,
Modern Nyelvtudományi Tanszék, Accra

Dr. László Zita egyetemi adjunktus, PTE, Természettudományi Kar,
Testnevelés- és Sporttudományi Intézet, Pécs

Dr. Kartag-Ódri Ágnes egyetemi tanár, Jogtudományi Kar, Újvidék –
a Szerb Köztársaság Alkotmánybírósága, Belgrád

Koloszár Ibolya nyelvtanár, doktorjelölt, NYME,
Benedek Elek Pedagógiai Kar, Nyelvi és Kommunikációs Intézet, Sopron

Kozma József (1897–1967)

Martonosi Mirella doktorandusz, Bécsi Egyetem,
Történelmi és Kulturális Tanulmányok Kara, Történelem Tanszék, Bécs

Nacsa Xénia mesterfokozatos egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Bosa Nenadić
a Szerb Köztársaság Alkotmánybíróságának elnöke, Belgrád

Ninkov K. Olga múzeumi főtanácsos, Városi Múzeum, Szabadka

Novák Anikó doktorandusz, SZTE, BTK,
Modern Magyar Irodalom Doktori Iskola, Szeged

Dr. Ózer Ágnes múzeumi főtanácsos, Városi Múzeum, Újvidék

Ökrész Károly helytörténeti kutató,
a Helytörténeti Múzeum tiszteletbeli elnöke, Temerin

Slavica Pavlović magiszter, Mosztári Tudományegyetem,
Természettudományi–Matematikai és Neveléstudományi Kar, Mosztár

Dr. Draginja Ramadanski egyetemi docens, Újvidéki Egyetem, BTK,
Szlavisztika Tanszék, Újvidék

Roginer Oszkár doktorandusz, PTE, BTK,
Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs

TÁJÉKOZTATÓ

Kérjük szerzőinket, hogy a *Létünk*be szánt írásait elektronikus formában: doc. formátumban juttassák el szerkesztőségünk (letunk@forumliber.rs) vagy a főszerkesztő címére (erikazambo@eunet.rs); mágneslemezen vagy e-mailben, csatolt fájlként. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű tartalmi összefoglalót, illetve legalább öt kulcsszót illesszenek.

A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítése érdekében (külön mellékletben) tüntessék fel elérhetőségüket: postai és e-mail címüket, telefonszámukat és (a szerzői névsorba) személyes adataikat: akadémiai fokozat(ok), család- és utónév, beosztás(ok), munkahely(ek), helység(ek).

A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman betűtípust alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 12 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 10 pontos. Kérjük, hogy a szövegszerkesztés során kerüljék a felesleges technikai eljárásokat (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét. Kérjük a szerzőket, hogy az ábrákat, diagramokat ne illesszék a szövegtestbe, hanem mellékletként, a beillesztés helyének pontos jelölésével küldjék el.

A sorok száma másfeles sorközzel oldalanként legfeljebb harminc. A szövegben ne szerepeljenek indokolatlan sorkihagyások. A szerző neve (normál betűtípus) és a dolgozat címe (**FÉLKÖVÉR NAGYBETŰ**) a szöveg elején áll középzárt helyzetben. A dolgozatnak a tudományos jelzet, illetve az angol nyelvű cím beillesztése miatt nem lehet egysorosnál hosszabb főcíme, s kérjük szerzőinket, hogy mellőzzék az alcímeket. A közcímek írásmódja: NAGYBETŰ. A szövegeket – indokolt esetben – a decimális rendszer segítségével tagolhatják (a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett arab számokkal: 1., 2., 1.1., 1.2. etc.). A *Szemle* rovatban közölt recenziókhoz és ismertetőkhöz nem járul összefoglaló és kulcsszavak sem. Könyvrecenzióknál az ismertetett könyv adatait az első bekezdésben közöljük. A konferenciabeszámolóknál a szövege egész tájékoztat a rendezvény jellegéről, adatairól. A szövegen belül a *könyv- és kiadványcímeket dőlt (italic) betűvel emeljük ki*. Semmilyen más kiemelés nem alkalmazunk. A szövegközi hivatkozásokat zárójelbe tesszük (a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza). A szövegközi hivatkozások formája a következőképp alakul; teljes mű esetén:

(IMRE 1996), annak egy részlete esetén: (IMRE 1996: 33–40). Többkötetes mű esetében: (GYÖRFFY 1.: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

A tanulmány végén megadott irodalomjegyzék szorítkozzon a hivatkozott szakirodalomra a következő lehetséges formákban:

IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen.

HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.

CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.

KÁZMÉR Miklós – VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest.

A közismert és a szerző által gyakran hivatkozott kiadványoknak széles körben elterjedt rövidítéseit is használhatják: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást.

Kérjük a szerzőket, hogy végjegyzeteket egyáltalán ne, lábjegyzeteket is csak indokolt esetekben alkalmazzanak. A lábjegyzetek ne tartalmazzanak szakirodalmi hivatkozásokat!

A szerkesztőség

INFORMACIJA

Mole se autori da svoje tekstove koje nameravaju objaviti u časopisu *Létünk*, dostave uredništvu (letunk@forumliber.rs) u formatu doc. ili na elektronsku adresu glavnog urednika (erikazambo@eunet.rs) na disketi ili kao atačment. Uz rad treba dostaviti kratak rezime na mađarskom jeziku i najmanje pet ključnih reči.

Prispeli radovi se lektorišu. U interesu lakše komunikacije sa autorima molimo da se (u posebnom prilogu) naznači: poštanska i e-mail adresa, broj telefona i lični podaci: akademska titula, prezime i ime, zvanje, radno mesto i sedište.

U tekstu studije i tekstualnom delu slike se podjednako koristi font Times New Roman. Veličina fonta u tekstualnom delu je 12, dok je u tabelama, u natpisima slika (kao i u eventualnim fusnotama i literaturi) 10. Molimo da se prilikom uređivanja teksta zanemare tehnički postupci (npr. tabulator i upotreba razmaka među slovnim mestima, umesto toga preporučuje se korišćenje uvlačenja ili upotreba tabela). Kod uređivanja tabela treba uzeti u obzir dosadašnju praksu, obrasce i način preloma našeg časopisa. Mole se autori, da slike, dijagrame ne ugrađuju u tekst, već da ih pošalju kao priloge uz tačno obeležavanje mesta gde se oni trebaju umetnuti.

Broj redova po strani može biti najviše 30, uz prored od 1,5. U tekstu ne treba da bude suvišnog preskakanja redova. Ime autora (ispisana fontom Normal) i naslov rada (**BOLDOVANIM VERZALOM**) stoji na početku teksta, centrirano. Rad, zbog naučnog obeležja, odnosno zbog ubacivanja naslova na engleskom, ne može imati glavni naslov duži od jednog reda a mole se autori da ne koriste podnaslove. Naslovi odeljaka u radu se pišu VELIKIM SLOVIMA. Tekstovi se zbog preglednosti mogu raščlaniti decimalnim sistemom (na početku pasusa koji otvara odeljak treba upisati arapske brojeve: 1., 2., 1.1., 1.2. itd.). Uz recenzije i prikaze koji će se objaviti u odeljku pod nazivom Prikazi ne idu ni recenzije niti ključne reči. Kod recenzija podaci prikazane knjige se daju u prvom pasusu. U slučaju kada se vrši prikaz naučnog skupa, ceo tekst upućuje na odlike i podatke konferencije. U okviru samog teksta *naslovi knjiga i izdanja* se ističu *italikom*. Nikakvi drugi načini isticanja se ne koriste. Pozivanje na literaturu se u tekstu stavlja u zagradu (potpuni opis se daje na kraju rada u okviru spiska literature). Forma pozivanja na literaturu u tekstu je sledeća: u slučaju celokupnog dela: (IMRE 1996), kada se poziva samo na delove (IMRE 1996: 33–40). Ukoliko se radi o izdanju u više tomova (GYÖRFFY 1.: 37–159). U slučaju kada se pozivate na dela istog autora izdatih iste godine: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

Na kraju rada spisak literature treba da sadrži samo ona stručna dela na koje se autor poziva u svom radu, i to u sledećoj formi:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen.
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós – VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest.

Mogu se upotrebiti i skraćenice za dela koja su opšte poznata ili na koje se autor često poziva: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kézi-szótár) itd. U okviru literature dela treba da su poređana prema azbučnom redu autora, a u slučaju istog autora po hronološkom redu.

Mole se autori, da beleške na kraju rada uopšte ne koriste, a fusnote samo u slučajevima kada je neophodno. Fusnote ne treba da sadrže pozivanje na literaturu!

Uredništvo

STYLE SHEET

Authors are requested to send their papers to *Létünk* in electronic form: they should be in doc. format addressed to the Editorial Office (letunk@forumlibers.rs) or to the general editor's address (erikazambo@eunet.rs) on a compact disk or in e-mail as an attached file. There should be a short summary of the contents in Hungarian and at least five keywords.

The studies submitted will be edited linguistically and proofread. Please indicate your name and address for further contact: address, e-mail address, telephone number, and other personal data (in the line of the author's name): academic degree, surname and last name, status, workplace.

We use Times New Roman type in the studies and diagrams (pictures, illustrations, figures). The font size of the main text is 12. For tables, schemes and diagrams (footnotes, bibliography) font size 10 is required. Do avoid any unnecessary technical procedures (using tabulators and space in formatting; instead, we suggest using indents and tables). Regarding tables, please notice the usual practice in the quarterly. Avoid inserting diagrams into the text; send them as attachments, marking the place of insertion.

The number of lines is 30 (at most) in a page, with 1.5 line spacing. There should be no extra spacing between the lines. The author's name (normal type) and the title of the study are (**BOLD UPPER CASE**) in front of the text in the centre. Due to the inclusion of the academic title and the English title of the study, the main title cannot be longer than one line. Authors are also requested to avoid subtitles. Titles are printed in UPPER CASE. If so required, the text can be divided using the decimal system (with Arabic numerals 1.2., 1.1., 1.2. etc. inserted in front of the paragraph). Reviews and information published in the *Review* column do not have a summary or keywords. In case of a book review, the data on the book should be provided in the first paragraph. In reporting a conference, the text should give general information about the program. In the text, the *title of books and publications* should be printed in *italics*. The reference in the text is in brackets (the full description should be given at the end of the text in the Bibliography). The form of the reference is the following: in case of a whole book: (IMRE 1996); in case of a part of the book: (IMRE 1996: 33-40); in case of a book consisting of more than one volume: (GYÖRFFY 1.: 37-159); using several publications by a certain author published in the same year: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

The Bibliography at the end of the study should only concern the literature referred to in the article, and should be in the following forms:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. Századi epikánkban*. Debrecen.
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedi-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós – Végh József szerk. 1970. *Névtudományi előadások II. Névtudományi konferencia*. Budapest, 1969. NytudÉrt. 70. Budapest.

Common abbreviations of well-known publications can also be used: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNY (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. The items in the Bibliography should be listed in alphabetical order; in case of multiple works by the same author, the items should be in chronological order.

Authors are requested not to use endnotes; footnotes can be used only in justified instances. The footnotes should not enclose the reference.

Editorial office

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

008 (05)

LÉTÜNK : társadalom, tudomány, kultúra / Fő- és felelős szerkesztő Bence Erika. – 1. évf., 1. sz.
(1971)–.–

Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1971 –.– 23 cm.

Évente négy szám
ISSN 0350-4158

COBISS.SR-ID 4664578

LÉTÜNK – társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. – Megjelenik negyedévenként. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.rs; e-mail: letunk@forumliber.rs – Szerkesztőségi fogadóóra pénteken 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod „Forum” 840–905668–94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16–80250–742131–00–04–820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Létünk nevét. – Előfizetési díj 2010-re belföldön 600 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 30 EUR. Egyes szám ára 180 dinár. – Készült a Verzal Nyomdában Újvidéken. – YU ISSN 0350–4158